

Pálosaink és Pécs

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI MŰHELY
Rendtörténeti konferenciák 4/4

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI MŰHELY
Rendtörténeti konferenciák

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Intézet
Új- és Legújabbkori Történeti Tanszékének sorozata

Sorozatszerkesztő
Óze Sándor

- 1/1–2. A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára
- 2. A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig
 - 3. A domonkos rend Magyarországon
 - 4/1. Decus solitudinis. Pálos évszázadok
 - 4/2. Der Paulinerorden. Geschichte – Geist – Kultur
- 4/3. Formularium maius Ordinis Sancti Pauli Primi Heremite. Textedition des Pauliner-Formulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (Cod. Lat. 131. der Universitätsbibliothek zu Budapest).
Mit einem Anhang: Fragmentum formularum Strigoniense Paulinorum
- 5. A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában
- 6. A piarista rend Magyarországon
- 7/1–2. Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon
- 8/1–2. Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a Rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről
- 9. Keleti keresztény kultúra határainkon innen és túl

PÁLOSAINK ÉS PÉCS

Szerkesztette:
SARBAK GÁBOR

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST 2016

A Magyar Pálos Rend és az Országos Széchényi Könyvtár
Pálosaink, a fehér barátok
című kiállításához
(Janus Pannonius Múzeum, Modern Magyar Képtár, Pécs,
2014. október 17. – 2015. február 8.) kapcsolódó
rendtörténeti tudományos konferencia tanulmányai

A kötet megjelenését támogatta
a Magyar Pálos Rend

Borító:
P. Zembrzusi Mihály és P. Gyéressy Béla Ágoston pálos atyák breviáriumoznak
az 1930-as években valahol Pécs környékén
(ismeretlen fotós felvétele, Magyar Pálos Rend, Pécs, Központi Gyűjtemény)

© A kötet szerzői, 2015

ISSN 1786-8785
ISBN 978 963 277 586 9

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné u. 24.
www.szit.katolikus.hu
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Készült a százhalombattai EFO Nyomdában
Felelős vezető: Fonyódi Ottó ügyvezető igazgató

TARTALOM

Lectori salutem!	7
F. ROMHÁNYI BEATRIX: Heremitae – monachi – fratres. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához	9
BENKŐ ELEK: A Szent Kereszt remetéinek korai kolostorai a Pilisben	25
BENCZE ZOLTÁN: Budaszentlőrinc, a középkori pálos főkolostor	41
BOJTOS ANITA: Eszmény és hivatás: pálosok a katolikus megújulásban	55
HORVÁTH ISTVÁN: A Jakab-hegyi remeték élete a 18. században	81
DAMÁSDI ZOLTÁN: Pálos emlékek a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban	93
BAKU ESZTER: Weichinger Károly és a pécsi Pálos Templom és kolostor építéstörténete	133
PRAKFULVI ENDRE: Weichinger Károly (1893–1982) építész és Pécs	153
LANTOSNÉ IMRE MÁRIA: A Lyceum. A pálosok temploma és egykori rendháza a legújabb kutatások fényében	165
SZILÁRDFY ZOLTÁN: A pálos rend kegyképei: a Częstochowai és Sasvári Boldogasszony	173
Névmutató	183

LECTORI SALUTEM!

2014. október 17-től 2015. február 8-ig Pécsen a Janus Pannonius Múzeum Modern Magyar Képtára adott otthont a *Pálosaink, a fehér barátok* című kiállításnak, amelynek elsődleges célja volt az érdeklődő nagyközönségnek bemutatni a magyar alapítású, középkori eredetű, ma is működő szerzetesrend életét, történetének főbb eseményeit, és ezzel elősegíteni, hogy a magyarság szívében ismét méltó helyet foglaljanak el a pálosok. A kiállítás aktualitását, egyúttal a megrendezésének alap gondolatát az adta, hogy 2014-ben volt 80 esztendeje annak, hogy másfélszáz év után visszatérhettek Magyarországra Első Remete Szent Pál Rendjének a tagjai, s 25 esztendeje, hogy a szerzetesrendeket érintő 1950-es feloszlítás után 1989-ben újra szerveződhetett a pálosok közel 800 esztendőss szerzetesrendje Magyarországon. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a kiállítás szorosan kapcsolódott a keresztény szerzetességet középpontba állító Megszentelt Élet Évéhez.

A magyar földön még a 13. században létrejött rend már a kezdet kezdetén szorosan kötődött Pécshez és a Jakab-hegyhez, és *Deo favente* kötődik ma is újból. A város és rend közötti szoros kapcsolat volt az oka annak, hogy a *Pálosaink, a fehér barátok* című kiállításnak éppen Pécs adott otthont, az a város, amely jelenleg a pálos rend magyarországi központja is.

A kiállítás egyik legfontosabb kísérőeseményeként 2015. február 5-én tudományos konferenciát szervezett a Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpontja, a Magyar Pálos Rend és az Országos Széchényi Könyvtár, amelynek az egyetem bölcsészkarjának tanácssterme adott otthont. A rendezők nevében P. Csóka János pálos tartományfőnök, Prof. Dr. Fischer Ferenc, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja és Káldos János, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettese üdvözölte a megjelent kutatókat és érdeklődőket. Az előadók rendtörténeti kutatásaik valóban legfrissebb eredményeit mutatták be. Az elhangzottak egy része természetesen kapcsolódott Pécs városához, a pécsi pálosok életéhez és múltjához, tágabb értelemben pedig az akkor bezárás előtt álló kiállítás által felvetődött kérdések kerültek előtérbe és nem egy esetben új megvilágításba. A szűkre szabott idő nem engedte meg, hogy a pálos élet valamelyest is teljességre törekvő bemutatása vagy feldolgozása kerüljön a vizsgálódások középpontjába, emiatt sajnos sok érdekes és fontos terület maradt említés nélkül. Ennek ellenére reméljük, hogy a jelen kötetbe rendezett előadások egyrészt előbbre viszik és bátorítják a szerteágazó kutatásokat, másrészt pedig sikerül a rendről egy olyan képet közvetíteniük és az érdeklődő nagyközönség elé tárniuk, amelyik megfelel a források nyomán feltárt történelmi valóságnak. Hisszük, hogy a történelem és a többretegű hagyomány biztos talaján kaphat csak újból erőre a pálos rend Magyarországon, és élheti hiteles szerzetesi életét az eljövendő években.

Amint a konferencia megnyitásakor, úgy most is kötelességünknek tartjuk megemlékezni arról, hogy akkor éppen egy éve, 2014-ben február 5-én halt meg P. Dr. Aczél László Zsongor pálos szerzetes, a pálos rend történetének fáradhatatlan kutatója, akinek hivatása, cserkész, szerzetespapi tevékenysége tekintélyes része e városhoz és az itteni kolostorhoz kötődött, emiatt a konferenciát az ő emlékének szenteltük: személye példaként áll ma is előttünk a rendtörténet iránti érdeklődésben és az új értékek iránti nyitottságban.

Budapest, 2015. Mindenszentek ünnepén

Sarbak Gábor

HEREDITAE – MONACHI – FRATRES.
SZEMPONTOK A PÁLOS REND TÖRTÉNETÉNEK ÚJRAGONDOLÁSÁHOZ

A pálos rend történetének kezdeteit elég régóta egyfajta „balladai homály” fedi. Míg korábban a szakirodalom elfogadta a rend 16. századi történetírója, Gyöngyösi Gergely leírását, addig az utóbbi egy-két évtizedben egyre többször kérdőjeleződött meg e történet hitelessége.¹ Solymosi László néhány éve meggyőzően igazolta, hogy a nevezetes 1263-as oklevélben a felsorolás élén szereplő Insula Pilup valójában Révfülöppel azonosítható,² s erre az eredményre jutott más szempontok alapján Holler László is.³ Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a rend kezdetei nem köthetők össze a Pilissel, bár az kétségtelenül igaz, hogy a renddé szerveződésben a két legkorábbi pilisi kolostornak, a Kesztlőc melletti Szent Kereszt-kolostornak és a kékesi Szent László-kolostornak döntő szerep jutott.⁴ Továbbra is kérdéses azonban, hogy valójában milyen közegben, milyen körülmények között alakultak meg, és milyen hatások alatt fejlődtek azok a korai remeteközösségek, amelyekből a 14. század elejére végül a rend valóban megszerveződött és pápai elismerést nyert.

Erre vonatkozóan írott forrásokra nem vagy alig támaszkodhatunk. Jóllehet mind Gyöngyösi, mind a szakirodalom tényként kezeli a remeték korábbi jelenlétét Magyarországon, az ő életükről biztos fogódzónk alig van. Néhány 11–12. századi adatot leszámítva sem oklevélben, sem krónikában nincs rájuk utalás. A magányos remeték mellett van forrásunk két, eredetileg vélhetően görög rítusú remetetelepről is. Mindkettőt a 11. század közepén alapította valószínűleg I. András: az egyik a tihanyi bencés apátság melletti oroszkozi, a másik a visegrádi görög kolostorral szemben, a Duna túlpartján lévő Szent Mihály-hegyi barlangkolostor.⁵ Korai létüket azonban csak régészeti adatok igazolják. Végül, de nem utolsó sorban tudunk a pannonthalmi apátság remeteségeiről.

Ahogy a tihanyi barlangkolostor neve is utal rá, e remetetelek első lakói vélhetően Kijev környékéről érkezettek. A többi remete azonban német és itáliai területek felől jött: Günter Niederaltaichban lett szerzetes, Gellért a hagyomány szerint a velencei San Giorgio Maggiore monostorból indult útra. András remete, Ilkó Krisztinának az aszkétikus gyakorlatáról írt cikke alapján, a hagyománnyal ellentétben valószínűleg nem Lengyelországból érkezett, hanem talán oda tartott. Aszkézise mindenképpen keleti eredetű, kérdés azonban hogy közvetlenül Romuald környezetéből, vagy esetleg az ő hatását is tükröző Niederaltaich felől érkezett-e.⁶ Tanítványa, Benedek

¹ A pálos rend korai történetével többször is foglalkozott Sarbak Gábor, lásd SARBAK 2009a, SARBAK 2009b.

² SOLYMOSSI 2005, 11–23.

³ HOLLER 2007, 121–133.

⁴ F. ROMHÁNYI 2015, 757–758.

⁵ F. ROMHÁNYI 2000, 67., 74.

⁶ ILKÓ 2012, 33–44.

származásáról semmit sem tudunk, ahogy a Bökénysomlyón élő, Karitásznévű remetenőőről (*inclusa*) sem. Az ő esetükben nem kizárt – de persze nem is igazolható –, hogy magyarországiak voltak

Ami a rájuk vonatkozó források korát illeti, az ismert remetékről többé-kevésbé egykorú adatokkal rendelkezünk: Günter a Kálmán-kori legendán kívül szerepel 11. századi német forrásokban is,⁷ Gellért legendája – bár ma ismert formáját a 14. században nyerte – eredetileg biztosan az 1083-as szentté avatás idején keletkezett,⁸ s emellett Szent István nagyobb legendájának imént idézett helyén is említik. A két zabor-hegyi remete Mór pécsi püspök által írt legendája a 11. század közepén, valószínűleg az 1060-as években született.⁹ Végül az egyetlen női remete a 12. század elejére keltezhető Hartvik-féle legendában szerepel, a szentté avatás élő kortársa-ként.¹⁰ A 12. századból mindössze egyetlen forrást ismerünk, amelyben remetét név szerint említene: az 1130-as években II. Béla jóváhagyta András remete, korábbi veszprémi prépostnak a pannonthalmi monostor javára tett, egyébként meglehetősen nagy, 35 háznépet magában foglaló adományát.¹¹ Maga a szöveg nem utal arra, hogy az adományozó bármilyen formális kapcsolatban lett volna az apátsággal, de az adomány ténye azért azt sugallja, hogy András remeteként kötődött az apátsághoz. Ezt erősítheti, hogy Pannonthalmának valóban voltak remeteségei. Az apátság még a 11. században lett a Veszprém megyei Fényen részbirtokos, ahol 1185 előtt a Szent Kereszt tiszteletére remeteséget létesített (*obedientiam Sancte Crucis in Fen*). A falu 1220-ra gyakorlatilag teljesen önállósult.¹² Néhány évtizeddel később, 1230-ban II. András a pannonthalmi apátságnak adta a Vitya falu határában lévő ligetben leégett és újjáépített remetei Szent Jakab-kápolnát kétekenyi földdel együtt, ahol a helynév alapján már korábban is élt egy remete. A királyi adomány tárgyát képező föld eredetileg várföld volt, azt a király a kápolna eladományozásakor adta a monostornak. A Szent Jakab-remeteség ennek megfelelően került bele Albeus mester 1238-ban készült összeírásába is.¹³ Ezt a remeteséget a pálos rend története szempontjából voltaképpen már nem is előzménynek, inkább kortársnak kell tekintenünk.

Rosszabbul állunk a forrásokat tekintve a két remeteteleppel. A tihanyi apátság melletti barlangkolostorról az első hiteles adat a 13. század elejéről származik,¹⁴ a 11. századi keltezését régészeti adatok támasztják alá. A Visegráddal szemben, a Nagyma-

⁷ Pl. Ann. Altah. mai., a. 1034 et 1045. Magyarországi kapcsolatáról lásd *Legenda maior* c. 12 (SRH II, 388). Günther hosszabb magyarországi tartózkodása kérdéses, a forrás sem erre utal: „beatus Guntherus [...] solebat eum sepius de terra Boemorum visitare [...] Ad nutum etiam ipsius servi dei rex deo devotus monasterium, quod Beli nuncupatur, incipiens omnibus bonis ditavit, ubi monachus Gerardus de Venetia veniens vitam contemplativam agere cepit”.

⁸ *Legenda sancti Gerhardi episcopi*, SRH II, 460–506.

⁹ *Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti*, SRH II, 347–361.

¹⁰ *Legenda Hartvici* c. 24 (SRH II, 434).

¹¹ PRT I, 595., idézi KOSZTA 2012, 384–385.

¹² SOLYMOSI 1996, 522. A falut 1185 táján már *villa Sancte Crucis* néven említették, helyére Keresztúr helynév utal Veszprémvarsány déli határában. Az 1220-as határjárás szerint Keresztúr falunak 10 ekényi földje volt. Ha a Kálmán-kori ún. I. Esztergomi Zsinat 37. kánonját tekintjük irányadónak („XXXVII. Abbas provisa facultate monasterii cum episcopo ad duo aratra unum monachum regulariter vestitutum et instructum teneat, et regulam beati Benedicti omnes monachi sciant et intelligant”, ZÁVODSZKY 1904, 106), akkor ez a birtok egy öt főből álló remeteség ellátására volt elegendő, vagyis ebben az esetben nem magányos remetéről, hanem kisebb remeteközösségről van szó.

¹³ SOLYMOSI 1996, 522.

¹⁴ 1211: PRT X, 516. Az 1092-re keltezett hamis oklevelet csak a 14. század elején állították össze.

ros és Zebegény közötti Szent Mihály-hegy oldalán található barlangkolostorról írott forrás még később, csak 1420-ban szól, régészeti adatok azonban ebben az esetben is igazolják a kolostor 11. századi működését.¹⁵

E néhány adaton túl semmi kézzelfogható bizonyítékunk sincs,¹⁶ ami persze semmiképp sem jelenti azt, hogy akár a 11. században, de a 12. században is ne élhettek volna még más remeték is az országban. Csak éppen nincs róluk szóló forrásunk. Ha úgy tetszik: nem voltak oklevél-képesek, vagyis semmi okot nem szolgáltatottak, ami miatt az írott források megemlékeztek volna róluk. Koszta László arra is rámutatott, hogy a 11–12. századi zsinati határozatok között sem találunk egyetlen egyet sem, amely a remetékkel foglalkozott volna, sőt, a szövegekből inkább a monasztikus életforma támogatása és a remetesség háttérbeszorítása olvasható ki.¹⁷

A 12. század közepére a remeték szinte teljesen eltűnnek a forrásokból. Igaz, Panonhalma a 12. század utolsó és a 13. század első harmadában két remeteséget is alapított, illetve átvett, a tihanyi és a zebegényi remetetelep működésére azonban csak abból következtethetünk, hogy a régészeti leletanyag a remeteségek folyamatos használatára utal az Árpád-korban. Koszta László MTA doktori disszertációjában külön hangsúlyozza, hogy az 1100-as években nem jelentek meg az akkoriban induló remeteközösségek sem, mint pl. a karthauziak, a vallombroziánusok vagy a kamalduliak. Ez azonban nem csak Magyarországra igaz. Sőt, voltaképpen az említett rendek ebben az időszakban csak egy viszonylag szűk területen terjedtek el. A kamalduliak egyáltalán nem terjeszkedtek Közép-Itálián kívül, a vallombroziánusok csupán két monostort alapítottak Franciaországban (Cornilly – 1091, Chezal-Benoît – 1194),¹⁸ s a karthauziak valódi expanziója is csak a 13. században kezdődött, igazi lendületet pedig a 14. században vett.¹⁹ A jelek szerint a remetesség a 12. századi Európában sem volt különösebben népszerű: a Német-Római Birodalom területe Németalföldtől Csehországig üres. Nem véletlen tehát, hogy az egyházi emlékezet sem őrzött Magyarországon nagyszámban történeteket neves remetékről. A korban mégiscsak közelebb lévő Gyöngyösi nagyjából ugyanannyi remetéről tudott, mint ahányról egykorú forrásaink vannak.

Legközelebb a 13. század elején tűnnek fel forrásainkban ismét remeték, ekkor azonban kivétel nélkül többes számban, általában név nélkül.²⁰ Időrendben az első

¹⁵ A barlangokat Miklós Zsuzsa kutatta: MRT IX, 225–228.

¹⁶ A krónikákban említett Vác remete valószínűleg a középkori etimologizálás nyomán született. KOSZTA 2012, 370.

¹⁷ KOSZTA 2008, 43., 53.

¹⁸ PENCO 1995, 219–220.

¹⁹ A három remeteközösség közül a 12. században a karthauziak jutottak legközelebb a Kárpát-medencéhez két dél-stájerországi remetességgel (Seitz, Geirach). Ennek lehetett következménye az első magyarországi megtelepedési kísérletük Ercsiben, ami azonban sikertelen maradt: a tatárjáráskor a monostor elpusztult, és a 13. század második felében az apátságba végül ciszterci szerzetesek költöztek. A rend nagy terjeszkedése azonban csak a 13–14. század fordulóján kezdődött, amikor valóban meg is jelentek Magyarországon (Letáncó, Lechnic, majd Felsőtárkány, Lövöld). Megjegyzendő, hogy a 14. század előtt Németországban és Csehországban sem voltak karthauzi kolostorok, a középkori Lengyelországban pedig sohasem telepedtek meg. A másik két, bencés gyökerű remeterend gyakorlatilag nem terjeszkedett túl Itálián. A vallombroziánusoknak Itálián kívül csak Orléans környékén és Szardínia szigetén volt két-két apátságuk, a kamalduliaknak ekkoriban még ennyi sem. A bencések további remete-jellegű ágai (celesztinusok, szilvesztrínusok, olivetánusok) eleve csak a 13. században jelentek meg.

²⁰ Nagyjából ugyanebben az időben történt az első kísérlet a karthauziak magyarországi megtelepítésére, de erről – főképp, mivel nem volt sikeres – ebben a tanulmányban nem lesz szó.

Sal ispán 1221-ben kelt végrendelete, amelyben Szent Ilona testvéreinek („fratribus sanctae Helenae”) hagy bizonyos javakat.²¹ Ezt követi Bertalan pécsi püspök 1225 körül készült, de Gyöngyösi munkájában 1215-re keltezett szabályzata a Pécs melletti Jakab-hegyen élő remeték számára. 1234 márciusában ezek a remeték („heremitaes sancti Jacobi”) már szerepelnek egy adásvételi szerződésben, amelyet meszesi Ombussal kötöttek. Az oklevélben a remeték közössége jelenik meg, vezetőjük vagy képviselőjük nincs nevesítve.²² Tizennyolc évvel később 1252. december 28-án ismét ez a remeteség, pontosabban immár név szerint ismert perjele, Antal („frater Antonius prior cum fratribus”) kérte Akhillész pécsi püspöktől, hogy írja át a birtokaik határjárását tartalmazó oklevelet.²³ Az oklevélben a már ismert Szent Jakab-templomot is említik („ecclesia sancti Jacobi”).

A Borsod vármegyében fekvő Tardona 1240-es határjárásában említik az ott lakó remetéket („prope ad heremitas”), akik később a romjaiban ma is ismert dédesi kolostorba költöztek.²⁴ – Egy eredetileg 1244-ben kiadott, de 1270-ben átírt oklevélből arról értesülünk, hogy a dubicai polgárok, eleget téve egykori uruk, Kálmán herceg kérésének, egy remeteközösség számára biztosítottak helyet városuk határában. Az oklevél megfogalmazása szerint: „heremitis viris religiosis locum in terris nostris concederemus congregandi seu residendi”.²⁵ A szövegből az is kiderül, hogy a remeték a Szent Domonkos kápolna körül éltek, Kálmán herceg mint kezdeményező említése pedig egyben azt is jelenti, hogy a remeteség alapításának szándéka a tatárjárás előtti időre nyúlik vissza.

A garicsi kolostor környéke sem volt ismeretlen a remeték számára a 13. század közepén. 1257-ben már említik egy határjárásban, amelynek egyik szakasza a Sumec patak mentén haladt („inde rivulus idem ducit superius versus orientem ad heremitas”).²⁶ Másfél évtizeddel később, 1273-ban már a Szűz Mária templom mellett lakó ágostonos remetékről szól egy oklevél („fratribus sancti Augustini de Gresenche apud ecclesiam beate virginis”),²⁷ ami a pálos rend megalakulásának körülményeit tekintve – 35 évvel azelőtt, hogy Gentilis bíboros a pálosok számára az ágostonos regula használatát engedélyezte volna – több mint különös. Talán nem járunk nagyon messze a valóságtól, ha ebben az esetben egy korai vilhelmita közösséget feltételezünk, amely az 1266-os pápai rendelkezésnek megfelelően egy darabig az Ágostonrendi remetékhez tartozott, később azonban valamilyen okból mégis a megalakuló pálos rendhez csatlakozott. Ez azonban hangsúlyozottan csak feltevés, és források híján sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet.

²¹ Veszprémi kápt. lt. Kál–4. sz. oklevél, kiadása: CD *Fejér* III/1, 326–327 (a remeték említése: 327).

²² MOL DL 195.

²³ MOL DL 2341.

²⁴ MOL DL 246., szövege: ÁUO VII, 100–102. A teljes szövegkörnyezet: „inde ascendit in siluam in capite Kamunusna potoka, ubi sunt due mete iobagionum castris et comitis Nicolai, et illic prope ad heremitas sub uno vimine sunt quatuor mete” (*Ibid.* 101). A remeték eredeti lakóhelyét a határjárás alapján Guzsik Tamás megkísérelte azonosítani. Véleménye szerint több szállásra alkalmas barlang is van a környéken, kutatás híján azonban egyelőre egyik használata sem igazolható a 13. században, vö. GUZSIK 2002. – Érdekesség, hogy a határjárásra a hűtlenség vétké miatt jószágvesztésre ítélt Kán nb. Gyula birtokának eladományozása miatt került sor, vagyis a remeték eredetileg a Kán nemzetség birtokán telepedtek meg. A nemzetségből származó Siklósi Gyula fia Miklós ispán lett a bajcsi, az erdélyi tartományuraságot kezében tartó László pedig a kalodvai kolostor alapítója.

²⁵ MOL DL 35139.

²⁶ CD *Croat.* V, 54.

²⁷ CD *Croat.* V, 55–56. Mindkét oklevelet idézi: PISK 2011.

1281-ben léteznie kellett az újhelyi remeteségnek is, mivel Fülöp fermói püspök, pápai legátus, néhány nappal azután, hogy távozott az országból, még megerősítette a remetét birtokaikban.²⁸ A remeték a korabeli gyakorlat szerint közösségként, vezetőjük említése nélkül szerepelnek („religiosis viris fratribus heremitis Strigoniensis diocesis in Saturalia commorantibus”). Külön érdekessége a szövegnek, hogy rendkívül általános, szinte semmitmondó, a megerősített birtokok mibenlétéről egyáltalán semmi sem derül ki belőle. A remeteség létrejöttének körülményeiről semmi biztosat sem tudunk, de Károly Róbert 1312-ben kiadott oklevele szerint az adományozók között volt IV. Béla is, ami arra utal, hogy mindenképpen 1270 előtt létesülhetett. Mivel magát Újhelyt 1261-ben alapították, a későbbi pálos kolostor e két időpont közé keltezhető, vélhetően közelebb 1270-hez.²⁹

Ugyanebben az időben egy újabb Pécs környéki kolostor tűnik fel a forrásokban. 1282-ben keresztmonostori Simon fia András a Szent Kereszt-egyház remetéinek adta lélekváltsággént a nekik elzálogosított birtokát. A közösség ismét testületileg jelenik meg az oklevélben, vezetőjét nem említik („heremitae ecclesiae sanctae Crucis de insula Danubii”).³⁰

Egy évvel később ez a kolostor, pontosabban Lőrinc nevű perjele is feltűnik a bajcsi remeteség ügyében, amelyet valamikor 1283 előtt alapított Kán nb. Gyula fia Miklós ispán. A templom felszentelését félbe kellett szakítani, mivel az alapítás ellen tiltakozott a közeli szenttrinitási bencés monostor apátja, Fábián, és a remeteség kegyuraságát magának igényelte. Végül a kegyúr némi birtok adományozásával engesztelte ki az apátságot, s az ügy lezárásánál több más környékbeli egyházi vezető mellett jelen volt a bajcsi remeteség perjele is („frater Iohannes prior heremitarum ecclesiae Omnium Sanctorum de Baych”).³¹ A történet összességében kissé különös, hiszen az apát nem a remeteség alapítása ellen tiltakozott, hanem a kegyuraságot igényelte. Ez azt igazolja, hogy a remeteség és az apátság között volt kapcsolat, Fábián apát valószínűleg saját kolostorához kötődő – következésképp bencés regulát követő – remeteségnek tekintette a bajcsi eremitoriumot.

Az utolsó 13. századi híradásunk remetekolostor alapításáról 1295-ből való. Ekkor Győr nembeli Óvári Konrád ispán az általa épített Szent László kápolnának („ecclesiae beatissimi Ladislai regis, quam ipse fundasset et construxisset ex lapidibus”) és a mellette lakó remetéknek („fratribus heremitis in eadem ecclesia omnipotenti Deo iugiter famulantibus”)³² adta Szentága birtokot. Ahogy a korábbi oklevelek esetében, a remeték ezúttal is közösségként, vezetőjük említése nélkül szerepelnek az oklevélben.

A fenti oklevelek megfogalmazása is arra utal, hogy az említett remeték nem tartoztak önálló rendhez. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden egyházi kerettől függetlenül működhetek volna. Az egyházi felügyeletet jelzi Bertalan püspök szabályzata vagy Pál püspök vizitációja mellett Fábián apát tiltakozása is, de erre utal

²⁸ MOL DL 1592.

²⁹ MOL DL 1807., vö. TRINGLI 2011, 14–15. A város másik, Szent István tiszteletére szentelt kolostorát, amelyet a vilhelmiták számára alapítottak, utóbb pedig Ágoston-rendi remetekolostorként működött, először 1324-ben említik (*Ibid.* 14).

³⁰ MOL DL 5105.

³¹ MOL DF 265926.

³² MOL DL 1430, copia b 2^f. Az alapító korábban királyi pohárnokmester is volt, ebben az időben azonban rossz pártválasztásai miatt már háttérbe szorult.

a legkorábbi remeteségek elhelyezkedése is. Az 1270 előtt adatolható remeteközösségek öt területhez köthetők: a Bakonyhoz, a Mecsekhez, a Száva völgyéhez, a Pilishez és a Zemplénhez. Az ismert remeteközösségek számát tekintve azonban óriási különbségeket látunk. Az ekkor meglévő remeteségek mintegy fele a Bakonyban vagy szűkebb környékén volt, a többi területen csak egy-egy közösség tűnik fel. Még feltűnőbb, hogy a legkorábbi remeteközösségek jól láthatóan az almádi monostor körül csoportosulnak: Fülöp, Tomaj, Kőút, Szentjakab, de még a 13. század második felében alapított Henye és Pula is ide csatlakozik.³³ Bencés – vagy egy esetben ciszterci – monostorok közelében létesült még Elek (Kapornak), továbbá a későbbi alapítások közül Bodrogszigete (Bodrogmonostor), Bajcs (Szenttrinitás), Szentkereszt és Szentlélek (Pilis), Kékes (Visegrád), valamint Kalodva (Bizere). A modell még a 14. század elején is fel-felbukkan, így Diósgyőr (Tapolca), Kiskőszeg (Bodrogmonostor), Szentlászló (Szenttrinitás), Veresmart (Abasár), Vetahida (Somogyvár) és Zlatkagóra (Topuszkó) is hasonló helyzetben volt. Ezekben az esetekben a monostor és a remeteség távolsága nem haladja meg a 10–12 kilométert, de van, ahol csupán 5–6 km a távolság (pl. Almád-Sáska, Almád-Henye, Sár-Veresmart, Szenttrinitás-Bajcs) (lásd *térkép*). Alig volt távolabb a keresztúri remeteség a pannonthalmi apátságtól (kb. 18 km), viszont ugyanilyen távolságra esett, igaz, nem Pannonthalmától, hanem Somogyvártól a vityai Szent Jakab remeteség. Utóbbi esetében talán az sem érdektelen, hogy viszonylag közel, mintegy 40 km-re volt a szakácsi remeteséghez.

Emellett a legkorábbi időtől kezdve jelen volt egy másik, a bencésektől független modell is. Ennek példája a jakabhegyi, a dubicai és az újhelyi remeteség. Ezekben az esetekben a remeték – hasonlóan az Itáliában elterjedt szokáshoz – egy-egy város vagy nagyobb település mellé húzódtak, s a lakosság jóindulatára bízták magukat. Egyházi szempontból ezek a remeteségek a helyi plébánia, később közvetlenül a megyéspüspök felügyelete alá tartoztak. Ezt a mintát követte a 13. század végén a Buda feletti Szent Lőrinc-, a Zágráb melletti remetei, vagy a Várad melletti kápolnai kolostor is, bár alapításuk idejében már megindult az önálló renddé szerveződés intenzív időszaka, ami egyházi helyzetüket is nyilvánvalóan befolyásolta. Az utóbbi két esetben a közvetlen függés a megyéspüspöktől nem kétséges, és a Szent Lőrinc-kolostor esetében is vélelmezhető.

A 13. század végén feltűnik egy harmadik típus is, amely azonban, viszonylag rövid ideig volt „divatban” nagyjából 1290 és 1310 között, és megjelenése összefügghetett a remeteközösségek renddé szerveződésének folyamatával, pontosabban a tartományurak és más főurak ebben játszott szerepével. Ezek a kolostorok egy-egy jelentős előkelő vára közelében tűnnek fel, mint pl. a Baranya vármegyében lévő,

³³ Amennyiben az 1263-as oklevélben Idegsyt alakban szereplő remeteség valóban Hidegkúton volt, akkor ez a tihanyi bencés apátsághoz köthető. Az azonosításhoz lásd HOLLER 2009, 17–29., a korábbi szakirodalom és azonosítási kísérletek részletes áttekintésével. *Idegsyt* mint Hidegkút azonosítása már korábban is felmerült a kutatókban, de egyértelmű bizonyíték nem szól mellette, csak valószínűsíthető. A magam részéről megfontolandónak tartom Holler érvelését, részben topográfiai érvek alapján, részben azért, mert a tihanyi bencés apátság számára valóban nem volt idegen a remetékkel való együttműködés, hiszen az apátság alatt a hegyoldalon volt az oroszkoí remetetelep. Ugyanakkor ellene szól Holler érveinek, hogy a helyszínen egy kéttornyú templom maradványai látszanak, ami nem jellemző a pálosokra, különösen nem a korai remeteségekre. Ráadásul az 1263-as vizitáció útvonala sem feltétlenül támogatja ezt az azonosítást. Ha Pál püspök útját követjük, még két másik helyszín is szóba jöhet, ezekről azonban régészeti kutatás nélkül nem lehet állást foglalni.

gyulainak is nevezett Szent László kolostor (1295, Győr nb. Óvári Konrád), a regéci kolostor (1307 előtt, Aba nb. Amadé), de ide sorolható a legvalószínűbben János zágrábi püspök³⁴ által alapított garicsi kolostor (1295 előtt), illetve a dédesi kolostor is, amelynek remetéi ugyan már 1240-ben feltűnnek egy határjárásban, de a Szentlélek-kolostor területére csak 1300 táján költözhettek (Ákos nb. István).³⁵ Az újabb kutatások tükrében érdemes még megemlíteni itt a három pilisi kolostort. Ezek ugyanis – amellett, hogy a pilisi ciszterci, illetve a visegrádi, addigra már bencés apátság közelében voltak – kivétel nélkül egy-egy korábbi, királyi udvarház helyén vagy amellett létesültek,³⁶ így akár egyfajta átmenetként is értelmezhetők a két típus között.

Tagadhatatlanul van egy kakukktójás is: a szakácsi remeteség mindenképpen kilóg a sorból. Szakácsi kolostora egy jellegzetes 13. századi, feltörekvő kisnemesi közösség településének határában épült, és a „szakácsi nemzetség” kegyurasága alatt állt.

Összességében a 13. század végéig említett és azonosított remeteségek közül tizenhárom volt bencés vagy ciszterci apátság közelében, hat állt város vagy jelentősebb település határában, kettő várhoz kötődött, egy pedig egyik típushoz sem sorolható. A következő évszázad legelején alapított vagy említett kolostorokat is figyelembe véve az arány még érdekesebb: tizenkilenc apátsághoz kötődő mellett hat városi, négy várhoz tartozó és egy atipikus kolostort³⁷ találunk.

A helyzet valójában csak a 14. század második negyedében változott meg: ekkora szakadtak el az addigra már elismert rendhez tartozó közösségek a bencésektől, s egyúttal kezdett a rendi karakterük is megváltozni. A század végén már egy félig-meddig koldulórendet látunk, amely ugyanakkor a középkor végéig megőrzött valamit remete és monasztikus gyökereiből. Sőt, a 15. század végi királyi adományoknak köszönhetően éppenséggel vissza is tértek részben e gyökerekhez (lásd a visegrádi vagy a szentjobbi monostor átvételét).

Néhány mondat erejéig érdemes szót ejteni a 13. század végén és a 14. század elején kirajzolódó eseményekről is. Pál püspök oklevelét 1291-ben először az a Benedek veszprémi püspök írta át, aki éppen ettől az évtől volt királynéi kancellár, majd az ő oklevelét erősítette meg Lodomér esztergomi érsek, aki III. András legfőbb támogatója volt. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy maga a király Itáliában nevelkedett, az ottani remetemozgalmakat ismerhette. Nyilván nem véletlen, hogy ezt követően több püspök is foglalkozott az egyházmegyéje területén élő remeték ügyeivel: a zágrábi és a váradi püspök kolostor(oka)t alapított, az egri szabályzatot adott nekik. Ugyanebben az időben tűnnek fel a várakhoz kapcsolódó kolostorok, a 14. század elején pedig több tartományúr is a leendő pálosok támogatójaként szerepel (Aba nb.

³⁴ 1288–1295 között szerepel zágrábi püspökként, vö. <http://mol.arcanum.hu/dldf> (2015. március 24.).

³⁵ Erre utal a kolostornak az utóbbi években folytatott régészeti kutatása. A romjaiban ma is álló templom még később, csak a 14. század közepe táján épült. A remeték korábbi lakóhelyét eddig nem sikerült azonosítani.

³⁶ Vö. BENKŐ 2015a, 740–749., ill. Benkő Elek jelen kötetben megjelent tanulmányával.

³⁷ A már említett Garics és Szakácsi mellett ide sorolható Regéc és Dédes, mindkettő egy-egy, a korszakban meghatározó szerepet játszó tartományúr várának tövében (Aba nb. Amadé, Ákos nb. István). A rend elismertetésében a jelek szerint fontos szerepet játszottak az északi országrész tartományurai. Nemcsak alapítások jelzik ezt, hanem az is, hogy 1308 novemberében Csák Máté az akkor éppen az ő kezén lévő visegrádi vár közelében álló, kékesi pálos kolostorban tárgyalta Gentilis legátussal. A tárgyalások eredményeként választották meg november végén Károly Róbertet magyar királynak, két héttel később pedig a bíboros kiállította a pálos rendet elismerő bullát.

Amadé, Aba nb. Csobánka, Ákos nb. István, Csák nb. Máté). Összességében úgy tűnik, a magyar egyházi és világi elit 1291–1308 között meglehetősen nagy egyetértésben munkálkodott a pálosok útjának egyengetésén – a tartományurak harcai és a dinasztiaiváltás viszontagságai közepette ez akár meglepőnek is tűnhet.

Közvetett adatok nyomán az is valószínűsíthető, hogy a 13. század utolsó évtizedeinek történései, a renddé válás kezdetei nem voltak függetlenek az Ágoston-rendi remeték körüli vitáktól. Amint az köztudott, az Ágoston-rendi remeték rendjét a 13. század közepén a Kúria hozta létre több kisebb, főként Itáliában működő remeteközösségből. Ezek egyikét ugyan valóban Ágoston-rendi remetéknek hívták, az elnevezés azonban valószínűleg csupán véletlen egybeesés. Az új rend létrejötte nem ment zökkenők nélkül. Nem sokkal azután, hogy 1244-ben megalakult a Kis Unió, 1256-ban pedig a Nagy Unió, az ebbe bekebelezett egyik közösség, a vilhelmiták rendje a pápához folyamodott önállóságának megőrzése érdekében. Egyik érvük éppen az volt, hogy ők nem az ágostonos, hanem a bencés regulát követték, vagyis az új rend keretei között idegennek érezték magukat. Az ügyben 1266-ban született döntés, amelynek értelmében a vilhelmita kolostorok egy része kiválhatott az új remeterendből – ezek lényegében a Lotaringia és Svábföld területén lévő házak voltak –, a többi kolostornak azonban, köztük a magyarországiaknak nem engedélyezték a kiválást.³⁸

Valójában az Ágoston-rendi remeték valódi renddé szerveződése csak ezután kezdődött el, olyannyira, hogy az 1274-es lyoni zsinaton még a megszüntetésük is felmerült. Végül a közösség két karizmatikus, itáliai származású vezetője, Osimói Kelemen (†1291) és Taranói Ágoston (†1309) fáradozásainak köszönhetően 1290-ben megszülettek a regensburgi konstitúciók. E rendelkezésgyűjtemény, amely a rend jellegét a következő évszázadokra meghatározta, a domonkosok második, 1256-ban készült konstitúcióit tekintette mintának. A rend jogi helyzetének és szervezetének rendeződését követően, az 1295-ös sienai nagykáptalan rendelkezése nyomán jöttek létre a rendtartományok, köztük a magyar is.³⁹

Az Ágoston-rendiek korai történetének évszámai érdekes párhuzamba állíthatók a pálosok korai történetével. Az 1220-as évektől szórványosan felbukkanó remeteközösségek egy része éppen abban az időben próbálta közösen érvényesíteni érdekeit, amikor javában folyt a vita a vilhelmiták kiválásáról. Pál püspök 1263-as oklevelében az egyik említett remeteség a szakácsi, amely légvonalban alig több mint 10 km-re volt a komári, eredetileg vilhelmita kolostortól. A következő oklevelünk, vagyis Pál püspök oklevelének átírása pedig a regensburgi konstitúciók után egy évvel keletkezett. Valószínűleg nem véletlen, hogy ezután több püspök is fontosnak tartotta, hogy támogassa az egyházmegyéje területén lévő remeteségeket. 1292-ben a zágrábi káptalan adományozott kisebb birtokokat a zágrábi pálosoknak („fratres heremitae claustrae beatae Mariae Virginis de promontorio”).⁴⁰ Öt évvel később, 1297-ben András egri püspök adott szabályzatot az egyházmegyéje területén élő remeteközösségeknek. Ez abban az időben alig néhány remeteséget jelentett: a biztosan létező dédesi és újhelyi közösség mellett esetleg a diósgyőri, a veresmarti és a regéci remeteségnek lehettek előzményei a 13. század végén, bár oklevélben csak a 14. század első éveiben tűnnek fel először. Ebben az időben, 1293-ban íratta át János barát („religiosus vir

³⁸ ELM 1964–1966.

³⁹ ZUMKELLER 1979, 728–739.

⁴⁰ MOL DL 34352.

frater Johannes heremita claustrum de Uyhel”) Fülöp pápai legátusnak az újhelyi kolostor birtokairól kiállított oklevelét is.⁴¹ Az Ágoston-rendi remetékkel való kapcsolatot jelzi az is, hogy a formálódó pálos rendet a 14. században egy ideig ugyancsak Ágoston-rendi remeték rendjének nevezték, ami azután félreértések forrása is lett.⁴² Talán ebben az összefüggésben értelmezhető a garicsi kolostor kissé szokatlan említése is 1273-ban (lásd feljebb).

Elgondolkodtató, hogy a 16. század elején Gyöngyösi Gergely ezek közül kizárólag a jakabhegyi remetéknek adott szabályzatot, s főként a veszprémi egyházmegye területén élő kolostorokra vonatkozó 1263-as oklevelet,⁴³ valamint annak 1291. évi átírásait emelte ki. Még Fülöp fermói püspök 1281. október 21-én kelt oklevele sem került be rendtörténeti munkájába, jöllehet a pápai legátus intézkedése az újhelyi remeték birtokainak ügyében akár jó felvezetése is lehetett volna a rend 14. századi, Gentilis által nyert megerősítésének. Ráadásul, a legátus Újhelyt – mint királyi birtokot – az esztergomi érsek joghatósága alá tartozónak mondta („religiosis viris fratribus Strigoniensis dioecesis”),⁴⁴ ami szintén érdekes lehetett volna Gyöngyösi számára is.

Érdekes képet kapunk, ha számba vesszük azokat az okleveleket, amelyek eredetiben vagy közel egykorú átírásban fennmaradtak a későbbi pálos kolostorokkal kapcsolatban. A sorban az első Sal ispán 1221-es végrendelete. A jakabhegyi kolostor először 1234-ben, majd 1252-ben szerepel oklevélben. Ezt követi Tardona határjárása a dédesi remeték említésével (1240), a dubicai polgárok oklevele 1244-ből (átírva 1270), majd a garicsi (1257, 1273), a zágrábi kolostor (1270), illetve Fülöp legátus oklevele az újhelyi remeték számára (1281). Végül a bodrogszigeti és a bajcsi kolostorokra vonatkozó két oklevél (1282, 1283), valamint a zágrábi káptalan oklevele a remetei szerzetesek számára (1292). Ezek közül egyik sem került be a *Vitae fratrum*-ba, miközben az ott idézett oklevelek egyikének sem ismerjük eredeti példányát. A meglévő 13. századi oklevelek adatai közül egyetlen egy tűnik fel Gyöngyösi munkájában, az sem Árpád-kori összefüggésben. Amikor ugyanis arról írt, hogy a szentlászlói remeteséget a 15. században más helyre költöztették, akkor a kolostor 1295-ös alapítását is megemlíttette.⁴⁵ Ez persze nem jelenti azt, hogy a *Vitae fratrum*-ban szereplő oklevelek ne volnának hitelesek, de a helyzet azért mégis különös. Ráadásul ez a furcsaság azzal a következménnyel járt, hogy az 1290-es évek elején a rend elismeretéseért folytatott küzdelmet bemutató Gyöngyösi az akkoriban létezett kolostorok legalább két ötödéről úgymond nem vett tudomást. A jelenséget pillanatnyilag csak rögzíteni tudom, magyarázni nem.

Érdemes néhány mondat erejéig kitérni a *Vitae fratrum* által elmondott történet egy másik részletére is. Gyöngyösi elég egyértelműen hangsúlyozza, hogy a remeték a renddé szerveződésben jelentős támogatást kaptak a domonkosoktól, sőt, magától Aquinói Szent Tamástól. Az utóbbi állítást bajos volna bizonyítani, tekintve, hogy Tamás egyébként elég jól ismert élettörténetében semmilyen utalás sincs ilyesmire.

⁴¹ MOL DL 1592.

⁴² Pl. CSÁNKI II, 189 (Bátmonostor).

⁴³ XXII. János pápa 1327-ben kiadott oklevele csupán erre az oklevélre utal, és közvetlenül nincs benne szó a remeték kísérletéről, hogy pápai jóváhagyást szerezzenek. Kiadása: CD *Fejér* VIII/3, 246–248.

⁴⁴ MOL DL 1592.

⁴⁵ *Vitae fratrum* c. 17, p. 52., 228. A szentlászlói kolostor történetéről és a környék településhálózatában elfoglalt helyéről lásd PATTON 2013.

De mi a helyzet általában a domonkosok támogatásával? Igazolható-e ez bármilyen módon? A kérdésre egyértelmű választ nem adhatunk, és valószínűleg soha nem is fogunk tudni adni. Eleve problémát okoz, hogy a 13–14. század fordulójától a domonkos rend kifejezetten merev álláspontot képviselt az új rendek alakulásának tilalmát illetően, olyannyira, hogy a Lyoni zsinaton végül engedélyezett karmelita rendet is támadták még az 1300-as évek elején is, mondván: a IV. Lateráni zsinat rendelkezése ellenére jött létre.⁴⁶ Ebben az összefüggésben megfontolandó, hogy Bertalan pécsi püspöknek a *Vitae fratrum* elején idézett oklevelét valaki nem szándékosan keltezte-e 1215-re.⁴⁷ Ilyen körülmények között nehezen elképzelhető, hogy egy születőben lévő közösség éppen a domonkosoktól kapott támogatást. Mégis, vannak arra utaló jelek, hogy Gyöngyösi története nem teljesen légből kapott. A legkorábbi pálos kolostorok közül ugyanis kettő is az 1234-ben szentté avatott Domonkos tiszteletére volt szentelve (Dubica, Szakácsi). Rajtuk kívül ekkortájt csak két domonkos kolostor, a győri és az érsomlyói temploma volt a rendalapító tiszteletére szentelve, és kultusza a renden kívül nem is volt különösebben elterjedt. Emellett érdekes a legkorábbi remeteségek titulusai között Szent Erzsébet felbukkanása is. A Domonkossal nagyjából egy időben, 1235-ben szentté avatott magyar királylány tisztelete a 13. században még egyáltalán nem kötődött olyan szorosan a ferencesekhez, sőt, a két nagy koldulórend között valódi versengés alakult ki a tekintetben, hogy – úgymond – melyiküké legyen.⁴⁸ Az 1263-as jegyzékben szereplő Szent Erzsébet remeteség mindenképpen nagyon korai a magyarországi patrocíniumok között. A választás hátterében, ebben az időben elvileg három tényező állhatott: közvetlen uralkodói alapítás (ez igen valószínűtlen), a vilhelmita remeték, akiknek komári kolostorát szentelték Erzsébet tiszteletére, végül a kultusz terjesztésében ekkortájt igen aktív domonkosok. Az a tény, hogy mindkét új szent, Domonkos és Erzsébet is megjelenik titulusként a Pál püspök által meglátogatott hét remeteség között – véleményem szerint – inkább az utóbbira utal. A patrocíniumok azonban másról is árulkodnak. Az összes korai, 1291 előtti kolostor (15) közül négynek volt olyan titulusa, amely kifejezetten a bencésekhez kötődik (Mindenszentek, Szent Egyed, Szent Imre).⁴⁹ A valamivel későbbi henyei kolos-

⁴⁶ A karmelita rend történetével foglalkozó kutatók valószínűsítik, hogy a legkorábbi, még keleten készült szabályzatot ezért igyekeztek később 1215 elé keltezni. Ezzel ugyanis azt igazolhatták, hogy a közösség már szabályozott keretek között működött a zsinati rendelkezés előtt, tehát jogosan nyerték el a pápai támogatást. Persze, tudjuk, hogy a zsinat tilalma egyáltalán nem volt annyira merev, kisebb szerzetesi közösségek alakultak, a hangsúly azonban a kisebbben van – ezekből a középkorban sohasem vált egy-egy régió túlerjedő szerzetesrend. Vö. JOTISCHKY 2002, 16., WELCH 1996, 52.

⁴⁷ Abban a kutatás egyetért, hogy az oklevél valódi kelte valószínűleg 1225, mivel Bertalan 1215-ben még nem volt püspök. A helytelen évszám lehet tollhiba, lehet másolási hiba vagy tudatos hamisítás. Ha az utóbbival van dolgunk, annak idejét bizonyítani nem lehet, mivel a szöveg csak Gyöngyösínél maradt fenn, ráadásul jelenleg az ő szövegének is csak másolatait ismerjük. Ha a feltételezés igaz, akkor egy ilyen visszakeltesnek valamikor a rend elismertetése körüli időben lett volna értelme, a 14. század elején, vagyis Gyöngyösi ebben az esetben az addigra már meggyökeresedett rendi hagyományt vette át.

⁴⁸ A ferencesek és a domonkosok vetélkedését illetően lásd legutóbb GECSE 2012. – A két legkorábbi Szent Erzsébet-templom közül az egyik az eisenachi domonkosoké, a másik, Marburgban, a Német Lovagrendé volt (mindkettőt a szentté avatás idején, 1235-ben kezdték építeni).

⁴⁹ Titulusok 1300 előtt: *Mindenszentek*: Csoltmonostor, Dombó, Egyedmonostora, Okrimindszent, Tárnokmonostor (bencés), Bajcs (pálos); a titulus a pálos kolostorok között később is többször feltűnik. *Szent Egyed*: Somogyvár (bencés), Újhely (pálos), *Szent Imre*: Szentimre (bencés), Tomaj (pálos), vö. F. ROMHÁNYI 2000, passim.

A kultusz egyébként a 14. század végéig Magyarországon gyakorlatilag csak liturgikus keretben volt ismert. Szent Ilona liturgikus tiszteletéről lásd DOBSZAY 2000, 76. j. – A 14. század végén már létezett

tornál feltűnő Antiokhiai Szent Margit Magyarországon szintén inkább a bencésekhez köthető. A ritka titulusok tehát szintén két irányba mutatnak (bencések és domonkosok). Emellett olyan védőszent is akad, amely a 13. század végéig sem kolostor, sem más templom titulusaként nem adatolható: az Árpád-korban Szent Ilona tiszteletére – úgy tűnik – csak a fülöpszigeti pálos kolostort szentelték. E ritka patrocínium ismét csak itáliai, egészen pontosan velencei és/vagy római kapcsolatot jelez.

Összefoglalva az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a pálos rend korai történetében két eltérő hagyomány látszik megjelenni. Az egyik egy bencés ihletésű remetemozgalmat, a másik egy itáliai mintájú, inkább a városokhoz kötődő remeteség. A titulusok alapján bencés és domonkos kapcsolatok mutathatók ki, illetve ebben az összefüggésben is felbukkan az itáliai szál. A meglévő remeteközösségek renddé válásához az impulzust az Ágoston-rendi remeték rendjével kapcsolatos viták adhatták, amelyeket a Magyarországon is jelenlévő vilhelmiták közvetíthettek a Balaton környékén élő remeteközösségek számára. Nem tartom kizártnak, hogy a későbbi pálosok a 13. század közepén az Ágoston-rendiekhez akartak csatlakozni, de elutasították őket, éppen rendezetlen anyagi viszonyaik miatt, amire Pál püspök vizitációja is utal. A másik lehetőség, hogy a szintén bencés regulát követő vilhelmitákkal szerettek volna tartani, de ezek magyarországi kolostorainak a pápa nem engedélyezte az Ágoston-rend elhagyását. Ezek után döntöttek a magyarországi remeték az önálló rend elismertetése mellett, amit azonban Pál püspök jelentése hosszú évtizedekre megakasztott. A történet vége ettől kezdve ismert: a királyi, a nemesi, valamint az 1290-es évektől ezekhez csatlakozó egyházi támogatás eredményeként a 14. század elején számban és anyagiakban is megerősödött közösséget az Anjou-dinasztia trónigényét támogató pápai legátus, mintegy Károly Róbert királlyá választásának ellentételezéseként rendként elismerte. Annyit azonban érdemes itt még egyszer kiemelni, hogy a pálos rend arculata még az 1308-as pápai elismerés után is sokat változott, s a késő középkorban több szempontból igen közel kerültek a koldulórendekhez, hogy azután a Mátyástól és II. Ulászlótól megkapott monostorok révén ismét visszatérjenek egy kicsit 13. századi indulásuk lelkiségéhez.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

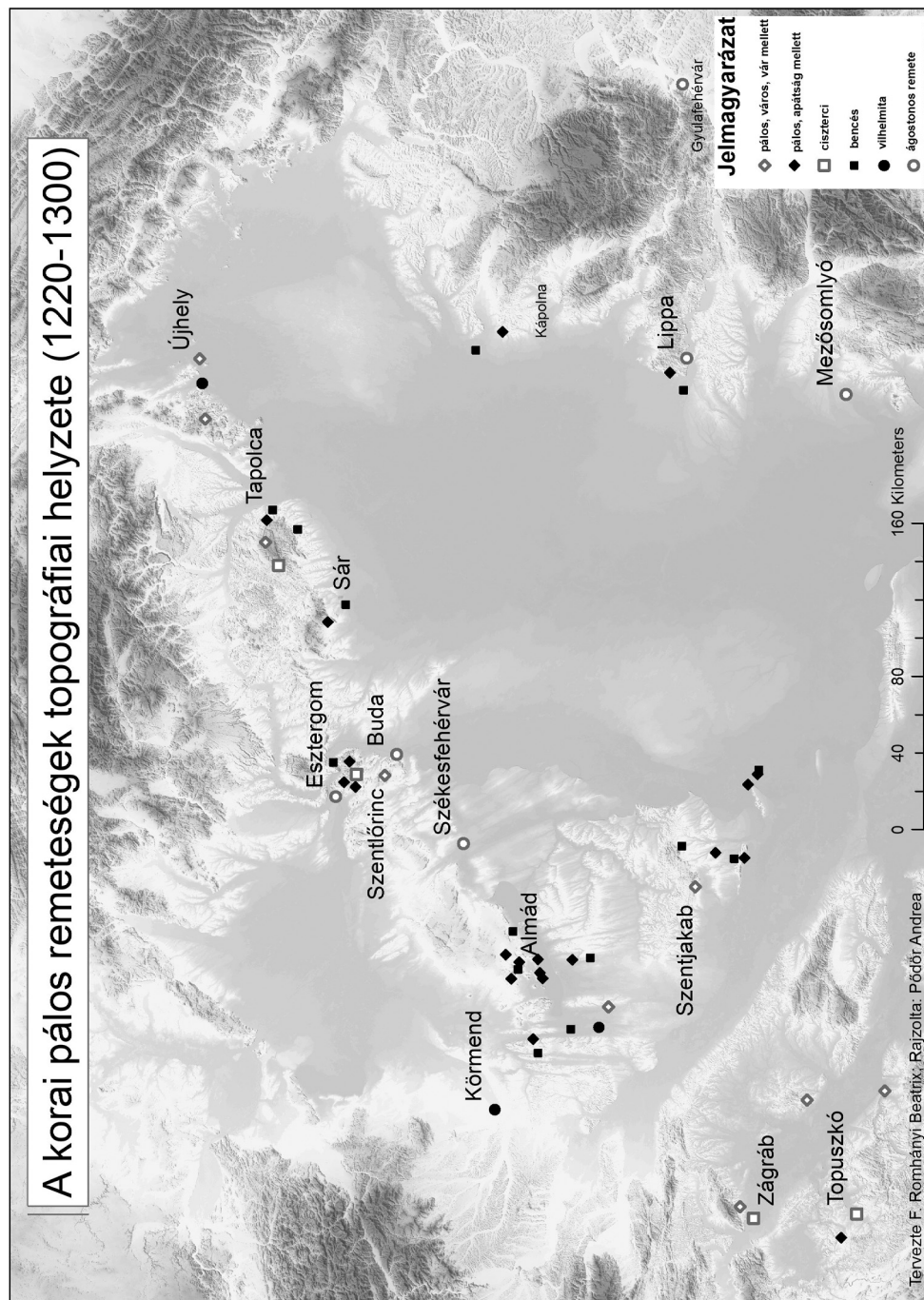
MOL DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Gyűjtemény (http://mol.arcanum.hu/dldf)
MOL DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (http://mol.arcanum.hu/dldf)

a decsi (Tolna vm.) Szent Ilona-kápolna (*Bullae Bonifacii* II, 427., 514.), több helyütt állt oltára (*Bullae Bonifacii* passim), a 15. századból pedig több szobra és festett ábrázolása maradt fenn. Szent Ilona ereklyéi az idők során Franciaországba és Itáliába (Rómába és Velencébe) kerültek. A kultusz magyarországi megjelenése szempontjából leginkább a velencei Sant'Elena templomnak lehetett jelentősége. Az azonos nevű szigeten 1028-ban épült templom mellett a 11. század óta létezett egy Ágoston-rendi kolostor, 1211-ben pedig Szent Ilona Konstantinápolyból Itáliába szállított ereklyéinek egy részét itt helyezték el, vö. még Magyar Katolikus Lexikon: Ilona (<http://lexikon.katolikus.hu/I/Ilona.html>). A Bálint Sándor által említett, állítólag 1318-ban már álló Szent Ilona-kápolnát Királykilitin (rozsnyói em.) nem sikerült azonosítani (Bálint 1977, II, 195.).

- Veszprémi kápt. lt. A veszprémi székeskáptalan magánlevéltára, Veszprém
Ann. Altah. mai. *Annales Altahenses maiores*. Hrsg. von Wilhelm v. Giesebrecht, Edmund L. B. Oefele. Hannover 1891². (Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, 4).
- ÁUO VII. WENZEL Gusztáv: *Árpád-kori új Okmánytár*. VII. Pest 1869.
BÁLINT 1977 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest 1977.
BENKŐ 2015a BENKŐ Elek: Udvarházak és kolostorok a pilisi királyi erdőben. In: *In medio Regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015, 727–753.
- Bullae Bonifacii* *Bullae Bonifacii IX P. M. – IX. Bonifác pápa bullái I: 1389–1396, II: 1396–1404*. Budapest 1889. (Monumenta Vaticana, I/3–4).
- CD Croat. V. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae V*. Ed. Tade Smićiklas. Zagreb 1907.
- CD Fejér III/1. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/1*. Ed. Georgius Fejér. Buda 1829.
- CD Fejér VIII/3. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/3*. Ed. Georgius Fejér. Buda 1832.
- CSÁNKI II. CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*. Budapest 1894.
- DOBSZAY 2000 DOBSZAY László: Az ország patrónusainak liturgikus tisztelete a középkori zsolozsmában. In: *A magyar szentek tisztelete és ereklényei*. Szerk. Cséfalvay Pál, Kontsek Ildikó. Esztergom 2000, 96–106.
- ELM 1964–1966 ELM, Kaspar: Die Bulle „Ea quae iudicio” Clemens’ IV., 30. VIII. 1266. Vorgeschichte, Überlieferung, Text und Bedeutung. *Analecta Augustiniana* 14/3–4 (1964), 15/1–4 (1965), 16/1–2 (1966).
- F. ROMHÁNYI 2000 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest 2000.
- F. ROMHÁNYI 2015 F. ROMHÁNYI Beatrix: Ceperuntque simul claustralem ducere vitam. A pálos rend és a Medium Regni kapcsolata. In: *In medio Regni Hungariae*. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015, 755–764.
- GECSER 2012 GECSER Ottó: *The feast and the pulpit. Preachers, Sermons and the Cult of St. Elisabeth of Hungary, 1235 – ca. 1500*. Spoleto 2012.
- GUZSIK 2002 GUZSIK Tamás: Az Ákos-nemzetség birtokai a középkori Borsod megyében. *Architectura Hungariae* (online folyóirat) 4 (2002:1) http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/13/13guzsik.html (2015. január. 24.).
- HOLLER 2007 HOLLER László: A veszprémi püspök egy 1263. évi okleveléről. in: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Őze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor. Budapest 2007, 121–133. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1)
- HOLLER 2009 HOLLER László: Egy XIII. századi remetekápolna – *Idegysyt Beatae Elizabeth* – lokalizálása. *Magyar Nyelv* 105 (2009) 17–29.

- ILKÓ 2012 ILKÓ Krisztina: Az aszkézis gyakorlatának szélsőséges formái Szent Zoerard-András vitájában. *Micae mediaevales* 2 (2012) 33–44.
- JOTISCHKY 2002 JOTISCHKY, Andrew: *The Carmelites and Antiquity: Mendicants and their pasts in the Middle Ages*. Oxford, New York 2002.
- KOSZTA 2008 KOSZTA László: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Aetas* 23 (2008) 42–55.
- KOSZTA 2012 KOSZTA László: Fejezetek a korai magyar egyházszervezet történetéből. *MTA doktori disszertáció*. 2012.
- MRT IX. DINNYÉS István–KÖVÁRI Klára–KVASSAY Judit–MIKLÓS Zsuzsa–TETTAMANTI Sarolta–TORMA István: *Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás*. Budapest 1993 (Magyarország Régészeti Topográfiája, 9).
- PATTON 2013 PATTON Gábor: A szentlászlói pálos kolostor a baranyai Olasz község határában. *Egyháztörténeti Szemle* 14/3 (2013) 8–21.
- PENCO 1995 PENCO, Gregorio: *Storia del monachesimo in Italia: dalle origini alla fine del Medioevo*. Milano 1995, 219–220.
- PISK 2011 PISK, Silvija: Toponim Garić u povijesnim izvorima. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 15 (2011) 1–14.
- PRT I. *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Története I: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak: A megalapítás és terjeszkedés kora, 996–1243*. Szerk. Erdélyi László OSB. Pannonhalma 1902.
- PRT X. *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Története X: A tihanyi apátság története. Első korszak: Az apátság önállósága, 1055–1701*. Írta Erdélyi László OSB. Pannonhalma 1908.
- SARBAK 2009a SARBAK Gábor: Remeték a Jakab-hegyen. Megjegyzések a pálos rend pécsi kezdeteihez. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 21 (2009) 131–138.
- SARBAK 2009b SARBAK Gábor: Die Anfänge des Paulinerordens und die Entwicklung der Ordensgesetzgebung. In: *Der Paulinerorden im Dienst der Kirche und vieler Nationen, Paulini w służbie Kościoła i wielu Narodów*. Szerk. Elmar L. Kuhn, Mirosław Legawiec, Gábor Sarbak, Janusz Zbudniewek. Warszawa 2009, 15–28.
- SOLYMOSI 1996 SOLYMOSI László: Albeus mester összeírása és a pannonhalmi apátság tatárjárás előtti birtokállománya. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I*. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996, 515–526.
- SOLYMOSI 2005 SOLYMOSI László: Pilissziget vagy Fülöpsziget? A pálos remeteélet 13. századi kezdeteihez. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerk. Angi János, Barta János. Debrecen 2005, 11–23.
- SRH II. *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Ed. Szentpétery Imre (Emericus). Budapest 1938, *Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti*. Ed. Emericus Madzsar: 347–361; *Legenda S. Stephani regis maior et minor, atque legenda Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek: 363–440; *Legenda sancti Gerhardi episcopi*. Ed. Emericus Madzsar: 460–506.

- TRINGLI 2011 TRINGLI István: *Sátoraljaújhely*. Budapest 2011 (Magyar Város-történeti Atlasz, 2).
- Vitae fratrum GYÖNGYÖSI, Gregorius: *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae*. Ed. Hervay, Franciscus L. Budapest 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, s. n. XI).
- WELCH 1996 WELCH, John W. OCarm: *The Carmelite Way: An Ancient Path for Today's Pilgrim*. Mahwah (NJ) 1996.
- ZÁVODSZKY 1904 ZÁVODSZKY Levente: *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest 1904.
- ZUMKELLER 1979 ZUMKELLER, Adolar: Augustiner-Eremiten. In: *Theologische Real-enzyklopädie* IV. Hrsg. von Gerhard Müller et al. Berlin 1979, 728–739.

A SZENT KERESZT REMETÉINEK KORAI KOLOSTORAI A PILISBEN

Az alábbi tanulmány szerzője több mint másfél évtizede kutatja a Pilis hegység középkori épületmaradványait és régészeti leleteit, alapvetően két kulcsfontosságú emlékek, a pilisi ciszterci monostor és a dömösi prépostság régi ásatásainak monografikus feldolgozása érdekében. E kiterjedt munka során azonban megkerülhetetlennek bizonyult a Pilis három középkori pálos kolostorának (Kesztlőc-Klastrompuszta, Pilisszentlászló/Kékes és Pilisszentlélek) vizsgálata is, nemcsak az innen származó régészeti leletek és technikai részletek (vízvezetékek, műhelyek stb.) miatt, hanem a szerzetesi közösségeknek a környezetükre gyakorolt hatása szempontjából is, ami középkori eredetű utakat, halastavakat és gátakat, esetenként pedig kőbányákat és más lelőhelyeket is érint. Mellettük egy harmadik, kezdettől kiemelten kezelt probléma is felmerült, ami az egyes emlékeken túlmenően a királyi erdőbirtok egésze szempontjából is központi jelentőségű: a kolostorok birtoktörténeti és építészeti előzményeinek kérdése. Mint látni fogjuk, a Pilis pálos kolostorai e téren is alapvető tanulságokat hordoznak.

Jól ismert történeti tény, hogy az Árpád-házi uralkodók által életre hívott kolostorok alapját a királyi birtokok udvari szervezetéhez tartozó javak képezték. Ami ennek birtoktörténeti oldalát illeti, a rendelkezésünkre álló, bőségesnek egyáltalán nem nevezhető okleveles anyagban az alapítóról és az új egyházi intézmény rendelkezésére bocsátott birtokrészeiről rendszerint találunk fogódzót. Jóval nehezebb helyzetben vagyunk, ha a kolostoralapítás céljára eladományozott királyi földbirtokok központi eleme, az udvarház sorsára vagyunk kíváncsiak. Részét képezte-e ez is az adománynak, és akkor egy világi épületet lehetett felhasználni egyházi intézmény céljára, amint azt Pilisszentlélek pálos kolostora sejteti, netán az udvarház a birtokok bizonyos, királyi kézben maradt részével együtt ideig-óráig még világi célokat szolgált, esetleg az adomány után világi célokra alkalmas vendégház épülhetett a kolostor mellé, amit a pilisszentléleki alaprajz egy másik értelmezése vet fel.¹

A problémát ez alkalommal a Pilis pálos kolostorai segítségével kíséreljük meg körüljárni.

Közismert, hogy a fokozatosan kolostori közösségekké, majd új renddé szerveződő remeték legkorábbi házait a pécsi és a veszprémi püspökség területéről ismerjük. Az Esztergom közvetlen közeléig kiterjedő és így Pilis megye területének jelentős részét is felölelő veszprémi egyházmegye² feje, Pál püspök (1262–1275) 1263-ban oklevélben szabályozta a joghatósága alá eső remeteségek életvitelét, egyben felsorolta

¹ Jelen dolgozat a pilisi királyi erdőben lévő királyi udvarházak és kolostorok kérdéskörét nagyobb összefüggéseiben tárgyaló írásom pálosokra vonatkozó részeit veszi alapul és gondolja tovább (vö. BENKŐ 2015, itt: 740–749).

² A veszprémi egyházmegye a középkorban a Dunakanyar térségében a Duna jobb partjáig terjedt, fennhatósága alól csak Esztergom térsége, illetve az Esztergom és Visegrád közötti terület maradt ki. ORTVAY 1891–1892, I, 286–289.

lakóhelyeiket (szám szerint hetet) és kiközösítés terhe alatt megtiltotta újak alapítását.³

A Pál által felsorolt remeteházak kivétel nélkül a Balaton tágabb térségében feküdtek. A Pilis pálos kolostorai még nem szerepelnek a püspöki oklevélben, feltehetően azért, mert ilyen formában ekkor még nem léteztek, amint erre a legutóbbi kutatás is rámutatott.⁴

Remeték azonban – egyedül vagy kisebb közösségekben – feltehetően éltek már ekkor a pilisi erdőkben, így a pilisszentléleki kolostor birtokainak 1378-as határjárása említi az *Óremetehely* határnevet,⁵ ami feltehetően a 13. század végén létesült kolostornál korábbi remeteéletre utal.

Elvben remetékkel is kapcsolatba lehet hozni a Pilis barlangjaiban rendszeresen előforduló Árpád-kori leleteket, elsősorban Klastrompuszta térségében (Kesztölc–Sármánka-barlang, Pilisszentlélek–Legény-, Leány- és Bivak-barlang).⁶ Ugyanakkor látnunk kell, hogy e szegényes leletek (zömmel edénytöredékek) alapján rendszerint nem dönthető el, hogy a kérdéses időben a barlang egy formálódó remeteközösségnek, netán valamely veszély elől az erdőbe húzódó világiaknak nyújtott menedéket, esetleg – amint ezt néha a hátrahagyott, kiveretlen fémlapkák tanúsítják – éppen pénzhamisítók tanyája volt.⁷

Remeteközösségek kialakulásával az 1520-as években Gyöngyösi Gergely általános perjel (*prior generalis*) által összeállított *Vitae fratrum* tanúsága szerint viszonylag korán számolnunk kell. Az itt rögzített, más, független forrás által meg nem erősített, feltehetően hiteles elemeket is tartalmazó elbeszélés szerint Özséb (Eusebius) tehetős esztergomi családból származó fiatal, tanult kanonok volt, aki hasonlóképpen előkelő családokból származó társaival együtt remetének állt a tatárjárás után, majd hat követőjével 1250-ben a Szent Kereszt tiszteletére kolostort alapított Esztergom közelében, a „hármás barlangnál”, ahol korábban laktak.⁸

A régészeti és történeti kutatás már évtizedekkel ezelőtt tisztázta, hogy mindez Esztergom közelében, Kesztlőc falu közelében történt, az Árpád-kori leleteket is tartalmazó Legény-, Leány- és Bivak-barlang alatt, ahol utóbb a Szent Kereszt kolostor (ma rom Kesztlőc-Klastrompusztán) létesült. Az Esztergom megyei Kesztlőcön már 1290 előtt az esztergomi káptalan birtokolt,⁹ így joggal feltételezhető, hogy Özséb esztergomi kanonokként egy erdős káptalani birtokra vonult vissza és hozta létre remeteközösségét, amelynek számára 1263 előtt még sikertelenül próbálta megszerezni Szent Ágoston reguláját.¹⁰

A legújabb forráselemzések nyomán bizonyosra vehetjük, hogy a Szent Kereszt kolostor 1263-ban még nem létezett. A csak másolatból ismert, de a szakirodalomban egyértelműen hitelesnek tekintett 1263-as, Pál veszprémi püspök által kiadott oklevél

³ *Vitae fratrum*, c. 10, p. 43–45.

⁴ SOLYMOSI 2005, 23.

⁵ MRT V, 299.

⁶ MRT V, 239., 300–303.

⁷ MRT V, 36–37., 49–51., VII, 72–74., 122–124.

⁸ „Frater Eusebius [...] coadunatis sibi sex fratribus prope speluncam triplicem, quam ipse alias incoluerat, iuxta aquam vivam in honorem Sanctae Crucis [...] quoddam monasterium regularis observantiae sedem futuram inchoavit”: *Vitae fratrum*, c. 8, p. 42.

⁹ ÁMF II, 295.

¹⁰ *Vitae fratrum*, c. 10, p. 43.

komoly bizonyíték arra nézve, hogy a pilisi remeték ekkor még nem váltak engedélyezett kolostori közösséggé; az irat a *licita collegia* terminussal illette őket. A püspöki oklevélben szereplő *Insula Pilup* kolostor mai tudásunk szerint Révfülöp határában, a Balaton északi partján feküdt,¹¹ a lista pilisi házat egyáltalán nem tartalmazott. Ezen természetesen az sem változtat, hogy Gyöngyösi Gergely a 16. század elején a pilisi pálos kolostorokkal kapcsolatos okfejtésében félreértette vagy átértelmezte a helynevet, és a pilisi remeteházak szempontjából „értelmessé tett” *Insula Pilys* vagy *Insula de Pilisio* névalakot a pilisszentléleki kolostorra vonatkoztatta.¹²

A pilisi remeteközösségek létrejöttében, gyarapodásában és elismerésében következő pozitív fordulat a jelek szerint a királyi magánbirtok-állomány gyorsuló bomlásával függ össze. Ez a folyamat már jóval korábban megindult, és 12. századi eseményekben (így a pilisi ciszterci monostor, illetve a dömösi prépostság alapításában) is meghatározó szerepet játszott, a tatárjárás után azonban felerősödött. Imre király részadománya után 1256-ban IV. Béla végérvényesen az érsek tulajdonába adta az egész esztergomi várat, valamikor 1263 után létrejött a Szent Kereszt kolostor Kesztlőc határában, és – a *Vitae fratrum* szerint – az Özsébet (†1270) követő második szentkereszti perjel, Benedek olyan kedves lett Béla király szemében, hogy az uralkodótól a fent már említett „Pilis szigetén” (Pilisszentléleken) elnyert egy vadászat céljára szolgáló palotát minden tartozékával, hogy ott kolostor létesülhessen.¹³

Ez és a hasonló királyi adományok lehetővé tették az 1263-as oklevelet 1291-ben átíró Benedek veszprémi püspök számára, hogy az engedélyezett kolostorok névsorát pilisi rendházakkal bővítse, sőt, feltűnő módon az új kolostorokat a lista élére helyezze. Nyilván nem véletlen, hogy a Szent Kereszt feltalálása ünnepén kibocsátott oklevélben a felsorolás *Sancta Crux*-szal kezdődik, amelyről a *Vitae fratrum* szerzője úgy tudta, hogy mint a rendalapító Özsébhez a legszorosabban kapcsolódó kolostor érdemelte ki azt az előjogot, hogy a nagykáptalanokat itt tartsák; ezért kezdetben a testvéreket is a Szent Kereszt remetéinek nevezték.¹⁴ Bár a később általánossá váló megnevezés, a „Szent Pál első remete rendje” is nyomon követhető a 14. század első negyedétől.¹⁵

A 13. század végén már biztosan létező Szent Kereszt kolostor esztergomi kötődése és egyes tagjainak előkelő származása mindenképpen figyelemre méltó. 1297-ben egy itteni remete (*frater Petrus, heremita de Sancta Cruce de silua Pelys*), aki Paszkál

¹¹ SOLYMOSI 2005.

¹² *Vitae fratrum*, c. 14, p. 48.

¹³ „Ideoque palatium suum, quod habebat in insula de Pilisio pro venationis requie, cum omnibus pertinentiis eidem donavit, ut ibidem monasterium fieret.” *Vitae fratrum*, c. 14, p. 48.

¹⁴ „Quare fratres Sanctae Crucis vocabantur, cum tamen erant sancti Pauli primi eremitae? Quanquam plura iam in Hungaria et Croatia fuerant claustra constructa, in quibus non pauci numero fratres consistebant, tamen monasterium Sanctae Crucis, quod pater Eusebius bono omine, opere et praesidio Christi fidelium extruxerat, hanc sibi vendicabat praerogativam, quod generalia capitula inibi celebrabantur. Itemque omnes fratres heremitae Sanctae Crucis vocitabantur. [...] Hinc est, quod reverendissimus in Christo pater frater Gentilis, legatus de latere, in concessione regulae et constitutionis sic scripsit: Dilectis filiis priori provinciali et fratribus Sanctae Crucis de heremo per Hungariam constitutis.” *Vitae fratrum*, c. 12, p. 46. A szerző még a 19. fejezetben is hangsúlyozta, hogy Gentilis bíboros oklevelében Remete Szent Pál fiait a Szent Kereszt remetéinek nevezte: „anno 1308 idem legatus de latere dicto priori generali et aliis fratribus Sancti Pauli primi heremitae concessit regulam sancti Augustini, quos ipse in suis litteris vocat Sanctae Crucis de heremo.” *Vitae fratrum*, c. 19, p. 58.

¹⁵ ÁMF IV, 700., HERVAY 2007, 62–63.

nyitrai püspök, korábban esztergomi kanonok unokaöccse volt, jelentős Esztergom környéki ingatlant (*quandam vineam suam et curiam, seu domos suas de suburbio castris Strigoniensis in villa Petthen*) adományozott a Szent Adalbert székesegyház Szűz Mária oltárának,¹⁶ ami kétségtelenné teszi, hogy – miként Özséb – maga is módos ember volt, mielőtt a remeteéletet választotta volna. Ezek a részletek véleményünk szerint rávilágítanak arra, hogyan tudtak az előkelő származású, esztergomi érdekeltiségű remetek szoros kapcsolatokat teremteni az esztergomi káptalannal és az érsekséggel, ami segítséget jelentett majd további királyi adományok elnyerésében is. A kolostor támogatottságára jellemző, hogy viszonylag hamar kikerült a veszprémi püspök joghatósága alól, 1336-ban ugyanis már az esztergomi káptalan menti fel a barátokat a kesztölci szőlőhegy után neki járó tized fizetése alól.¹⁷

Ami a „Szent Kereszt remetéi” illeti,¹⁸ ez utóbbi terminus előfordulásainak az áttekintése azzal a tanulsággal jár, hogy használata a 14. század elején nem korlátozódott csupán a Pilisre, hanem távolabbi területeken is kimutatható, ami Gyöngyösi Gergely tudósítását a Szent Kereszt kolostor korai, kiemelkedő szerepéről egyértelműen alátámasztja. Így 1313-ban a Dédes (Borsod m.) határában fekvő, Szentlélektől nevezett pálos kolostor barátait mint szürke habitust viselő Szent Kereszt remetéket (*fratres heremitarum Sancte Crucis in griseo [!] habitu*) említették,¹⁹ 1318-ban pedig Szárberény (ma Vörösberény, Veszprém m.) közelében, az erdőben állt a Szent Kereszt-remeték temploma.²⁰

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a fenti kifejezés, immár vagylagos formában, utoljára 1322-ben bukkan fel (*fratres Sancti Pauli primi eremite, alias dicti de Sancta Cruce in Eremo, ordinis Sancti Augustini*), ami egyben az új megnevezés első biztos, tehát nem utólag kiegészített adata is.²¹

A „Szent Kereszt remetéi” formula eltűnése körül – ha a fő okot tudni is véljük – számos részlet még tisztázatlan, részben az általános forráshiány, részben a kérdéses kolostorromokat érintő régészeti kutatások korlátozott volta miatt. Gyöngyösi Gergely szerint az esztergomi származású Lőrinc remete, aki 1300 után a Szent Kereszt kolostor perjele volt, elkezdte a Buda fölötti Szent Lőrinc pálos kolostor építését (a *Vitae fratrum* elbeszélése időrendjéből ítélve ez a 14. század legelején történhetett), ahova hamarosan átvitte a „főkolostor” legfőbb attribútumát, a nagykáptalan megtartásának jogát.²²

Az elbeszélést hitelesíti, hogy a Szent Lőrinc kolostor első, 14. század eleji épület-tömbjét a pálos építészetben szokatlan módon nagyobb méretű, szentéllyel ellátott káptalanterem egészítette ki, nyilván az itt tartandó káptalani ülésekre tekintettel. Ami azonban a részleteket illeti, nem kizárt, hogy a *Vitae fratrum* hagyománya kisebb korrekcióra szorul.

A Buda és Budakeszi határán felépült pálos kolostor minden bizonnyal királyi adomány nyomán, értelemszerűen egy korábbi királyi birtok területén létesülhetett,

¹⁶ MES II, 408.

¹⁷ GYÖRFFY 1956, 283., DAP II, 401.

¹⁸ SARBÁK 1988, ÁMF IV, 700., KUHN 2006.

¹⁹ CD VIII/6, 29–30., ÁMF I, 769.

²⁰ HOLLER 2009, 197.

²¹ ÁMF IV, 700., HERVAY 2007, 62–63.

²² „Ordinationem seu celebrationem capituli generalis ad Sanctum Laurentium de Sancta Cruce transtulit.” *Vitae fratrum*, c. 18, p. 57.

ugyanis a 13. század végén a monostor előzményének tekintett kápolna (*capella Beati Laurentii martiris in promontorio Kezu prope Budam*)²³ éppúgy exemt, tehát a megyéspüspök joghatósága alól kivont intézmény volt, mint a közeli (Al)keszi falu Szent György tiszteletére szentelt plébániatemploma, ami korábbi, a század végére már elenyésző királyi birtokra utal. A kápolnát csak 1290-ben engedte vissza az esztergomi érsek a területileg illetékes veszprémi püspöknek, a Szent György templom plébánosa pedig még 1296-ban is az esztergomi érsek alá tartozó királyi egyháznak mondta templomát, miközben ez ügyben hosszas perbe bonyolódott a veszprémi püspökkel.²⁴

Ha valós adatra támaszkodik Gyöngyösi közlése, hogy Lőrinc prior kevéssel 1300 után kezdte „építeni” a kolostort, még akkor sem valószínű, hogy ez már a kezdeti tervekben teljesen kiépített kvadrummal szerepelt volna. E téren alighanem döntő volt Károly Róbert adománya,²⁵ ami a pilisi kolostoroknál is kimutatható: a 13. század legvégén létesült pilisszentlászlói (kékesi) kolostor utóbb alapítóként (!) tekintett I. Károlyra,²⁶ amivel feltehetően egy döntő jelentőségű adományt ismert el. Miután az uralkodó csak 1323-ban helyezte át székhelyét Temesvárról Visegrádra, ezekre az adományokra, illetve az addigiak megerősítésére csak a húszas években kerülhetett sor (1323: Szentlélek, 1327: Szentkereszt).²⁷

Nehéz elképzelni, hogy a szisztematikus kőépítkezések a frissen létesített Szent Lőrinc kolostorban ezt az időszakot megelőzték volna, sajnos az első, a későbbi maradványok közül az ásatások során csak hiányosan kibontakozó kolostor régészeti keltezésének elemeit még nem ismerjük.²⁸

Ha valóban így volt, a Szent Kereszt remetéi titulus kikopása a 20-as években és a Szent Lőrinc kolostor kiépülése és felemelkedése ugyanebben az időszakban akár ok-okozati összefüggésbe is hozható egymással,²⁹ miként a „Remete Szent Pál első remete rendje” terminus általánossá válása is, ami után a *fratres S. Iacobi*, illetve *fratres S. Crucis* típusú, egy-egy jelentős kolostorra utaló megnevezésekkel már nem, vagy csak elvétve találkozunk.

Benedek püspök 1291-es listáján Szentkereszt után a kékesi Szent László-kolostort találjuk, és csak ezután következik a régi, *Insula Piluppal* kezdődő, Balaton-környéki kolostorlajstrom. Mint látni fogjuk, ekkorra már a pilisszentléleki kolostor alapításának döntő lépésére is sor került, jóllehet maga a kolostor csak 1323-tól szerepel a forrásokban.³⁰

A késő középkori pálos hagyományt alátámasztó, netán árnyaló okleveles és tárgyi részletek sajnos meglehetősen hiányosak, bár éppen a legjelentősebb pilisi kolostor, Szentkereszt esetében kiterjedt, korukat messze meghaladó színvonalú ásatások folytak

²³ ÁMF IV, 642.

²⁴ JANKOVICH 1959, 85–86., MRT 7, 58.

²⁵ „Dictus generalis caepit construere monasterium Sancti Laurentii martyris ad honorem Dei et sancti sui nominis. Quod quidem postea rex Carolus et Ioannes comes de Owar ac Paulus Venetus civis Budensis ampliaverunt.” *Vitae fratrum*, c. 18, p. 56.

²⁶ ÁMF IV, 700.

²⁷ ÁMF IV, 700–701.

²⁸ BENCZE–SZEKÉR 1993, BENCZE 2007, 465–474.

²⁹ Téves a DAP feltételezése, mi szerint a Szent Kereszt remetéi titulust a 14. században felváltó *heremitae Sancti Pauli primi heremitae* formula csak azután vált általánossá, hogy I. (Nagy) Lajos király 1381-ben Velencéből Magyarországra hoz(at)ta Remete Szent Pál ereklyéit, DAP II, 414.

³⁰ *Vitae fratrum*, c. 20, p. 60., ÁMF IV, 701.

(Méri István; 1959, 1961)³¹ és a pilisszentléleki kolostorromok konzerválása is gondos, jól dokumentált régészeti feltárás (Lázár Sarolta, 1985–1992)³² keretében zajlott. Mindkét helyen a fő feladat azonban a késő középkori falak feltárása és bemutatásra való előkészítése volt, ezért a középkori tégl- és terrazzopadlók alá csak ezek sérüléseinél hatoltak (nem volt ez másként a 2013-as, kis kiterjedésű kesztölc-klastrompusztai ásatás³³ során sem, 3. kép), így a kezdetekről meglehetősen keveset tudunk.

Sem történeti, sem pedig régészeti adat nem szól arról, hogy a Szentkereszt kolostor egy korábbi udvarház helyén létesült volna, bár a névtani kutatások Kesztölc falu nevét a latin *castellum*-ra visszavezethető szláv *Kostolac/Kostelec* ('kis vár, erősség') névből eredeztetik.³⁴

Ugyanakkor az ásatások a kolostor mellett korábbi, Árpád-kori településnyomokat tártak fel, és a késő középkori kolostortemplom sokszögzáródású szentélye alatt régebbi falmaradványokat is találtak. Ezek módszeres kibontására nem kerülhetett sor, így az előkerült falszakaszok pontos összefüggését még nem ismerjük, azt azonban a publikált részletek alapján jó okkal feltételezzük, hogy a gótikus szentély padlója alatt egy korábbi, egyenes szentélyzáródású egyházi épület alapfalai lappanganak, 2. kép), míg a hajó területén esetleg más épületek maradványaival is számolhatunk. A 2013-as ásatás során előkerült egy olyan bordatöredék is, amely biztosan korábbi a 13. század utolsó harmadára eső kolostoralapításhoz, párhuzamait – többek között – a pilisi ciszterci monostor 13. század eleji faragványai között találjuk meg.³⁵

Az újabb kutatások fényében tanulságos a káptalani és királyi támogatást élvező, esetleg korábbi épület(ek) maradványait is felhasználó késő középkori pálos kolostor elhúzódó kiépülése. Figyelemreméltó, hogy míg a *Vitae fratrum* hagyománya szerint a Szent Kereszt kolostorban tartották a 14. század elejéig az általános perjelt választó káptalant is,³⁶ a legutóbbi (2013) régészeti kutatás tisztázta, hogy a Szent Kereszt kolostor kvalitásos káptalanterme jóval ezután keletkezett (4. kép). Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy a régi – a jelek szerint egyenes szentélyzáródású – templom északi oldalához sekrestyét építettek, majd lebontották a régi templomot, amelynek kőanyagából nemcsak az új, gótikus templomba, hanem a káptalanterem falazatába is jutott (padlótéglákat, tetőcserép-darabokat, egy meszelt nyíláskeret részletet, egy szenteltvíztartót és egy vörös márvány kőtöredéket is felhasználtak másodlagosan, maga a káptalanterem a sekrestyénél egyértelműen később keletkezett. Nyugati bejáratának kőküszöbe előtt a káptalanterem használata idején képződött faszenes, barna földrétegből kiemelt, tölgyfából származó széndarab radiokarbon mérése a mintát a 15. század második felére keltezte.³⁷

³¹ KOVALOVSKI 1992a, 198–199., KOVALOVSKI 1992b.

³² LÁZÁR 1992, LÁZÁR 1994, BUZÁS 1994, LÁZÁR 2002, LÁZÁR 2007.

³³ A 2013 őszi zajlott feltárás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és az MTA BTK Régészeti Intézet együttműködésében folyt, az ásatásvezető Major Balázs, a kutatás szakmai irányítója e sorok írója volt. A feltárás a káptalanterem belsejének teljes feltárására szorítkozott, ahol a jó állapotban megmaradt késő középkori téglapadló alá csak az azt áttörő hatalmas, újkori kincskereső gödör kibontásakor hatoltunk.

³⁴ KISS 1988, 724.

³⁵ Vö. BENKŐ 2015, 742.

³⁶ Egy 1304-es esemény elbeszélése előtt a *Vitae fratrum* beszámol arról, hogy az 1300-ban általános perjellé megválasztott Lőrinc testvér „ordinationem seu celebrationem capituli generalis ad Sanctum Laurentium de Sancta Cruce transtulit”. *Vitae fratrum*, c. 18, p. 57.

³⁷ Az AMS 14C mérést 2014-ben az MTA Atommagkutató Intézete Hertelendi Ede Környezetanalitikai Laboratóriuma (Debrecen) végezte, kalibrált AD kora: 1450–1512.

Ez is világosan arra utal, hogy a káptalanterem építésére viszonylag későn, esetleg csak a 15. század elején kerülhetett sor, így – a közhiedelemmel ellentétben – a korábban kiemelt szerepet betöltő kolostorban az országos káptalant nem ebben az épületrészben tartották (és értelemszerűen Özsébet sem temethették ide), esetleges korábbi előzményét azonban még nem sikerült kimutatni.

Az ásatások azt bizonyítják, hogy a Szent Kereszt kolostor jelentősége a fenti hangsúlyáttolódás után nem hanyatlott le véglegesen, amennyiben a 14–15. századot jelentős és igényes építkezések fémjelzik. Hozzájárulhatott ehhez a rendalapító és közvetlen utóda itteni eltemetése, a pilisi kolostorok közötti, még az alapítások idejére visszavezethető primátusa, nem utolsósorban pedig egyházi és világi támogatóinak aktivitása a közeli Esztergomban. A térségben így ez a kolostor lett Budaszentlőrinc mellett a másik pálos remeteközösség, ahol nagyobb, kápolnával bővített, reprezentatív kialakítású káptalantermet építettek. Figyelemreméltó, hogy a Szentkereszt-kolostorban erre akkor, vagy inkább az után került sor, hogy Budaszentlőrincen kiterjedt építkezések kezdődtek Remete Szent Pál ereklyéinek megszerzése (1381) és a Szent Lőrinc-kolostorban történt elhelyezése után. A legfontosabb munkálatok Szentkereszten a 15. század második felében az „ambitus” megépítésével zárultak.³⁸

Ezt az építményt a szakirodalomban rendszerint kerengőként értelmezték, azonban kerengő maradványai az ásatások során nem kerültek elő és az észak felé erőteljesen lejtő, lépcsőzetesen kialakított terep sem engedi meg, hogy itt szabályosan kiépített, négyzetes kerengővel számoljunk. Ugyanakkor a legfrissebb geofizikai felmérés szerint a templomtól északra álló, vélhetően különböző korú épületekből kialakított épülettömb belső udvart vesz körbe (1. kép). Ennek megfelelően az ambitus esetünkben feltehetően ennek a kolostortömbnek a kiépítésére utal, ami mellett szól, hogy Gyöngyösi Gergely kéziratában a ládi kolostor kapcsán ismételt előfordul az *ambitus et cellae*, illetve *ambitus cum cellis* kifejezés (1461, 1463). A jelentős épületegyüttes, a kisleletek nagy száma és minősége arra utal, hogy a kolostor egyáltalán nem vált jelentéktelenné a késő középkorban, amennyiben a pilisi erdők legjelentősebb pálos kolostora maradt.

A kesztölci Szent Kereszt kolostor és a közeli szentléleki kolostor története sok szálon kapcsolódik egymáshoz, kezdve azzal a szereppel, amit Kesztölc az utóbbi alapításában játszott, folytatva közös birtokszerzésükkel a későbbiekben.

Gyöngyösi Gergely szerint a Szent Kereszt kolostort alapító Özséb közvetlen utóda, Benedek perjel életszentsége miatt olyan közel került IV. Béla királyhoz, hogy az uralkodó „Pilis szigetén” lévő palotáját, amely vadászat céljára szolgált, tartozékaival együtt neki ajándékozta, hogy ott kolostort alapítson.³⁹

Az elbeszélés⁴⁰ időrendi problémája, hogy a *Vitae fratrum* tradíciója Özséb halálát 1270-re teszi, mely év tavaszán IV. Béla is elhunyt, így a király Özséb utóda számára

³⁸ „Ex provisione domini Ambrosii praepositi Strigoniensis ambitus monasterii Sanctae Crucis factus est,” *Vitae fratrum*, c. 59, p. 120. Gyöngyösi időrendben haladó elbeszélésében ezt a közelebbről keltezettlen adatot egy 1468-as és 1471-es esemény előzi meg, majd egy 1472-es történet követi.

³⁹ „[Bela quartus ...] pallatium suum, quod habebat in insula de Pilisio pro venationis requie, cum omnibus pertinentiis eidem donavit, ut ibidem monasterium fieret”: *Vitae fratrum*, c. 14, p. 48.

⁴⁰ A szövegezésből egyértelműnek tűnik, hogy Gyöngyösi Gergely a Benedek veszprémi püspök-féle 1291-es oklevél *Insula Pilup* kolostorát (amely a felsorolásban Szentkeresztet és Szentlászlót követte) Szentlélekkel, a Pilis hegység harmadik pálos kolostorával azonosította, és ennek megfelelően *Insula de Pilisio* formában használta. Mondanunk sem kell, hogy Gyöngyösi értelmezése *Insula Pilup* tényleges lokalizációját nem befolyásolja.

már aligha tehetett adományt. Hitelesnek ezért az 1522. évi pálos oklevéljegyzékben említett 1287-es diploma közlése tűnik, mely szerint IV. László a Pilisben egy *Benedwelgh/Bendwelgye* nevű helyet adományozott Hévízi Péter fráternek és remete társainak, az ott lévő *palatium*mal együtt, hogy ott kápolnát emeljenek.⁴¹

Benedek perjel kiemelkedő szerepe a földterület elnyerésében itt is kiviláglik: az eladományozott királyi birtokrész Benedekvölgy neve feltehetően rá, mint a kérdéses birtokrész megszerzőjére utal, az 1289-es oklevél továbbá világosan rögzítette az uralkodó kívánságát, hogy a remetéket új helyükre Benedek szentkereszti házfőnök vezesse be. Az oklevelet a remeték mint a Szent Lélek kolostor alapítólevelét 1323-ban Károly Róberttel átírták, nincs azonban nyoma annak, hogy a király valaha is megfordult volna a szentléleki kolostorban,⁴² pedig – utalva jelentős adományára – I. (Nagy) Lajos 1378. évi oklevele őt alapítóként idézi.⁴³

Ez utóbbi év nagyhetét a király a jelek szerint a szentléleki kolostorban töltötte, annak korábbi adományait újjakkal bővítette és kijáratta a kolostori birtok határait.⁴⁴

A határjárásban kiindulópontként szereplő Királylese (*Kyrallese*) hegy közvetve utal arra, hogy a terület (és nyilván az egykor itt létesített *palatium*) vadászat céljára szolgált, a király huzamosabb itt-tartózkodása azonban felveti a kérdést, vajon hol és hogyan szállásolhatták el az egyébként igen szűkös alapterületű kolostorban az uralkodót és kíséretét. Magunk erre, 1378 nagyhetére való tekintettel egyetlen reális lehetőséget látunk, a kolostorépülettől északra fekvő, attól eltérő tájolású, 29 × 10 méteres, kétosztatú kőépületet, amelynek maradványaira az 1928–1933 közötti, műkedvelő szintű ásatások során figyeltek fel, lehetségesnek tartva, hogy „eredetileg a király vadászkastélya” lehetett.⁴⁵

Sajnos a földből alig kidomborodó alapfalak közelebbi részleteit és keltezését egyáltalán nem ismerjük, sőt, szórványleletek sem kerültek elő a bozóttal erősen benőtt területen, így csupán óvatosan feltételezzük, hogy a klauzúrán kívül esetleg Pilis-szentlélek esetében is számolni lehet a kolostorral egykorú vendégházzal.

Az 1985–1992 közötti szentléleki ásatás eredményei⁴⁶ azt sejtetik, hogy az eredeti, Árpád-kori udvarházat a középkori kolostor helyén, feltehetően részben annak falai-ban felhasználva, részben pedig lebontva, csak alapfalak formájában kereshetjük. Legalábbis a templom különös alaprajzát nem tudjuk másként magyarázni, mint úgy, hogy egy már korábban meglévő, akkor még jelentős felmenő falakkal rendelkező

⁴¹ „Anno Domini 1287 rex Ladislaus quartus fratri Petro de Calidis Aquis et per consequens aliis heremitis donavit in insula Pilys quendam locum Bendwelgye vocatum cum quodam palatio ibidem existenti eo siquidem respectu, ut ibidem capellam pro oratorio extruant. Voluitque idem rex, ut dicti fratres per Benedictum priorem et conventum de Sancta Cruce in ipsum locum introducantur, ut patet in litteris eiusdem regis.” DAP II, 411., RegArp II/2–3, 3469. sz.

⁴² Itineráriumához lásd: ENGEL 1988, 139.

⁴³ „Item, in quibusdam litteris regis Ludovici apud Sanctum Spiritum in Pilisio habitis de anno 1378 emanatis continetur, quod dominus rex Carolus, suus genitor, ibidem collocavit conventum fratrum eremitarum et multis terris dotavit, quas etiam metis suis distinxit.” *Vitae fratrum*, c. 34, p. 76.

⁴⁴ MRT V, 299., MNL OL DL 6521. Az oklevél 1378. április 22-én, húsvét vasárnapját (április 18.) követő csütörtökön kelt.

⁴⁵ A méretek terén ellentmondás mutatkozik; az 1928–1933 közötti ásatásokat irányító Erdőssy Ferenc plébános leírása szerint egy 42 m hosszú és 11 m széles épület alapfalait találták meg, a kolostorrom alaprajzát utóbb helyesbítő Egyed Endre felmérése szerint az épület kisebb volt (29 × 10 m), vö. MRT V, 298–299.

⁴⁶ LÁZÁR 1992, LÁZÁR 1994, BUZÁS 1994, LÁZÁR 2002, LÁZÁR 2007.

épületet alakítottak át templommá és kolostorrá. Ilyen szempontból figyelemre méltó a templom nyugati oldala, ahol az alapfalakon a felmenő fal egy szakaszon kisméretű, kocka alakú kváderekből áll. Ez a részlet azért feltűnő, mert máshol a falazat egységesen törtkő, a falsík felé fordított, lenagyolt felülettel. Az ásatások során előkerültek olyan alapfalrészletek is, amelyek a 14–15. századi kolostorépületnél biztosan korábbiak, pontos korukat, a belőlük kiolvasható alaprajzi elrendezést azonban a viszonylag kis lélegzetű, elsősorban az álló falmaradványok konzerválásával összefüggő ásatások során még nem sikerült tisztázni. Az viszont kiderült, hogy ehhez a kori épülethez körítőfal is tartozott. A területen előkerült, erősen szórvány jellegű leletanyagban néhány bizonytalanul keltezhető kisebb töredék kivételével nincsenek a 13–14. század elé keltezhető kerámialeletek,⁴⁷ ami a történeti forrásokkal egybehangzóan azt jelzi, hogy a kolostori élet kezdetei nem nyúlnak sokkal a 13–14. század fordulója elé.

A mai Pilisszentlászló, a középkori Kékes falu pálos kolostora esetében a legendás alapítás szintén egy királyi udvarház átadásával indult. A 16. század eleji pálos oklevélgyűjtemény⁴⁸ szerint az előzmény I. András király kő vadászlaka volt, amelyet a király Szent László tiszteletére kolostorrá alakított át.⁴⁹

Ezt a lehetőséget a korszerű történeti kutatás is elfogadja, I. András helyett azonban értelemszerűen III. Andrással,⁵⁰ vagy – reális érveléssel – IV. Lászlóval⁵¹ számol. A rendház valós alapítási idejéről mindössze annyit tudunk, hogy nem szerepel a veszprémi püspök által 1263-ban elismert pálos remete egyházak között, azonban a kérdéses oklevél 1291. évi megerősítésekor már felsorolták, 1294-ben pedig jogot nyert arra, hogy – nyilvánvalóan a veszprémi püspök joghatósága alól – az esztergomi érsekség fennhatósága alá tartozzék.⁵²

Kronológiai szempontból fontos, hogy a kolostornak nevet adó Kékes falut az 1301 előtti években telepítette a visegrádi várnagy, ami rögtön kiváltotta a veszprémi püspök tiltakozását, ugyanis a falu helye Szentendre, tehát a veszprémi püspökség szentendrei főesperességének határain belül feküdt.⁵³

1300 körül a kékesi Szent László-kolostor perjeléről is hallunk, a kékesi egyház jelentősebb kiépítésére azonban feltehetően később került sor, ugyanis a kolostor saját hagyományában Károly Róbert alapítóként szerepel (miként Szentlélek esetében is), ami komoly adományra utalhat.⁵⁴

A régészeti részleteket nem ismerjük, helyét még sohasem érintette ásatás, azonban viszonylag korán, még Károly Róbert hatalma konszolidálása előtt és a kolostor kiépítése előtt rendelkeznie kellett olyan épületrésszel, ami vendégek fogadására és politikai tárgyalások lebonyolítására alkalmas volt, ugyanis 1308 novemberében Csák Máté nádor Gentilis bíboros pápai legátus előtt a kékesi kolostorban királyának

⁴⁷ A részleteiben még közöletlen leletanyagot Lázár Sarolta (Balassa Bálint Múzeum, Esztergom) szívésségből tanulmányozhattam.

⁴⁸ *Inventarium privilegiorum omnium et singularum domorum ordinis heremitarum Sancti Pauli primi heremite*, Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 135. Adatait GYÖRFFY 1956 nyomán használom.

⁴⁹ „Istud monasterium tempore regis Andree primi [sic!] fuit quedam domuncula lapidea, venacioni regum preparata, sed postmodum idem rex fecit transformari in ecclesiam Sancti Ladislai regis.” GYÖRFFY 1956, 284., DAP II, 408.

⁵⁰ ÁMF IV, 700–701.

⁵¹ F. ROMHÁNYI 2008, 298., F. ROMHÁNYI 2010b, 225.

⁵² GYÖRFFY 1956, 283–284., DAP II, 408.

⁵³ GYÖRFFY 1956, 284., VeszprReg 18. l.

⁵⁴ GYÖRFFY 1956, 284.

ismerte el Károly Róbertet. Feltételezzük, hogy az esemény színhelye itt is a korábbi udvarház épülete lehetett. Ennek lehetőségét természetesen csak helyszíni kutatással, az elpusztult kolostor helyét érintő geofizikai felméréssel, majd régészeti feltárással lehet megerősíteni.

A fenti kolostorok épített előzményei kutatásában legújabbban a természettudományok oldaláról érkezett váratlan impulzus. A Pilis középkori régészeti emlékei komplex vizsgálatának kezdettől fogva részét képezte az egyes kolostorokhoz tartozó középkori halastavak üledékrétegének fúrásos vizsgálata, amire Pilisszentkereszt esetében már Gerevich László ásatása idején sor került (1981),⁵⁵ majd 2004-ben újabb, még közöletlen mintavétellel egészült ki. A munka Sümegi Pál (Szegedi Tudományegyetem, TTIK Földtani és Őslénytani Tanszék) bevonásával 2013–2014-ben folytatódott és a Pilis hegység számos középkori eredetű tómaradványát érintette, köztük a terület három pálos kolostora mellett fennmaradt halastó üledékét is (Kesz-tölc–Klastrompuszta–Klastromberek,⁵⁶ Pilisszentlászló–Ribnicska,⁵⁷ Pilisszentlélek–Halastó⁵⁸).

A fúrások közvetlen célja alapvetően a középkori kolostorok környezetének geológiai, klimatikus és vízgazdálkodási viszonyainak a feltárása, a vadon élő és a természet növényzet megismerése, a korszerű radiokarbon mérési technika (AMS) pedig lehetővé teszi az üledékben található parányi szerves maradványok kormeghatározását, ami alapvetően segít a halastavak több évszázados használata belső kronológiájának a meghatározásában. A tavak felhagyásához kapcsolható kalibrált radiokarbon dátumok minden esetben kitűnően egybevágnak azzal az időrenddel, ami a régészeti és a történeti adatokból eddig is ismert volt: a halastavak pusztulása vagy már a 15. század folyamán több helyen is észlelhető kolostori hanyatlás, vagy – inkább – a mohácsi csatavesztést követő, 1526. őszi török portyázások és az azt követő események során, legkésőbb Buda 1541. évi török kézre kerülése idején következett be. Meglepetést okozott viszont több esetben is az alsó időhatár, ami feltűnően nem egyezett a kolostoroknak a történeti forrásokból elég jól ismert alapítási idejével, hanem rendszeresen az Árpád-kor elejére, első felére esett. Ezt mai tudásunk szerint csak úgy magyarázhatjuk, hogy ezeknek az egyházi intézményeknek olyan jelentős előzményei voltak, amelyek maguk is igényelték már halastavakat, majd ezek a létesítmények kolostori használatba kerültek, legalsó üledékrétegeik azonban világosan jelzik korábbi eredetüket. Így a fentebb már részletesen bemutatott pilisszentléleki kolostor halastavának⁵⁹ kezdete a legkorábbi üledékrétegben talált csigahéj radiokarbon vizsgálata szerint igen nagy, 95,4 %-os valószínűséggel 900–1120 közé nyúlik vissza,⁶⁰ míg a tó pusztulására 1415–1445 között került sor.⁶¹

Ilyen módon kétségtelen, hogy a halastó a pálos kolostor 13. század végi alapítása-kor már hosszú ideje használatban volt. Ugyanezt állapíthatjuk meg a pilisszentlászló-

⁵⁵ ZÓLYOMI–PRÉCSÉNYI 1985.

⁵⁶ MRT V, 234. (9/5. lelőhely).

⁵⁷ MRT VII, 168. (20/5. lelőhely).

⁵⁸ MRT V, 300. (18/2. lelőhely).

⁵⁹ MRT V, 300. (18/2. lelőhely).

⁶⁰ MTA ATOMKI Hertelendi Ede Környezetanalitikai Laboratórium (Debrecen) mérése, DeA-3143 (2013).

⁶¹ MTA ATOMKI Hertelendi Ede Környezetanalitikai Laboratórium (Debrecen) mérése, DeA-4177 (2013).

lói kolostor halastavának⁶² különlegesen vastag üledékrétege esetében is, ahol a mérhető kezdetek 900–1025 közé estek,⁶³ míg a tó rendeltetés szerinti használatának vége a késő középkor és a kora újkor határára (1440–1625) keltezhető, egyéb forrásainkkal teljes összhangban.⁶⁴

A felszíni nyomok Pilisszentlászló és Pilisszentlélek esetében egyaránt a tó gátjához épített malom meglétét valószínűsítik. Keszölc-Klastrompuszta esetében viszont, ahol egyéb források sem utalnak udvarház előzményre (egyelőre), a halastó üledéke is későbbi keletű. Itt az egykori halastó medrét kitöltő iszapos üledéket 1959 körül a közeli bányászüdülő létesítésével párhuzamosan kitermelték, ezzel újraásták, majd vízzel feltöltötték az egykori tómedret. Zavartalanul meghagyott középkori üledéket csupán egyetlen helyen találtunk, itt az üledék legalsó, 40 cm vastag rétegéből sikerült mintát venni. A 40 cm-es üledékoszlop legaljába ágyazódott tányércsiga héj kora 1277–1388 közé esett (tehát nem előzte meg a kolostor alapításának idejét), míg a bolygatatlanul maradt üledék felső szintjén lelt csigahéj gazdája valamikor 1421 és 1464 között élte rövidke életét.

*

Végére érve áttekintésünknek, úgy tűnik, jogos a feltételezés, hogy a pilisi kolostoralapítások jelentős része támaszkodott valamiféle előzményre, korábbi településcsírára, kápolnára vagy éppen átadott udvarházra. Ha nem is lehet egyértelműen bizonyítani, hogy a Pilis pálos kolostorainak alapítása minden esetben egy-egy felhagyott királyi udvarházra támaszkodott – ilyen közvetlen előzményt például a Szent Kereszt kolostor (Keszölc-Klastrompuszta) esetében nem sikerült kimutatni, és ezt a lehetőséget a halastó belső kronológiája sem támogatja –, a pilisi erdőséget felölelő királyi magánbirtokok és az itt létesített későbbi kolostorok történeti kapcsolata evidens, amely összefüggést a kolostoralapítás céljára átengedett királyi udvarházak gyakran régészetiileg is kézzelfoghatóvá teszik. Ez a mozzanat azonban arra is figyelmeztet bennünket, hogy a pilisi kolostorok elhelyezkedése (nemcsak a pálosok, hanem az időben őket jóval megelőző dömösi prépostság és a pilisi ciszterci apátság esetében is), továbbá ezek látszólagos tömörülései feltehetőleg nem valamiféle sajátos rendi megfontolást követnek, hanem az egykori királyi curtisok, vadászházak topográfiai elrendeződését tükrözik. Ami a folytatást illeti, a király szándéka a továbbiakban is meghatározó maradt, amennyiben ő döntött az alapítás épített előzményét jelentő udvarház sorsáról, átengedve ezt a szerzeteseknek vagy éppen vendégházként fenntartva maga és előkelő kísérete számára. Hasonlóképpen királyi (és esetenként káptalani) engedélyt igényelt a kolostort övező erdők használata, miként egyéb haszonvételek kiaknázása is, ez utóbbiak között nem mellékesen említve a halastavakhoz kapcsolódó malomjog átengedését is. Mindezek részleteiről azonban csak esetről esetre, a szegényes forrásanyag gondos kiaknázásával, esetenként több tudományág bevonásával mondhattunk újat.⁶⁵

⁶² MRT VII, 168. (20/5. lelőhely).

⁶³ MTA ATOMKI Hertelendi Ede Környezetanalitikai Laboratórium (Debrecen) mérése, DeA-3142 (2013).

⁶⁴ MTA ATOMKI Hertelendi Ede Környezetanalitikai Laboratórium (Debrecen) mérése, DeA-4637 (2013).

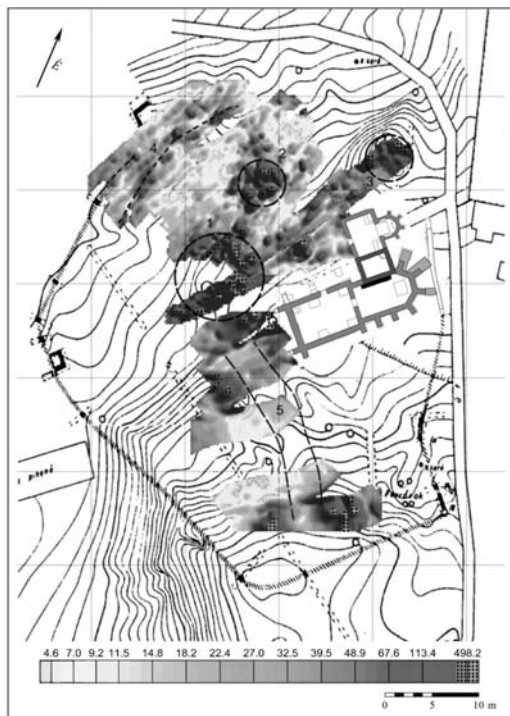
⁶⁵ A kutatások az OTKA 112318. sz. pályázatának támogatásával folytak (*A középkori Kárpát-medence környezettörténete*, vezető kutató: Benkő Elek).

IRODALOM

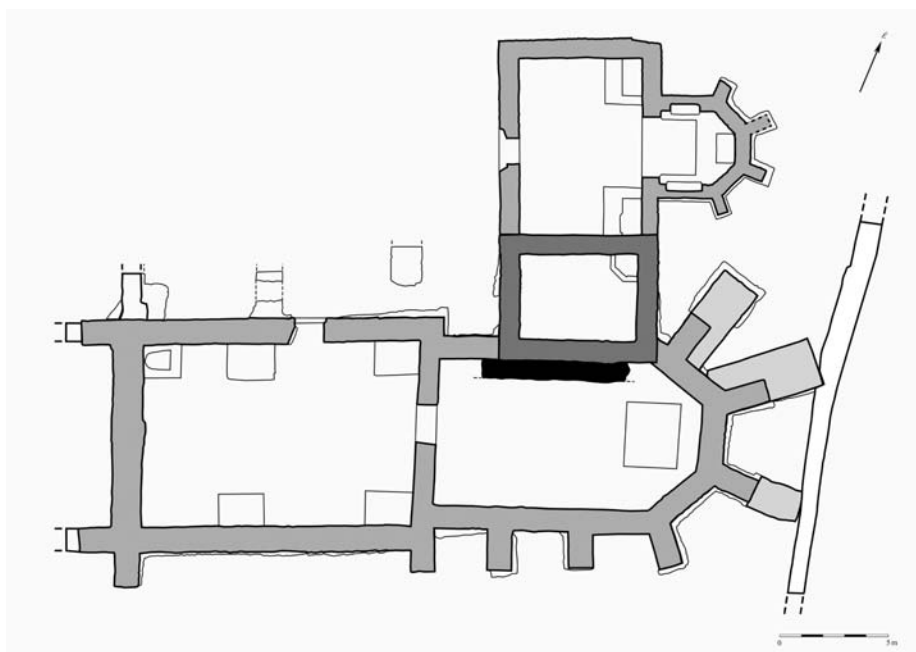
- ÁMF I–IV. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I–IV. Budapest 1963–1998.
- BENCZE 2007 BENCZE Zoltán: A Buda melletti Szentlőrinc kolostor története az írott és a régészeti adatok tükrében. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Őze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor. Budapest 2007, 465–474. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4,1).
- BENCZE–SZEKÉR 1993 BENCZE Zoltán–SZEKÉR György: *A budaszentlőrinci pálos kolostor*. Budapest 1993 (Monumenta historica Budapestinensia, 8).
- BENKŐ 2015 BENKŐ Elek: Udvarházak és kolostorok a pilisi királyi erdőben. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Archaeological, art historical, and historical researches in the middle of the kingdom'. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Budapest 2015, 725–753.
- BUZÁS 1994 BUZÁS Gergely: A pilisszentléleki pálos kolostor kőfaragványai. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. Szerk. Sarbak Gábor. Csorna 1994, 181–183. (Varia Paulina, I).
- CD I–XI. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Studio et opera Fejér, Georgii. Budae 1829–1844.
- DAP II. *Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai*. II. Az anyagot gyűjt. Gyéressy Béla, szerk. Tóth Melinda, bev. és az egyes fejezetek előszavát írta Hervay Ferenc. Budapest 1976 (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai, XIII).
- ENGEL 1988 ENGEL Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok* 122 (1988) 89–146.
- GYÖRFFY 1956 GYÖRFFY György: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 5 (1956:4) 280–285.
- HERVAY 2007 HERVAY F. Levente: A Pálos Rend eredete. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Őze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor. Budapest 2007, 57–65. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1).
- HOLLER 2009 HOLLER László: Egy XIII. századi remetekápolna – *Idegysýt Beatae Elizabeth* – lokalizálása. Nyelvészeti vizsgálatok a séd és kút szavak körében. *Magyar Nyelv* 105 (2009), 17–29, 188–202.
- JANKOVICH 1959 JANKOVICH Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézményei. *Budapest Régiségei* 19 (1959), 57–94.
- KISS 1988 KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I–II. Budapest 1988.

- KOVALOVSZKI 1992a KOVALOVSZKI Júlia: A pálos remeték Szent Kereszt-kolostora (Méri István ásatása Klastrompusztán). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1992), 173–207.
- KOVALOVSZKI 1992b KOVALOVSZKI Júlia: A pálos remeték Szent Kereszt-kolostora Klastrompusztán. *Műemlékvédelem* 36 (1992), 111–116.
- KUHN 2006 KUHN, Elmar L.: Die Pauliner. 13. – 16. Jahrhundert. In: *Helvetia Sacra* IV/7. Basel 2006, 945–960.
- LÁZÁR 1992 LÁZÁR Sarolta: A pilisszentléleki volt pálos kolostortemplom kutatása, 1985–86. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1992), 493–518.
- Lázár 1994 LÁZÁR Sarolta: A pilisszentléleki pálos kolostortemplom kutatása. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. Szerk. Sarbak Gábor. Csorna 1994, 177–180. (Varia Paulina, I).
- LÁZÁR 2002 LÁZÁR Sarolta: *Pilisszentlélek. Pálos kolostor*. Budapest 2002 (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 718).
- LÁZÁR 2007 LÁZÁR Sarolta: A pilisszentléleki pálos monostor. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Őze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor. Budapest 2007, 503–514. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4,1).
- MES I–IV. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I–IV. Ed. Knauz, Ferdinandus–Dedek, Ludovicus Crescens–Dreska, Gabriel–Érszegei, Geysa–Hegedűs, Andreas–Neumann, Tiburcius–Szovák, Cornelius–Tringli, Stephanus. Strigonii, Budapestini 1874–1999.
- MRT V. HORVÁTH István – H. KELEMEN Márta – TORMA István: *Esztergom és a dorogi járás. Komárom megye régészeti topográfiaja*. Budapest 1979 (Magyarország Régészeti Topográfiaja, V).
- MRT VII. DINNYÉS István–KÖVÁRI Klára–LOVAG Zsuzsa–TETTAMANTI Sarolta–TOPÁL Judit–TORMA István: *A budai és szentendrei járás. Pest megye régészeti topográfiaja*. Budapest 1986 (Magyarország Régészeti Topográfiaja, VII).
- ORTVAY 1891–1892 ORTVAY Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején* I–II. Budapest 1891–1892.
- RegArp I–II. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* – Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Ed. Szentpétery, Emericus–Borsa, Iván. Budapest 1923–1987.
- F. ROMHÁNYI 2008 F. ROMHÁNYI Beatrix: A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében. *Történelmi Szemle* 50 (2008), 289–312.
- F. ROMHÁNYI 2010a F. ROMHÁNYI Beatrix: *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkori Magyarországon*. Budapest 2010.
- F. ROMHÁNYI 2010b F. ROMHÁNYI Beatrix: Pálos kolostorok a Pilisben. In: *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára*. Szerk. Tari Edit, Tóth Endre. Esztergom, Budapest 2010 (2012), 223–227.

- SARBAK 1988 SARBAK, Gábor: Entstehung und Frühgeschichte des Ordens der Pauliner. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 99 (1988), 93–103.
- SOLYMOSI 2005 SOLYMOSI László: Pilissziget vagy Fülöpsziget? A pálos remeteélet 13. századi kezdeteihez. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerk. Angi János, ifj. Barta János. Debrecen 2005, 11–23.
- SRH I–II. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. Ed. Szentpétery, Emericus. Budapestini 1937–1938 (Reprint: Budapest, 1999).
- ZÓLYOMI–PRÉCSÉNYI 1985 ZÓLYOMI, Bálint–PRÉCSÉNYI, István: Pollenstatistische Analyse der Teichablagerungen des mittelalterlichen Klosters bei Pilisszentkereszt. Vergleich mit dem Grundprofil des Balaton. *Acta Archaeologica Hungarica* 37 (1985), 153–158.
- VeszprReg *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1953.
- Vitae fratrum* GYÖNGYÖSI, Gregorius: *Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitaе*. Ed. Hervay, Franciscus L. Budapest 1988 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, s. n. XI).

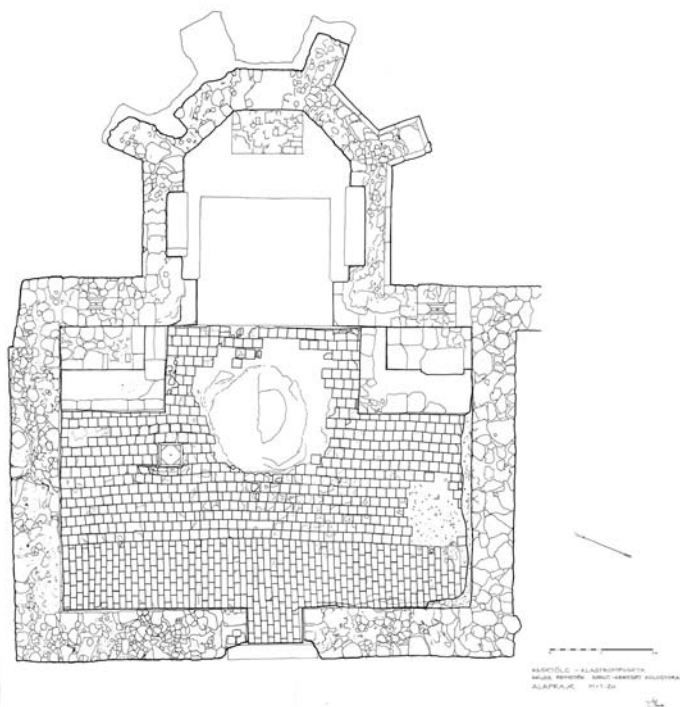
1. kép: Kesztlőc-Klastrompuszta, pálos kolostor geofizikai kutatása
(Czeplédi Balázs felmérése, Geogold Kft., 2015)

2. kép: A templom periodizált alaprajza, 13–15. század
(KOVALOVSKIKI 1992a nyomán, kiegészítésekkel. Éber Magda rajza)

3. kép: Keszthely-Klaspuszt, a káptalanterem feltárása (2013, Benkő Elek felvétele)

4. kép: Keszthely-Klaspuszt, a káptalanterem felmérési alaprajza (Borosházi Tamás fotogrammetriai felmérése nyomán rajzolta Éber Magda)

BUDASZENTLŐRINC, A KÖZÉPKORI PÁLOS FŐKOLOSTOR

Gyöngyösi Gergely 1472-ben született a Heves megyei Gyöngyösön és 1531. december 2. előtt halt meg.¹ A szentlőrinci kolostor fontosabb építési periódusairól *Vitae fratrum*² című műve tájékoztat, amelyet a szerző eredetileg a rendtagoknak vélhetőleg „belső használatra” szánt. Ebben a rend vezetői szerinti csoportosításban adja elő a pálos rend történetét a 13. századi kezdetektől egészen a 16. század harmincas éveig. Munkája megírásához felhasználta elődei adatgyűjtését, ugyanakkor maga is végzett forráskutatást: magyarországi, szlavóniai és osztrák kolostorok oklevéltárait aknáztta ki. Gyöngyösi az 1496-os évig jutott az események rendezett írásba foglalásával, az ez után következő részeket már utódai szerkesztették egybe, közülük csak Hadnagy Bálintot³ ismerjük név szerint. Néhány okleveles adat mellett a régészet eredményeire támaszkodva lehetett pontosítani, kiegészíteni az írott forrásokat. Az ásatási megfigyelések mellett a leletanyag és azon belül is a kőanyag feldolgozása⁴ sokat segített ebben.

A pálos kolostort megelőzően a területen a 13. század második negyedétől-közepétől már állt egy szögletes szentélyzáródású kápolna a területen.⁵ Ez a kápolna a korai gótikus templomban feltárt szögletes szentélyzáródású kápolnával azonosítható. A szentély négyzetes alaprajzú, a keleti sarkoknál egy-egy, a szentélyfalnál vékonyabb támpillér erősítette az északi és déli fal folytatásában kelet felé.⁶ Egy 1290-es oklevél említi, hogy Lodomér esztergomi érsek az itt található, egy remete őrzésére bízott kápolnát visszahelyezte a területileg illetékes veszprémi püspökség joghatósága alá.⁷ Az oklevélből arra lehet következtetni, hogy itt egy királyi kápolna állhatott, ezért volt eredetileg az esztergomi érseknek alárendelve.⁸ Hasonló eset figyelhető meg Felnémeten is, ahol még az itt élő remeték számára alapították az első egyenes szentélyzáródású templomot. A pálos kolostor 14. század közepén épült poligonális gótikus templomát pedig az első templom megnagyobbításával, bővítésével alakították ki.⁹ Guzsik Tamás joggal veti fel, hogy az egyhajós egyenes apsziszárasú templomok esetén gyanakodnunk kell arra, hogy ezeket a templomokat még valószínűleg nem a pálosok építették.¹⁰

¹ Vö. SARBÁK 2010, SARBÁK 2012a.

² *Vitae fratrum* c. 60, p. 124.

³ Hadnagy Bálintról: SARBÁK 2012b.

⁴ A munkát 1993–1996 között az F 006785 számú OTKA-program támogatásával végeztük el.

⁵ Az 1934-ben feltárt egyik sír ehhez a periódushoz tartozhat, mivel IV. László pénz (CNH I, 331) került elő a sírból, GARÁDY 1943, 182.

⁶ BENCZE–SZEKÉR 1993, 18., 61. (25. kép).

⁷ BÁRTFAI SZABÓ 1938, 24. (129. kat. sz.).

⁸ JANKOVICH 1959, 57–94., 62., 85.

⁹ FODOR 1994, 166–168.

¹⁰ GUZSIK 2003, 69.

1300 körül alapította meg Lőrinc, a rend negyedik előljárója Budaszentlőrinc monostorát. Azután Károly (Róbert) király, János óvári ispán, Velencei Pál budai polgár adományaiból bővítették a kolostort. Henc fia, János a kolostor körüli erdőket 1335-ben a kolostornak adományozta.¹¹ A pálosok 1308. december 13-án Gentilis pápai követőtől megkapták az Ágoston-féle szabályokat. 1309. január 15-én kelt oklevelében pedig Gentilis megadta nekik a felhatalmazást arra, hogy provinciális káptalanra összegyűlhessenek, itt intézkedéseket tehessenek, statútumokat hozhassanak, csak olyanokat azonban, amelyek nem ellenkeznek az ágostonos regulával.¹²

A kolostor sokszög záródású első templomának szentélye mintegy körbeépítette a korábbi kápolna szentélyét. Feltehetőleg a korai kápolna hajója a diadalív lerekesztésével használatban maradt, a munkálatok pedig valószínűleg a szentély bontásával kezdődtek és a bontási anyagot mindjárt fel is tudták használni az új falakban. Az első templom szentélyének északi és déli falait közvetlenül a régi falak mellett építették fel, mégpedig úgy, hogy az új diadalív a régi kápolna szentélyhajó külső szögletébe került. Az egyhajós templom szentélye valószínűleg három szabályos szakaszú bordás keresztboltozatot kapott. A szentély elkészülte után kerülhetett sor a korai kápolna hajójának bontására és az új, jóval szélesebb hajó kiépítésére.¹³ A templomhoz északról csatlakozott a kerengő, mely téglalap alakú volt, mégpedig úgy, hogy a keleti és a nyugati oldal volt a hosszabb. A 10 × 15 méteres udvart 2,2 méter széles kerengőfolyosó fogta körbe.¹⁴ A keleti oldalon található káptalanteremhez keletről két szakaszos, bordás keresztboltozatú perjeli kápolna csatlakozott. A kolostort vagy annak egy részét kerítőfal vette körül.¹⁵

Gyöngyösi szerint az évenként Pünkösdkor Budaszentlőrincen megrendezett nagykáptalan költségeinek fedezésére I. (Nagy) Lajos király a máramarosi király sóbányából 300 aranyforint értékű sőt adott.¹⁶ Későbbi forrásaink azonban Zsigmond királyt tüntetik fel eredeti adományozónak. Királyaink 1505-ig sorra megerősítik ezt az adományt.¹⁷

1381-ben Velencéből Budaszentlőrincre kerültek a rend névadójának, Remete Szent Pálnak a földi maradványai és ekkor nagyszabású építkezések kezdődtek a kolostorban.¹⁸ A korai kolostortemplom déli oldalán új, háromhajós templom épült fel. A kétszakaszos főszentély a nyolcszög öt oldalával záródott, a mellékszentélyek viszont csak egy boltmezőből álltak.¹⁹ Az előkerült kőfaragványok tanúsága szerint a szentély első boltszakaszában a déli vagy az északi falon a sarokpillér mellett közvetlenül ülőfülke helyezkedett el.²⁰ A templom hosszházát négy pillérpár tagolta öt szakaszra. A háromhajós templom a régészeti feltárások megfigyelései szerint 1387-ben még épült.²¹ Ete György pálos rendfőnök és a pálos rendi évi káptalan vikáriusai és

¹¹ *Vitae fratrum* c. 18, p. 56–57.

¹² *Acta legationis Gentilis* 180–182., 256–257.; *Vitae fratrum* c. 19, p. 58.

¹³ BENCZE–SZEKÉR 1993, 19.

¹⁴ BENCZE 1997, 313–322. (7. kép).

¹⁵ BENCZE 1992, 156.

¹⁶ *Vitae fratrum* c. 27, p. 68.

¹⁷ A megerősítő oklevelekre vonatkozóan lásd BENCZE 1991, 417.; BENCZE–SZEKÉR 1993, 9.

¹⁸ *Vitae fratrum* c. 35, p. 77.

¹⁹ BENCZE–SZEKÉR 1993, 19.

²⁰ BENCZE 2004, 73., 75. (2. kép).

²¹ BENCZE 1992, 159.

diffinitorai 1403. június 1-jén Kovari Pál nádori ítélőmester kérésére... megígérik, hogy az új egyházuk főoltárától jobbra lévő Szent Kereszt oltárnál, amely elé Pál fivérét Miklóst temették, és ahová Pál maga is majd temetkezni kíván, minden nap misét mondanak...²² Ezek szerint legkésőbb 1403-ra elkészült az új templom. Az első kolostortemplom hajóját elbontották az egykori hajó keleti negyedénél és a déli oldalon falakkal elrekesztve folyosókat alakítottak ki, a hajó maradékából pedig udvar lett. Az így kialakított kettős udvar és a folyosórendszer választotta szét a kolostori részeket a zárandokok által használt részekről. Úgy tűnik, hogy már a 14. századi építkezések tervezésekor nagyszámú zárandokkal számolhattak az építetők. Meg kell jegyezni, hogy az ereklye nem volt teljes, mivel a szent feje Csehországba, Karlstein várába került, ahonnan csak 1523-ban sikerült megszereznie II. Lajos királynak. Ez azonban nem volt egyszerű, mivel az őrzők álcázásul a fejre borított takaróra azt írták rá, hogy Szent Anasztázia feje. Miután azonban egy öreg pap elárulta az igazságot, sikerült azonosítani Szent Pál fejét.²³ A király 1523. március 8-án közli Báthori István nádorral, hogy sikerült Szent Pál fejét megszereznie.²⁴ Ország János váci püspök pedig 1523. március 9-én azt írja a nádornak, hogy a király a fejet neki adta át őrzésre.²⁵ A fejet előbb Budára hozták, ahonnan Simon zágrábi püspök vezetésével ünnepélyes körmenet vitte az ereklyét a falakon kívülre, itt azokat átadták a pálosoknak, majd a körmenet Budaszentlőrincre ment és ott egyesítették a fejet a testtel.²⁶ Remete Szent Pál budaszentlőrinci sírja 1381 után a csodás gyógyulások híre miatt lassanként országos hírnévre tett szert. A síremléket a budaszentlőrinci kolostorba látogató zárandokok a szerzetesi clausura megsértése nélkül is felkereshették és fogadalmukat magánál a síremléknél válthatták be, ott helyezhették el fogadalmi tárgyaikat (*offerek*) és találkozhattak a szent test őrzésével megbízott pálos szerzetessel (*custos sancti patris*), akinek feltehetőleg jegyzőkönyvbe mondták a velük megtörtént csodás eseményt (*miraculum*). Az 1460-as években született Hadnagy Bálint kapta feladatát, hogy összegyűjtse a Szent Pál ereklyéknél történt csodákat. 1511-ben megjelent kiadványa a remeteszent közbenjárására 1422 és 1505 között történt csodás gyógyulásokat adja közre.²⁷ A *Vitae fratrum* 75. fejezetében azt olvassuk, hogy *custos* korában Lórántházi István, elődeinél nagyobb figyelmet szentelve a relikviáknak, az ott történt csodás gyógyulásokat szép stílusban feljegyezte.²⁸ Gyöngyösi a *Decalogus* hatodik szerelmében hírt adott arról, hogy István, aki a szent ereklyék őre volt, a látottakat írásba foglalta.²⁹ Nyilvánvaló, hogy az 1511. évi kötetben olvasható 88 *miraculum* csak egy válogatás a csodás gyógyulások akkor még meglévő jegyzékéből.³⁰ Visszatérve az 1381 után megkezdődött építkezésekre, ugyanekkor az első kolostortemplomból kialakított ereklyekápolna szentélyét is átépítették, amely a nyolcszög négy oldalával, azaz tengelysarkos módon záródott.³¹ A kerengőt megnagyobbították, mely négyzetes alaprajzú lett. A 15 × 15 méteres udvart immár 3 méteres kerengőfolyosó

²² DL 8884, in: KUMOROVITZ 1987, III/1, 176–177. (360. sz.).

²³ *Vitae fratrum* c. 87, p. 181–183.

²⁴ DL 23725.

²⁵ DL 25676.

²⁶ *Vitae fratrum* c. 87, p. 182.

²⁷ *Miracula* 1511.

²⁸ *Vitae fratrum* c. 75, p. 160.

²⁹ *Decalogus*, sermo VI.

³⁰ *Pálosaink* 2015, 65.

³¹ BENCZE–SZEKÉR 1993, 21.

fogta körbe. Ugyanezen építkezések sorába illeszthető a káptalanterem átépítése, melynek során megépült egy középpillér is.³²

Az 1381-es év kapcsán egy másik fontos esemény is történt a budaszentlőrinci pálos kolostor életében. Ekkor adományozta ugyanis a Régi királyi ház épületét a rend főkolostorának Nagy Lajos király.³³ A Régi királyi ház épületegyüttese³⁴ a mai Tánácsics Mihály utca 7–9. számú telkeken emelkedett, mint azt Zolnay László³⁵ és H. Gyürky Katalin³⁶ kutatásai bebizonyították.

Cillei Hermann szlavón bán 1423. július 3-án tanúsítja, hogy a Buda közelében levő Szent Lőrincről nevezett pálos kolostor vikárius generálisával, Györggyel és a többi szerzetessel az alábbi birtokcserében egyezett meg: a pálosok átengedik a bánnak a Buda városban, a Zombatkapu közelében levő Chamerhoff nevű házukat, amelyet I. Lajos királytól kaptak, az udvarházhoz tartozó Szent Márton kápolnával, összes épületekkel és haszonvételekkel, valamint egy kőpadozattal borított földdarabbal együtt, a bán ezért cserébe Buda városban a Középső utcában (*media platea*) levő házát adja.³⁷ Az oklevélből kiderül, hogy az 1416-ban bekövetkezett csere szerint a Régi királyi ház épülete csak harmincöt évig volt a pálos főkolostor tulajdonában. Valószínűleg túl nagy lehetett, fenntartása így nehézségekbe ütközhetett. A cserébe kapott ház a mai a mai Fortuna utca 4. számú telekre lokalizálható.³⁸ A pálos nagy háznak emlegetett épületben 1490-ben Remete Szent Pál ereklyéit mintegy két hónapig őrizték, mint Hadnagy Bálint alábbi leírásaiból értesülünk.³⁹

1485-ben egy Baranya megyei, Körtvélyesről származó öt éves gyerek meggyógyult, mert szülei Szent Pálhoz imádkoztak és fogadalmat tettek. Szegénységük miatt csak 1490-ben tudták az ereklyét meglátogatni. „Végül a szülők 1490-ben, az említett fiút fogadalomból elhozták legszentebb atyánkhoz, aki a királyságban dülő zavarok miatt budai kápolnájában időzött.”⁴⁰

Egy (foltozó)varga megvakult, de miután segítségül hívta Szent Pált meggyógyult. „Legott útnak eredt, örömeiben alig tudta kivárni, hogy mikor tisztelheti áhítatos hévvel a legszentebb ereklyéket, eljött Budára, ahol is ekkoriban a legszentebb ereklyék időztek.”⁴¹

Egy asszony egy éves gyermeke megbetegedett és halálosan legyengült. „Mire anyja, jámbor híve Szent Pálnak, elhozta Budára a szent ereklyéihez, hogy kérje tőle

³² BENCZE 1997, 313–314., 321. (15. kép).

³³ *Vitae fratrum* c. 35, p. 77.

³⁴ Az épületegyüttes forrásaira lásd: VÉGH 2006, 269–272; SPEKNER 2015, 57–60.

³⁵ ZOLNAY 1967; ZOLNAY 1968.

³⁶ H. GYÜRKY 1984.

³⁷ DL 11384, in: KUMOROVITZ 1987, III/2, 75. (825. sz.).

³⁸ A Szent Pál házának vagy pálos nagy háznak nevezett épület eredetileg Friedrich Krazer gazdag budai polgár tulajdona volt. 1395-ben Krazer lánya, Anna eladta apjától örökölt házát 3300 forintért Lackfi István zagorjei grófnak. Lackfit, miután királyellenes összeesküvésbe keveredett, 1397-ben meggyilkolták. Zsigmond király elkobozta javait, budai házát pedig hívének, Hermann cillei grófnak adományozta. Ezt a házat cserélte el a gróf a pálosokkal a Kammerhof nevű épületre, vö. VÉGH 2004, 642., 644.; VÉGH 2006, 256–258.

³⁹ *Miracula 1511*, M 2., 3., 4. és 64. miraculum. (A kötet kétnyelvű. A latin szöveg a páros, a magyar pedig a páratlan oldalakon található.)

⁴⁰ *Miracula 1511*, M 2. (2. fejezet) 63–65.

⁴¹ *Miracula 1511*, M 3. (3. fejezet) 65–67.

gyermek gyógyulását. Dél volt éppen, amikor a szent kápolnája zárva szokott lenni, és a szent ereklyék őrzésére kirendelt testvérek déli pihenőjüket tartották. Felment az előbb említett asszony a gyermekkel a felső házba egy nagyon jámbor asszonyhoz, aki a testvérek szolgálatával volt elfoglalva a konyhában. Miután a gyermek gyengesége és az anyja szándéka világos lett számára, a jámbor asszony így szólt: Kicsit várnod kell, kedves leányom, míg a testvérek, kik Szent Pált őrzik, pihenésükből felkelnek és én neked a kápolnába való bemenetelt elintézem.”⁴² – „Ugyanabban az évben, mikor Orbán pápa ünnepén legszentebb Pálunk ereklyéit Budáról (ahol az országos zavargás miatt időzött) a lehető legnagyobb ünnepélyességgel visszavittük saját monostorába.”⁴³

Egy 1402. november 9-én kelt oklevél arról tájékoztat, hogy Mihály óbudai örkanonok (csáktornyai Lackfi) István nádor, zagorjei gróftól, szolgálataiért kapott pénzen vásárolt házát eladományozza a Buda feletti Szent Lőrinc pálos kolostornak.⁴⁴

Visszatérve a szentlőrinci kolostor történetére a Zsigmond kor építkezéseiről nincs írott forrásunk. A régészeti kutatások tanúsága szerint a korszak vége felé a keleti kerengőfolyosó külső nyugati falát elbontották, hogy így itt egy 11 méter széles káptalantermet alakítsanak ki.⁴⁵ Az aragóniai Kannarend ábrázolása szerepel egy sokszög záródású zárterkély töredékén, amelyet a 15. század második negyedére keltezhetünk.⁴⁶

Hunyadi János, László választott király nevében az ország kormányzója 1446. július 2-án kiadott oklevele bizonyítja, hogy a pálos rendi szerzetesek által bemutatott Ulászló király-féle oklevélből, mely a királynak függő pecsétjével is meg van erősítve, meggyőződött arról, hogy a budai bíró és esküdtek évenként 40 arany forintot kötelesek fizetni a befolyt adókból a budai Szent Lőrincről elnevezett pálos monostornak mindaddig, míg a 2000 arany forintot el nem éri. Az első két évi törlesztést elmulasztották, azért szigorúan meghagyja nekik, hogy úgy az elmulasztott összeget, mint a következő évekre esedékes 40–40 arany forintot pontosan fizessék ki a monostor szerzeteseinek.⁴⁷

Kovács István budai polgár olyan birtokot vásárolt meg Csudabalán (Békés m.) Monyarosi Ferencről, amelyre a szomszédos pálos birtok miatt a pálos rend is igényt tartott. Báthori István országbíró 1475. január 9-én kelt oklevelében az olvasható, hogy Kovács István a birtokot a szentlőrinci kolostor Szent Pál kápolnájában található Szent István oltárnak adományozza a fenti oltárnál tartandó mindennapi misére.⁴⁸

Az 1480-as években több építkezés is zajlott a kolostorban. A 15. század 80-as éveiben, valószínűleg 1488-ban Kamanczy János *vicarius generalis* rendbe hozatta a szentlőrinci kolostor ciszternáját.⁴⁹ 1488-ra készült el a Szent Lőrinc egyház déli oldalán egy kápolna Budai Kovács Márton költségén, aki egész életében vincellér volt, és akit a Szent Lőrinc kolostorban temettek el.⁵⁰ A kápolnát a háromhajós templom déli mellékhajójának szentélyéhez igazították keleten.⁵¹ Ugyanebben az időben a kerengőt

⁴² *Miracula 1511*, M 4. (4. fejezet) 67–69.

⁴³ *Miracula 1511*, M 64. (57. fejezet). Orbán pápa ünnepe május 25.

⁴⁴ DL 8857, in: KUMOROVITZ 1987, III/1, 172. (352. sz.).

⁴⁵ BENCZE 1997, 314.

⁴⁶ PAPP 2000, 147–150., 159–166.

⁴⁷ DL 13936.

⁴⁸ DL 17640.

⁴⁹ *Vitae fratrum* c. 67, p. 141.

⁵⁰ *Vitae fratrum* c. 68, p. 143.

⁵¹ BENCZE 1992, 156–157.

is átépítették. A kerengő erőteljes hasonlóságot mutat a zsámbéki kolostor kerengőjével, esetenként a méretek is megegyeznek. A pálos rendtörténet szerint Mátyás király 1475-ben adja a zsámbéki Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt premontrei prépostságot a pálosoknak.⁵² A zsámbéki analógia és a budaszentlőrinci kolostor kerengőjénél talált kőfaragványok alapján rekonstruálható a kerengőablak⁵³ mely alapján 84,5 cm szélességű volt a 15. század végi kerengő udvar felé eső fala. A kerengő további rekonstrukciós kísérleteinél segíthetnek a kerengő területén előkerült boltozati elemek. A pécsi kiállítás fontos darabja volt egy Remete Szent Pált ábrázoló zárókő (1. kép), amely a Fény utca–Lövőház utca sarkán állt épület bontásából került elő az 1930-as évek elején. A nézővel szembe forduló szent kezében botot tart. Jobb oldalán fa látható, melynek tetején holló, szájában kenyérral. Bal oldalán sziklák és egy fa található.⁵⁴ Ugyanekkor, ugyanitt egy másik zárókövet is találtak. A téglalap alaprajzú, bordás keresztboltozatú téregység boltozatához tartozó zárókő lefelé néző kerek lemezét kitölti a domborművű heraldikus díszítés: háromszor vágott pajzs, fölötté jobbra néző, csőrös sisak, előtte és mögötte indaszerű, szabdalt szélű takarófoszlányokkal. A zárókövön az Újlaki család címere látható.⁵⁵ Egy harmadik zárókő levélköteget ábrázol, lelőhelye a budaszentlőrinci pálos kolostor. A zárókövek mérete és körtelemeze közel azonos, az Újlaki címeres elemzése alapján nem készülhettek az 1410-es éveknél korábban, viszont ennél az időpontnál akár évtizedekkel későbbiek is lehetnek.⁵⁶ A Remete Szent Pál ereklyekápolnát is átépítették, melynek szentélye a nyolcszög öt oldalával záródó lett. Valószínűleg a kápolna szakaszolását is megváltoztatták, a korábbi nyújtottabb boltmező helyén három szabályos nyolcszögoldalakkal képzett szakaszt alakítottak ki, talán csillaghálós boltozattal.⁵⁷ 1486-ra a Szent Pál tiszteletére épített kápolna az ablakokig elkészült, de az építkezést csak 1492-ben fejeztette be Tharispán Albert budai várnagy.⁵⁸ A rendfőnöki tisztet 1484 és 1488 között betöltő Szombathelyi Tamás testvér idején Dénes testvér, kőfaragó bámulatos művészettel készítette el a szent síremlékét,⁵⁹ amelyben a sírkápolna építésének befejeztével 1492-ben helyezték el az ereklyét.⁶⁰ Amikor a kolostort a törökök 1526-ban kifosztották, a síremlék fedőlapját lelökték és három darabra törték,⁶¹ vagyis az emléket fedőlappal lezárt szarkofágként képzelhetjük el. A szarkofág oldalait áttört, számárhátíves-mérműves táblák alkothatták, a számárhátív csúcsán erőteljes fiáléval.⁶² Ennek két oldalán, az ív feletti mezőkben jelenetek kaptak helyet. A legnagyobb töredéken⁶³ két angyal emeli az égbe Remete Szent Pál lelkét, ahol már azt az Atya várja (2. kép). A másik nagyobb darab⁶⁴ a mandorlával keretelt Atyaisten töredékes ábrázolása.

⁵² *Vitae fratrum* c. 61, p. 125., vö. DAP III, 301–303.

⁵³ BENCZE 2004, 76. (3. kép).

⁵⁴ ZOLNAY 1975, 265.; BENCZE 2004, 76–77. (3. kép).

⁵⁵ LÓVEI 1991, 53–55. (8. kép).

⁵⁶ LÓVEI 1991, 54–55. (13. kép).

⁵⁷ BENCZE–SZEKÉR 1993, 21–22., 76. (40. kép).

⁵⁸ *Vitae fratrum* c. 67, p. 139. vö. c. 72, p. 151.

⁵⁹ *Vitae fratrum* c. 67, p. 140.

⁶⁰ *Vitae fratrum* c. 67, p. 140. és c. 72, p. 151.

⁶¹ *Vitae fratrum* c. 83, p. 178.

⁶² LÓVEI 1994, 352.

⁶³ ÉRDY 1852, 281–284.; Schallaburg 1982, 366.

⁶⁴ ZOLNAY 1975, 262–265.; Schallaburg 1982, 366.

Hadnagy Bálint 1511-ben megjelent munkája sok érdekes adatot sorol fel az ereklyékkel kapcsolatban, így azt is, hogy az ereklyéknél történt csodák jeleit elhelyezték a kápolna falán. 1465-ben Szent Pál közbenjárására a fogságból szabadult nemesemberről „levették a nyakát megkötő vasbilincseket s e szentre való emlékezetül a szent kápolnájának a falára függesztették”.⁶⁵ 1468-ban Pécsváradi György elesett és csúnyán eltört a lába. Szent Pál segítségével rendbe jött, elzarándokolt az ereklyékhez, ahol arra kérte a szerzeteseket, „hogy e dolgok emlékezetére, ezt a botot, amivel idejöttem, a csodák többi bizonyága közé, a falra felakasszátok”.⁶⁶ 1470-ben egy feltehetőleg epilepsziában szenvedő kislány meggyógyult, ezután „a kislány szent atyánk ereklyéinél viaszbabut hagyott a falon”.⁶⁷ Egy ifjúságától fogva sánta ember 1470-ben „a sírnál meggyógyult és gyógyulásának jelét (egy botot?) a falra akasztotta”.⁶⁸ Ugyancsak 1470-ben egy váradi nemesasszony, aki ágyából sem tudott felkelni, meggyógyult „és végül ide eljövén, viaszból formázott lábakat hagyott itt gyógyulása jeleként”.⁶⁹ Szintén 1470-ben egy Anna nevű asszony lánya nagyon beteg lett, de meggyógyult. Anyjával együtt eljött az ereklyékhez „a lány gyógyulásának jeleit pedig itt hagyták”.⁷⁰ Egy betegségéből kigyógyult ifjú „Szent Pálnak saját kezűleg viaszba nyomott képmását Szent Pál sírjához elhozta”.⁷¹ Egy Lőrinc nevű konverzus fráter fel sem tudott kelni, olyan beteg volt, majd Szent Pál közbenjárására meggyógyult. „Ekkor ágyáról egészségesen felkelt, és amit megfogadott, az Isten segítségével véghez is vitte, gyógyulásának jeleit pedig a sír előtt hagyta.”⁷² Hadnagy Bálint végül megjegyzi, hogy olyan sok csoda jelei láthatók a kápolna falain, hogy „ki ne unná mindegyiket összeszedni”.⁷³

A szent ereklyéjét körbe lehetett járni. Egy péterváradai ember fogságából kiszabadult Remete Szent Pál közbenjárására. „Fogadalmának eleget téve eljött Szent Pál kápolnájához, térdén állva többször körüljárta Szent Pál síremlékét.”⁷⁴

Szent Pál ereklyéjének óre súlyosan megbetegedett. „A könyörgések és sóhajtozások közben reményt nyert gyógyulására: Szent Pál szent kezeinél szarkofágjának kristályát megérintette és ezután nyomorék tagjait többször megdörzsölte, végül, akinek a keze és a lába szerfölött meg volt fertőzve a méregtől, az összes testvér tudomása szerint visszanyerte egészségét.”⁷⁵

Az 1508-ban rendfőnökké választott Balázsszentmiklósi Gergely testvér hivatali ideje alatt kezdődött el a szentlőrinci kolostor új szentélyének építése az alapoktól, sekrestyével együtt. „A szentély alapzatát különböző színű, gyönyörködtető márvánnyal borította. Mindezt főtisztelendő Oszvald és Lukács zágrábi püspökök, Horváth Pál nándorfehérvári polgár, Gergely óbudai kanonok, János erdélyi vajda és más vagyonos férfiak végrendeleti hagyatékából fizette ki.”⁷⁶ A gyűlésterem építéséről

⁶⁵ *Miracula 1511*, M 6. (6. fejezet) 75–77.

⁶⁶ *Miracula 1511*, M 9. (9. fejezet) 79–81.

⁶⁷ *Miracula 1511*, M 12. (12. fejezet) 83.

⁶⁸ *Miracula 1511*, M 13. (13. fejezet) 83.

⁶⁹ *Miracula 1511*, M 14. (14. fejezet) 85.

⁷⁰ *Miracula 1511*, M 22. (21. fejezet) 87.

⁷¹ *Miracula 1511*, M 70. (64. fejezet) 109.

⁷² *Miracula 1511*, M 86. (80. fejezet) 119.

⁷³ *Miracula 1511*, 81. fejezet, 119.

⁷⁴ *Miracula 1511*, M 71. (65. fejezet) 111.

⁷⁵ *Miracula 1511*, M 73. (67. fejezet) 111–113.

⁷⁶ *Vitae fratrum* c. 79, p. 168.

egy feliratos kő is megemlékezett.⁷⁷ Az új templomszentély a régi diadalív vonalától indult, négy szakaszon épült, keleten sokszögzáródással. Boltozata gazdagon kiképzett csillaghálós rajzolatú volt. Az új tízszög alaprajzú gyülesterem a korábbi perjeli kápolnák helyén épült fel. A tízszög két oldala belesimul a szárny keleti falába nyolc oldallal képezve a külső tömeget, alaprajzilag érdekes módon szintén tengelysarkos helyzetben.⁷⁸

1526-ban a mohácsi csata után a törökök Budáig eljutván elpusztították a kolostort. „A templomban a ragyogó festmények, a csodálatos kórus, a költséges mestermunkák, a kiváló orgona és minden más a nagy tűzben elégett, és így a szentély mennyezete is beomlott. Az oltárokat lerombolták, a képeket csúfosan összeszabdalták, a sírokat felforgatták. Szent Pál márványkoporsójának finoman faragott fedőlapját durván lelökték, és három darabra törték.”⁷⁹ Utolsó írott adatunk a kolostorról 1540-ből származik, amikor Imre rendfőnök a szentlőrinci kolostorból tiltakozik az elefánti perjelnek Baracskey Pállal kötött egyezsége ellen.⁸⁰ A kerengőtől nyugatra található nagy kövekből rakott udvaron egy 1546-ban vert pénz, a pincében pedig egy 1586-os pénz került elő. Ez alapján úgy tűnik, hogy a kolostor egyes részei csak részben pusztultak el és a 16. század folyamán időlegesen használták is őket.⁸¹

A pálosok Budaszentlőrinc pusztulása után Máriavölgybe helyezik át a rendi vezetést. 1627-ben arról értesülünk, hogy a budai pasa a szentlőrinci kolostor köveiből erősíteti meg a budai erődítményeket.⁸² Az 1686-os visszafoglalás után a pálos rend nem költözik vissza egykori főkolostorába, hanem Pesten épít új templomot és kolostort. Miután ez elkészül, akkor Máriavölgyből ide kerül át a tartomány központja. A mai Egyetemi templom nevezetes volt vasárnapi prédikációiról, amelyeket jól képzett pálos atyák tartottak. A pesti rendház híres könyvtára (ma a budapesti Központi Papnevelő Intézet [Seminarium Centrale]) lett a formálódó szellemi élet egyik központja.⁸³

Visszatérve az egykori főkolostor, immár rommá vált területéhez, ezekkel több 18. századi térképen is találkozunk.⁸⁴ 1756. április 13-án Batthyány József gróf tanúsítja, hogy jelen volt annak a canonica visitationának a lefolytatásánál, melyet a Buda területén fekvő bizonyos romok megvizsgálására rendelték el. A budai várat a Bécsi kapun keresztül nyugat felé elhagyó bizottság megtalálja és azonosítja a híres egykori szentlőrinci monostor romjait.⁸⁵ Kalmárffy István budai bíró budai villája, valamint a ferencalmi kápolna valószínűleg részben a kolostor köveiből épült fel.⁸⁶ 1822-ben megjelent munkájában Schams is megemlékezik a romokról.⁸⁷ A valószínűleg Jankovich Miklóssal azonosítható szerző gyerekkorában látta a romokat és akkor azok még embermagasságig álltak. A szerző látta a templom kétszer hat oszlopát, hét oltárának

⁷⁷ BTM I. sz. 610. ... (co)nstruxit menibus aulam / .. (g)eneralis cura priori.. / .. unt fundamina pau.. / .. d zagrabie. Rajza már Rómernál szerepel: MATUZ 1992, 15. (III. tábla 2); BENCZE 1997, 314.

⁷⁸ BENCZE–SEKÉR 1993, p. 22., 80 (44. kép).

⁷⁹ *Vitae fratrum* c. 83, p. 177–178.

⁸⁰ RUPP 1868, 206.

⁸¹ BENCZE 1997, 313.

⁸² SALAMON 1884, 203.

⁸³ FARBAKY 2007.

⁸⁴ BENCZE–SEKÉR 1993, 37.

⁸⁵ DAP II, 432 (957. sz.).

⁸⁶ Magyarország műemléki topográfiája VI. Budapest Műemlékei II. 1962, 175–178.

⁸⁷ SCHAMS 1822, 439–441.

ép asztalát, valamint több márványsírkövet is sikerült megfigyelnie. 1826-ra a romok azonban annyira lepusztultak, hogy már alig találta meg a templomot.⁸⁸ Rómer Flóris 1864-ben részletesen leírta és néhány rajzon megörökítette a kolostor maradványait. Azt olvassuk nála, hogy (Kalmárfy) bíró lerontatta a pálosok régi templomát és kolostorát, a szebb darab köveket pedig saját nyaralójába rakatta.⁸⁹ 1868-ban Rupp Jakab azt írta, hogy, amikor több mint 40 évvel korábban az erdő sűrűjében fekvő romokat maga is megvizsgálta, akkor kevés kiálló falat figyelt meg, az általa Szent Pál kápolnának tartott épület belsejében még néhány láb magasan álló falakon szent képeket lehetett látni és egy lépcsőt, mely alkalmasint a szószékhez vezetett.⁹⁰

A kolostor régészeti feltárása 1846–1847-ben kezdődött Henszlmann Imrének a vezetésével, Bugát Pál akkori telektulajdonos engedélyével.⁹¹ Noha azután hivatalosan az ásások abbamaradtak Erber János volt Jánoshegyi vendéglős elbeszéléséből Garády Sándor később megtudta, hogy Bugát fiai, sajnos, alighanem kevesebb szakértelemmel folytatták azokat.⁹² Legközelebb szabályos ásásra 1934-ben került sor. „A templom és kolostor maradványainak kiásását a Budakeszi-út 93. sz. telken a telek tulajdonosának, dr. Légrády Ottónak engedélyével 1934. október hó 24-én kezdtük meg és december hó 6-án a téli időjárás beálltával hagytuk abba. Utána a telek tulajdonosával tárgyalások indultak meg a teleknek csere útján való megszerzésére. Ezek a tárgyalások eddig (1943-ig!) nem vezettek eredményre és így az ásásokat folytatni nem volt módunkban.”⁹³ Érdemes kiemelni az ásásból, hogy rombusz és négyzet alakú mázas padlóteglaakat is előkerültek, amelyek esetleg a kolostor műhelyében készülhettek.⁹⁴ A második világháború után 1949-ben Gerevich László és Zolnay László,⁹⁵ 1958-ban pedig Nagy Emese folytatta a régészeti kutatásokat. A sokszögű építményben,⁹⁶ illetve környékén négy építési periódust is megfigyelt az ásató.⁹⁷ 1961-től 1985-ben bekövetkezett haláláig ismét Zolnay irányította a régészeti munkákat. Ekkor tárta fel a terület ÉNy-i sarkában található tornyot,⁹⁸ a háromhajós templom déli oldalkápolnáját,⁹⁹ a háromhajós templom részletét, de dolgozott a kolostor egyéb területein is.¹⁰⁰ A szerző 1985-ben Zolnay mellett kezdett dolgozni 1985-ben a kolostor feltárásán, majd az idős régész halála után átvette a munka folytatását. 1985–1994 között kis létszámmal, néhány hetes időtartamban, mégis tíz évig folyamatosan tudunk dolgozni a kolostor feltárásán.¹⁰¹ A kolostor szisztematikus feltárását délről

⁸⁸ JANKOVICH 1827.

⁸⁹ D. MATUZ 1992, 13–15.

⁹⁰ RUPP 1868, 208.

⁹¹ *Pesti Hírlap* 800. 1846. december 22., 410.; *Családi Lapok* I. 1852, 152., II. 1852, 48.

⁹² GARÁDY 1943, 175., vö. PALUGYAI 1852, 152.

⁹³ GARÁDY 1943, 173. Hasonló volt a helyzet Nyék ügyében is.

⁹⁴ GARÁDY 1943, 184.

⁹⁵ Budapesti Történeti Múzeum, Adattár, 1547–87-es számú jelentés.

⁹⁶ A legújabb kutatások szerint ez a 16. századi káptalanteremmel azonos.

⁹⁷ NAGY 1959.

⁹⁸ Zolnay László jelentése: ZOLNAY 1971, 391.; 1970-es dokumentációja az 1960-as évek munkáinak összefoglalásával 316-77-es számon a Budapesti Történeti Múzeum Adattárában található.

⁹⁹ ZOLNAY 1984. Az újabb kutatások szerint ezt a kápolnát Budai Kovács Márton építtette, vö. *Vitae fratrum* c. 68, p. 143. Az oklevél (DL 8884) azt bizonyítja, hogy a háromhajós templom 1403-ra elkészült.

¹⁰⁰ ZOLNAY 1992.

¹⁰¹ BENCZE 1991; BENCZE 1992; BENCZE–SZEKÉR 1993, 13–17.; BENCZE 1997; BENCZE 2000, 169–177.; BENCZE 2004; *Kincsek* 2005, 188.; BENCZE 2007.

észak felé indítottuk meg, de a kerengőnél tovább már nem jutottunk. Az 1980-as és 1990-es évek eredménye, hogy helyreállításra került az ereklyekápolna, jórészt a háromhajós templom és annak déli oldalkápolnája. 2001 augusztusára felépült egy állandó oltár a háromhajós templom első szentélyében, ahol a pálos atyák augusztusban, a Lőrinc napi szentmiséket szokták celebrálni. A terület gondozója, a Pilisi Parkerdő Rt. pedig szépen rendben tartja a helyreállított romokat (3. kép), aki pedig ma a fővárosban a pálos szerzeteseket keresi, az a Gellérthegyén visszkapott Szikla-templomukban találja meg őket.

IRODALOM

- Acta legationis Gentilis* *Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai, 1307–1311.* Bev. Pór Antal, kiad. Fejérpataky László. Budapest 1885 (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, I/2).
- BÁRTFAI SZABÓ 1938 BÁRTFAI SZABÓ Lajos: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig.* Budapest 1938.
- BENCZE 1991 BENCZE Zoltán: Der Paulinerorden im mitttelalterlichen Ungarn. Das Hauptkloster von Budaszentlőrinc im Spiegel geschichtlicher und archäologischer Daten. In: *Budapest im Mittelalter.* Hrsg. von Gerd Biegel. Braunschweig 1991, 415–425. (Schriften des Braunschweigischen Landesmuseums, 62).
- BENCZE 1992 BENCZE Zoltán: A budaszentlőrinci pálos kolostor területén 1984–1991 között folytatott feltárások. *Budapest Régiségei* 29 (1992), 155–165.
- BENCZE–SZEKÉR 1993 BENCZE Zoltán–SZEKÉR György: *A budaszentlőrinci pálos kolostor.* Budapest 1993 (Monumenta Historica Budapestinensia, 8).
- BENCZE 1997 BENCZE Zoltán: Újabb kutatások a budaszentlőrinci pálos kolostor területén. *Budapest Régiségei* 31 (1997), 313–322.
- BENCZE 2000 BENCZE Zoltán: Das Kloster St. Lorenz bei Buda (Budaszentlőrinc) und andere ungarische Paulinerklöster. Archäologische Untersuchungen. In: *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens.* Hrsg. von Kaspar Elm in Verbindung mit Dieter R. Bauer, Elmar L. Kuhn, Gábor Sarbak und Lorenz Weinrich. Berlin 2000, 157–190. (Berliner Historische Studien 32, Ordensstudien XIV).
- BENCZE 2004 BENCZE Zoltán: A budaszentlőrinci pálos kolostor építési korszakai. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére.* Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Budapest 2004, 73–77. (Monumenta Historica Budapestinensia, 14).
- BENCZE 2007 BENCZE Zoltán: A Buda melletti Szentlőrinc kolostor története az írott és régészeti adatok tükrében. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok.* Őze Sándor közreműködésével

- szerk. Sarbak Gábor. Budapest 2007, 465–474. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1).
- CNH I. RÉTHY László: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. I. Árpádházi királyok kora.* Budapest 1899.
- Decalogus* GYÖNGYÖSI, Gregorius: *Decalogus de sancto Paulo primo heremita comportatus per venerabilem patrem fratrem Gregorium de Gengyes priorem sancti Stephani ... Rome 1516.* Reprint: mit einem Vorwort von Stanislaw Swidzinski. Coesfeld 2008 (Archivum Ordinis Sancti Pauli Primi Heremita II, Fontes VIII).
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest), Diplomatikai Levéltár.
- ÉRDY 1852 ÉRDY János: Hazai műrégiség a tizenötödik századból. *Családi Lapok* 1 (1852), I. félév, 281–284.
- FARBAKY 2007 FARBAKY Péter: A pesti pálos kolostor barokk épülete. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok. Őze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor.* Budapest 2007, 621–635. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1).
- FODOR 1994 FODOR László: A Felnémet-Almárvölgyi Mária Magdolna kolostor feltárásának eredménye. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok.* Szerk. Sarbak Gábor. Csorna 1994, 165–170. (Varia Paulina, I).
- GARÁDY 1943 GARÁDY Sándor: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése, 1931–1941. I. Egyházi célú maradványok és temetők feltárása. A Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos templom és kolostor. *Budapest Régiségei* 13 (1943), 167–254.
- GUZSIK 2003 GUZSIK Tamás: *A pálos rend építészete a középkori Magyarország.* Budapest 2003.
- GYÜRKY 1984 H. GYÜRKY Katalin: A Szent Márton kápolna régészeti maradványai Budán. *Archaeologiai Értesítő* 111 (1984), 29–41.
- JANKOVICH 1827 JANKOVICH Miklós: Budai várban talált régi gazdag sírbolt-ról s benne hihetőleg helyezettett Katalin királyné, Podiebrád' lánya' teteméről. *Tudományos Gyűjtemény* 2 (1827), 48–50.
- JANKOVICH 1959 JANKOVICH Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. *Budapest Régiségei* 19 (1959), 57–98.
- Kincsek* 2005 *Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004.* Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2005. május 27.–augusztus 20. Szerk. Zsidi Paula. Budapest 2005.
- KUMOROVITZ 1987 *Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta Diplomatica Civitatis Budapestiensis, 1382–1439.* Ed. L. Bernardus Kumorovitz. III/1–3. Budapest 1987.

- LŐVEI 1991 LŐVEI Pál: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. *Művészettörténeti Értesítő* 40 (1991), 49–67.
- LŐVEI 1994 LŐVEI Pál: Szent Pál síremlékének töredékei. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Magyar Nemzeti Galéria 1994. október–1995. február. Budapest 1994, 352.
- MATUZ 1992 D. MATUZ Edit: Adatok Rómer Flóris kéziratok hagyatékából Pest-Buda középkori történetéhez. *Budapest Régiségei* 29 (1992), 11–32.
- Miracula 1511* *Miracula sancti Pauli primi heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511*. Ed. Sarbak Gábor. Debrecen 2003 (ΑΓΑΘΑ, 13).
- NAGY 1959 NAGY Emese: Kutatások a budaszentőrinci pálos kolostor területén. *Budapest Régiségei* 19 (1959), 291–300.
- Pálosaink 2015* *Pálosaink, a fehér barátok. A Magyar Pálos Rend és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása*. Janus Pannónius Múzeum, Modern Magyar Képtár, Pécs, 2014. október 17.–2015. február 8. A kiállítást rendezte, a katalógust írta és szerk. Sudár Annamária, Sarbak Gábor. A horvát rendtartományról szóló részt írta és szerk. Mann Jolán [Budapest] 2014–2015.
- PALUGYAI 1852 PALUGYAI Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása*. Pest 1852.
- PAPP 2000 PAPP Szilárd: Kőfaragvány a Buda feletti Szent Lőrinc kolostorból. In: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára*. Szerk. Rostás Tibor, Simon Anna. Budapest 2000, 147–174.
- RUPP 1868 RUPP Jakab: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest 1868.
- SALAMON 1884 SALAMON Ferenc: *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*. Budapest 1884.
- SARBAK 2010 SARBAK Gábor: Gyöngyösi Gergely, 1472–1531. Correctio correctionis. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Csörsz Rumen István. Budapest 2010, 115–122.
- SARBAK 2012a SARBAK, Gábor: Gyöngyösi, Gregor (Art.). In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Hrsg. von Traugott Bautz. 33 (2012), 571–574.
- SARBAK 2012b SARBAK, Gábor: Hadnagy, Valentin (Art.). In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Hrsg. von Traugott Bautz. 33 (2012), 595–598.
- Schallaburg 1982* *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 1. November 1982, Ausstellungskatalog. Red. Gottfried Stangler. Wien 1982.
- SCHAMS 1822 SCHAMS, Franz: *Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Haupt Stadt Ofen in Ungarn*. Ofen 1822.

- SPEKNER 2015 SPEKNER Enikő: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig*. Budapest 2015 (Monumenta Historica Budapestinensia, 17).
- VÉGH 2004 VÉGH András: A budai plébániák határjárásainak helyrajzi elemzése. In: *Quasi liber et pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Kovács Gyöngyi. Budapest 2004.
- VÉGH 2006 VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza I*. Budapest 2006 (Monumenta Historica Budapestinensia, 15).
- Vitae fratrum* Gregorius GYÖNGYÖSI: *Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Ed. Franciscus L. Hervay. Budapest 1988 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, s. n. XI).
- ZOLNAY 1967 ZOLNAY László: Ásatások a budai I. Táncsics Mihály utca 9. területén. *Archaeologiai Értesítő* 94 (1967), 39–46.
- ZOLNAY 1968 ZOLNAY László: Ásatások a budai I. Táncsics Mihály utca 9. területén. *Archaeologiai Értesítő* 95 (1968), 40–60.
- Zolnay 1971 A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1962–1965. évben. *Budapest Régiségei* 22 (1971), 383–401.
- ZOLNAY 1975 ZOLNAY László: Középkori budai figurálisok. *Művészettörténeti Értesítő* 25 (1975), 255–267.
- ZOLNAY 1984 ZOLNAY László: A budaszentlőrinci pálos kolostor Szent Keresztről nevezett oldalkápolnája (Kóvári kápolna). *Budapest Régiségei* 26 (1984), 253–257.
- ZOLNAY 1992 ZOLNAY László: A Buda mellett állt Szent Lőrinc pálos anyakolostor kutatástörténetéről. *Budapest Régiségei* 29 (1992), 33–48.

1. kép: Remete Szent Pált ábrázoló boltozati zárókő, 15. század
(fotó: Tihanyi Bence, BTM)

2. kép: Remete Szent Pál márvány síremlékének töredéke, amelyen két angyal emeli az égbe Remete Szent Pál lelkét, ahol már azt az Atya várja, 1484–1488 (fotó: Tihanyi Bence, BTM)

3. kép: A romterület napjainkban
(fotó: Civertan Bt.)

ESZMÉNY ÉS HIVATÁS: PÁLOSOK A KATOLIKUS MEGÚJULÁSBAN

A katolikus megújulás idejére vonatkozóan egyre gyakrabban készülnek adattárak papokról, szerzetesekről, a pálosok azonban idáig kimaradtak az adatgyűjtési lendületből, noha a rend elvitathatatlanul közrejátszott a magyarországi katolikus megújulás stabilizálásában. Az alábbi áttekintésben annak vizsgálatára teszek kísérletet, hogy miként viszonyult a kora újkori pálos rend Magyarország egyházi és társadalmi kihívásaihoz: hogyan jellemezhetnénk a rend megújulásának első szakaszát a nevelés, az életpályák és a hivatás tükrében.

1643-ra lezárult egy több évtizedes folyamatos munka, ami a rendet kiemelte a Mohács után bekövetkező hanyatlásból, és célkitűzéseit a trienti zsinat szellemének megfelelő alapokra helyezte az új konstitúciók megszövegezése és szentszéki elfogadtatása segítségével.¹ A megújulás utáni megerősödésben és a rend fölülvilésében a rendelkezésre álló források alapján megmutatkoznak azok a tényezők, amelyek a korszak pálos szerzetesi *eszményét* és *hivatását* formálták. Előzetes föltevésünk szerint előbbi, az eszmény inkább a szerzetesek én-képét foglalja magába (rendi szabályzatok, előírások, újoncképzés gyakorlatát kidolgozó szabályok, lelkigyakorlatos könyvek stb.), míg utóbbi a szerzetesi én-kép gyakorlati megnyilvánulásaiban, a konkrét hivatásgyakorlásban és annak színterein (kolostori élet, missziós lelkipásztorkodás, létszámnövekedés, szellemi működés stb.) érhető tetten. És igaz ez fordítva is: a hivatáshoz való viszonyukból sejthető meg a pálos szerzetesi eszmény fogalma. Az absztrakt eszmény, valamint a gyakorlatiságban is követhető hivatás összeér: kiegészítik és formálják egymást.

Vizsgálódásunk időhatáraként a már említett 1643-as dátum utáni évekhez, pontosabban a sopronbánfalvi noviciátus dokumentációjának kezdetéhez (1646) igazodva a rend történetének hat évét vesszük alapul: felső időhatárunk némileg önkényes, a nagyszombati pálos tanulmányi ház 1652-es megnyitásáig tart.² Reményeink szerint az újjászervezés utáni első évtized választ ad néhány olyan kérdésre, ami a rend sikerességének okait boncolgatja. A konstitúciók megújításához vezető utat Galla Ferenc már föltárta,³ ezért az előzményekkel nem foglalkozunk. Fontos azonban rögzíteni, hogy különös hangsúly került a 17. század közepén az újoncképzésre és a rendi nevelésre.⁴ Valószínűleg ennek köszönhető a rendi novíciusokra vonatkozó adminisztrációs gyakorlat rögzülése is: 1646-tól ugyanis anyakönyvekben dokumentálták a rendbe lépő ifjak fogadalomtételének, származásának és tanulmányainak fon-

¹ A konstitúciók kiadása: ŚWIDZIŃSKI 1970.

² A novíciusokat rögzítő források a belépés évét is rögzítették, ez azonban egy vagy két évvel kitolódik abban az esetben, ha a fogadalomtétel időpontját nézzük és nem a belépését, ezért felső időhatárunk tulajdonképpen az 1652-es és 1653-as esztendő egyaránt jelenti.

³ GALLA 1941.

⁴ Galla Ferenc a konstitúciók megújítását vizsgálva önálló fejezeteket szentel a rendi nevelés ügyének. GALLA 1941, 200–217.

tosabb adatait, ezekről a névkönyvekről pedig idővel több másolat is készült, így a 18. század végén már körülbelül hat nyilvántartással rendelkezett a rendi vezetés.⁵ Az újoncképzés professzionalizációja 1643 körül természetesen csak a meglévő kolostorokban volt elképzelhető. A török és a protestantizmus miatti 90% fölötti kolostorpusztulás következtében a magyar provinciában (amelynek szíve a középkori Magyar Királyság volt) csak Máriavölgy, Felsőelefánt, Sopronbánfalva (Wondorf), Sátoraljaújhely, Sajólád, Terebes, Bécsújhely, valamint Ranna kolostoraiban és a Dráván túli rendházakban éltek pálosok. 1638-ban ezt a sort egészítette ki Csáky László pápai alapítása, amivel a rend dunántúli jelenlétét erősítette. A központosított újoncképzés helyszínéül végül a Bécshez is közel eső, viszonylagos védetségben álló Sopronbánfalvára esett a választás, ahol megkezdődött a kolostor és a templom újjáépítése és a noviciátus feltételeinek megteremtése.

AZ 1646 ÉS 1652 KÖZÖTT BELÉPŐ RENDTAGOK

A rendtagok vizsgálatát meghatározott szempontrendszer szerint kezdtük meg, amely szempontrendszer főbb pilléreit a források struktúrája adta. Kiindulásként négy fontosabb kézirat névkönyv állt rendelkezésünkre,⁶ ezek közel egységes életrajzi adatokat tartalmaznak, valamint néhány esetben utólagos kiegészítéseket az életpályára vonatkozóan.⁷ Jó esetben egyes életrajzok rekonstruálásához más kontrollforrások is rendelkezésre állnak: kolostortörténetek, generális káptalani határozatok, egyetemi matrikulák, néha családtörténeti, politika- és kormányzattörténeti vagy egyházmegegyes források.

Időben az első belépő újonc a tiroli Andreas Promarez és Maria Pesserer fia, Thomas Promarez konverzus, aki a rendben a Fülöp nevet kapta.⁸ A rendi gyakorlat szerint a protestánsból katolikussá lett belépők esetében az újoncidő nem egy, hanem két év volt, így Fülöp testvér is két esztendő telt el 1646. május 31-i belépésétől fogva előbb Bécsújhelyen (1646–1647), majd Wondorfon (1647–1648), míg végül 1648. június 14-én 25 éves korában örökfogadalmat tehetett. Személyéről három anyakönyv is megemlékezik: a *Liber Professorum Fratrum* és 18. századi másolati könyve, valamint az *Album Novitiatus Wondorffensis*. Időhatárunkon belül az utolsó belépő 1652. november 30-án jelezte szándékát, és ugyancsak osztrák szülők gyermeke. Ernestus Walisch a határmenti Pruck (ma Bruck an der Leitha) faluból érkezett 18 évesen 1652. november 30-án Bécsújhelyre, ahol felöltötte a rendi ruhát. Innen a bánfalvi házba került az újoncév, ahol 1653. december 4-én letette fogadalmait. Kettejük belépése között jelenlegi adataink alapján 49 fő kérte felvételét a pálos rendbe, akik közül legtöbben az újoncév végére is a rend kötelékében maradtak. Azokat, aki-

⁵ A névkönyvek rövid bemutatásához: BOJTOS 2015.

⁶ *Liber Professorum Fratrum* (1646–1770-es évek); *Catalogus Paulinorum* (1647–1786); *Album Novitiatus Wondorffensis* (1647–1747); *Liber vitae et mortis* (1665–1769). A jelzeteket lásd a *Bibliográfia, Kiadatlan források* alatt a dolgozat végén.

⁷ Név (általában a rendi név szerint rendezve); Születési hely vagy kibocsátó egyházmegye; Szülők teljes neve; Belépés pontos dátuma (év, hónap, nap); A jelölt életkora belépéskor; Fogadalomtétel helye, pontos dátuma (év, hónap, nap, óra); Katolikusok esetében 1 év a fogadalomig; Áttértek esetében 2 év a fogadalomig; Egyéb (halál dátuma, viselt méltóság, szerzetesi „jellem”).

⁸ Családnevek esetén a forrásokban szereplő alakot vettük föl, rendi nevek esetén viszont többnyire a latinos névalak magyar megfelelőjét alkalmazzuk.

ket még fogadalmuk előtt valamilyen oknál fogva elbocsátottak vagy önként elhagyták a rendet, a névkönyvek elemzésébe nem számítjuk bele. Összesen tehát 51 főről beszélhetünk 1652 végéig.⁹ Csak az összehasonlítás kedvéért: előzetes áttekintésünk alapján 1646 és 1701 között (tehát a noviciátus fölállításától az osztrák–horvát provincia leválásáig terjedő időben) mintegy 350-en tettek örökfogadalmat. Nagy részük éppen az itt vizsgált időszakban és az azt követő évtizedben döntött a pálos szerzetesi hivatás mellett: 1646–1660 közel 110 fő. Még az 1660-as és 1670-es évtizedben is 70–80 fő körül mozgott az éves utánpótlás, ezt a sort csak a századvégi háborús évtizedek tudták megtörni, ám a 18. században újabb fölívelés következett.

Az 1646–1652 között belépők közül heten különböző okokból nem tették le örökfogadalmukat: volt, akit egészségi állapota miatt küldtek el, másokat pedig a jelöltidő végén nem találtak alkalmasnak a rendbe lépésre. A fennmaradó 44 fő zöme viszont rövid időn belül a rend hasznos tagjává vált. Földrajzi származásukat tekintve az újjászervezés utáni első évtizedben – talán épp Sopronbánfalva közelsége miatt – jelentősen megugrik az Ausztriából érkező újoncok száma: 13 fő, azaz mintegy 29% való valamelyik osztrák tartományból vagy éppen Bécsből. A gráci Eggerer család két fiút is adott a rendnek: az 1649-ben, 22 esztendősen belépő idősebbet, Ferdinándot hamar szem elől téveszti a rendi emlékezet, későbbi pályájára vonatkozóan már nem találunk adatokat. Hét évvel fiatalabb öccse, András azonban épp a rendi emlékezet fenntartásának vállalásáért multhatatlan érdemeket szerzett azzal, hogy Gyöngyösi folytatójaként fölvette a bő egy évszázaddal korábban elhagyott rendi történetírás szálát.¹⁰ Földrajzi származás tekintetében a középkorhoz hasonlóan továbbra is látványos marad a Dráván túli vidék, ami 7 novíciust (15%) adott a rendnek, még ha a zágrábi egyházmegye területéről érkező, de alsólendvai illetőségű Soós Mihályt nem is számítjuk ide. A Szent Korona országain kívülről további 3 birodalmi német, 2 lengyel és 1 morva színesíti a sort. A fennmaradó 18 fő azonban már a Magyar Királyság területén belülről érkezett. (A szerzetesrendek a korszakban gyakran szívták föl a katolikus vallásgyakorlás számára kedvezőtlenebb vidékek, így Erdély és a hódoltság papi hivatás iránt fogékony fiataljait; a pálosok 1646–1652 közötti éveiből azonban nem találkozunk velük.) Noha Sopronbánfalva a győri püspökség területén feküdt, az újoncok többségét mégsem ez az egyházmegye adta, hanem az esztergomi érsekség, főként a nyugati főesperességei (7 fő). A már említett győri egyházmegye két novíciust adott, akárcsak az egri és a nyitrai, és további a egy-egy főt a veszprémi és a fent szereplő zágrábi egyházmegye. Három személy származási helyét nem sikerült azonosítani, de más forrásokból kiderülő magyar anyanyelvük, valamint vezetéknévük valamely magyarországi egyházmegyét sejtetik.

⁹ Noha a fent említett anyakönyvezés előtt, de épp az új rendi konstitúciók elfogadásának évében, 1643-ban lépett a pálosok közé, érdemes megemlítenünk jászói Nagy Imrét is, aki még a központosított képzés megindulása előtt szerezte meg hivatásgyakorlásához szükséges ismereteit, később azonban nagy szerepe volt a trienti irányelvekhez igazított rendi szellem formálásában. Nagy Imre novíciustársairól sajnos nem rendelkezünk adatokkal: a későbbiek során tervezzük az 1643 és 1646 között belépő rendtagokat felkutatni és életpályájukat beemelni az anyakönyvezés idejére vonatkozó elemzésbe.

¹⁰ Noha a rendi emlékezet fenntartása a Mohács utáni évtizedekben „rendi történetírás” formájában (ide értve az életrajzokat és a jogbiztosító iratok szisztematikus gyűjtését) szünetelt, a korszak történetére vonatkozóan mégis kiváló forrás a levelezésekhez használt formuláskönyv, ami Bratulich Simon generális perjel (1593–1611) működéséig, de gyakorlatilag 1631-es évig tartalmaz levélformulákat, lásd F. ROMHÁNYI–SARBAK 2013.

Kibocsátó állam	Egyházmegye	Pálos novícius	fő	fő (összesen)
Magyarország	[nem azonosított]	Spehár Hilarion, ¹¹ Szigethy Ferenc, Némethy Ferenc	3	18
	egri egyházmegye	Egri György, Szenczy Jeromos	2	
	esztergomi főegyházmegye	Bébery Gergely, Fabianich István, Bedich Antal, Meschanich Jakab, Zasicz Zsigmond, Kébell Tamás, Kovácsy György	7	
	győri egyházmegye	Horváth Ádám, Wildt Gábor	2	
	nyitrai egyházmegye	Tábor Gáspár, Benkovich Ágoston	2	
	veszprémi egyházmegye	Acsády Bonifác	1	
	zágrábi egyházmegye	Soós Mihály	1	
Horvátország		Spevan András, Keglevich János, Kusselini Alexander, Gechlin György, Jambrehovics László, Solári Jakab, Klanchez Miklós		7
Ausztria		Trienpacher Pál, Eggerer András és Ferdinánd, Kopp Viktor, Svingheimer Kristóf, Navetzan Menyhért, Walisch Ernestus, Promarez Fülöp, Perg Albert		9
	Bécs	Crotto Félix, Schmitt Ádám, Grieskircher Ferdinánd, Abissó István		4

¹¹ A források *hungarusként* és *croataként* is emlegetik. Noha e kettő feltételezi, hogy dunántúli horvátról lehet szó, származására vonatkozóan egyelőre nem tudunk megnyugtató választ adni. OSZK Fol. Lat. 2024; valamint *Liber Professorum Fratrum* f. 195r („Croata Bosiliensis”).

Kibocsátó állam	Egyházmegye	Pálos novícius	fő	fő (összesen)
Cseh- és Morvaország		Koneczni Alexander		1
Lengyelország		Vilkovich Justus, Kroguleczki Albert		2
Németország		Gebhárt György, Eble János, Stehelin Özséb		3
összesen				44

Az 1646–1653 között belépő novíciusok földrajzi származása

Társadalmi származásukra vonatkozóan nem tudunk megnyugtató választ adni. Az anyakönyvek (mind a pálos névkönyvek, mind pedig az egyetemi matrikulák) a legtöbb esetben számon tartják, ha nemesifjúról van szó, a nem nemesekről azonban már nem rendelkezünk adatokkal, így a városi-mezővárosi-paraszti származást csak feltételezhetjük a születési hely alapján. A vizsgált időszakban csupán nyolc esetben tudjuk a novícius nemesi származását: a ranglétra tetején Keglevich János, horvát főnemesi család sarja áll bárói címével. Szintén Dráván túli nemes Jambrehovics László és Gechlin György. Magyar nemes Benkovich Ágoston, Acsády Bonifác és Bébery Gergely, az osztrák örökös tartományokat képviseli Grieskircher Ferdinánd és Perg Albert.

Az újoncok életkora meglehetősen változatos, de legtöbbször egészen fiatalon léptek a rendbe. A skála két végén a korszak leghíresebb pálosai közül valók állnak: Acsády Bonifác 16 esztendősen, Bébery Gergely, a későbbi generális perjel pedig érett fejjel, 28 éves korában állt a rend kötelékébe. Legtöbbször 17–20 évesen jelentkeztek, és felekezettől függően egy vagy két évvel később tehetek örökfogadalmat.

Életkor	fő
16 éves	1
17 éves	5
18 éves	9
19 éves	4
20 éves	7
21 éves	4
22 éves	5
23 éves	4
24 éves	2
25 éves	2
28 éves	1
Össz.:	44

A rendbe lépők életkora a jelentkezéskor (1646–1652)

Nemzetiségi vagy anyanyelvi adatokat is dokumentáltak a névkönyvek, legtöbb esetben az egyetemi matrikulákhoz hasonló módon. A névkönyvek, illetve a kontrollforrások alapján kiderülő arányok szerint a pálos rend utánpótlása az alábbi módon alakult. Ahogyan ez a földrajzi származás alapján kiderült, a rend novíciusainak zömét három nagy régió: Ausztria, Magyarország és Horvátország adta. A nemzetiségi-anyanyelvi megoszlás alapján 13 fő német anyanyelvű osztrák, 11 fő magyar anyanyelvű magyar, valamint 7¹² fő Dráván túli horvát, amihez hozzászámolandó további 2, Dráván inneni horvát anyanyelvű pálos is. Rajtuk kívül 2 „morva” (egy cseh és egy magyarországi *moravus*), 2 lengyel, 3 német, 4 szlovák (*slavus*) színesítik a palettát.

magyar	Benkovich Ágoston, Szenczy Jeromos, Bedich Antal, Soós Mihály, Szigethy Ferenc, Bébery Gergely, Egri György, Horváth Ádám, Némethy Ferenc, Kébell Tamás, Acsády Bonifác	11
horvát (Dráván túli)	Klanchez Miklós, Gechlin György, Sperán András, Jambrehovics László, Kusselini Alexander, Keglevich János, ¹³ Solári Jakab ¹⁴	7
horvát (Dráván inneni)	Wildt Gábor, ¹⁵ Spehár Hilarion ¹⁶	2
osztrák	Kopp Viktor, Svingheimer Kristóf, Walisch Ernestus, Abissó István, Schmitt Ádám, Grieskircher Ferdinánd, Perg Albert, Navetzan Menyhért, Eggerer András, Eggerer Ferdinánd, Promarez Fülöp, Trienpacher Pál, Crotto Félix	13
morva	Koneczni Alexander, Meschanich Jakab ¹⁷	2
lengyel	Vilkovich Justus, Kroguleczki Albert	2
német	Eble János, Gebhárt György, Stehelin Özséb	3
szlovák	Fabianich István, Tábor Gáspár, Zasicz Zsigmond, Kovácsy György ¹⁸	4
		44

A pálos novíciusok nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása 1646–1652

¹² Wildt Gábor magyarországi, de horvát nemzetiségűként lett fölvéve az anyakönyvbe (véltetően dunántúli – „gradistyei” – horvát), Spehár Hilarion pedig egyszerre szerepel *croata*ként és *hungarus*ként is.

¹³ Horvát és magyar nemes.

¹⁴ A névkönyvek szerint édesanyját Báchmezei Annának hívták, ezért az ő esetében feltételezhető két-nyelvűség is. Származási helye Varasd, lásd *Liber Professorum Fratrum* f. 213r.

¹⁵ Galla Ferenc szerint németül és magyarul is épp olyan jól tudott, mint horvátul. A táblázatos besorolását a névkönyvből szereplő adat alapján adtuk meg, lásd GALLA 2015, 180.

¹⁶ A források *croata*ként és *hungarus*ként is emlegetik, talán gradistyei horvátokról lehet szó (lásd fent, a 11. és a 13. sz. jegyzetet).

¹⁷ „Moravus Sakolcensis”, lásd *Catalogus Paulinorum* (OSZK Fol. Lat. 2024).

¹⁸ „Slavus Pudmericzensis”, lásd *Catalogus Paulinorum* (OSZK Fol. Lat. 2024).

A BELÉPÉSTŐL A FOGADALOMTÉTELIG: ÚJONCOK WONDORFON

A rendi élet az újoncok számára a belépéssel kezdődött: a konstitúciók reformja előtt bármely kolostorban lehetőség volt a noviciátus elvégzésére, ám a növendékeket olykor még fölszentelésük előtt elvonták tanulmányaiktól és különféle feladatokra fogták, ha a kolostor érdeke úgy kívánta.¹⁹ A helyzetet már a század elején igyekeztek orvosolni: 1607-ben Lepoglaván, 1611-ben pedig Máriavölgyben is szóba került a generális káptalanon, hogy állandó újoncképzők legyenek az egyes rendtartományokban: eszerint a magyar-osztrák-horvát rendtagok nevelése Lepoglavára és Bécsúj-helyre hárult volna, de ugyanígy a lengyel, isztriai és német rendtartomány is két-két kolostort jelölt volna ki e célra. Marnavics Tomkó János vizitátor a pálos kolostorok végiglátogatása után VIII. Kelemen intézkedéseihez kívánta igazítani a rendi újoncképzést.²⁰

A konstitúció megújításával párhuzamosan zajló belső oktatási-nevelési reform végül 1638-ra jutott nagyjából nyugvópontra: ekkor fogadta el a generális káptalan a Propaganda Kongregáció megbízottja, Paolo Simone Rivarola sarutlan kármelita rendfőnök által megszövegezett tervezetet az újoncképzésre és a kispapnevelésre vonatkozóan.²¹ A tervezet szerint a noviciátusnak egy nagyobb, a külvilágtól viszonylag távol eső kolostor kell, hogy helyet adjon, ahol a növendékek együtt, de a többi szerzetestől elkülönítve nevelkedhetnek. Az újoncok lelki gondozásáról a novíciuster gondoskodik, akit a tartományi káptalan választ, az ő kötelessége naponta oktatni az újoncokat a lelki életre, a rend célkitűzéseire, szellemére, hagyományaira, valamint ő a gyóntatójuk is. A noviciátus igazgatója a ház perjele.²² Három vizsgálaton esett át minden jelölt, mielőtt a rendbe lépett: először annak a kolostornak a szerzetesei és előjárói vizsgálták meg, ahol az ifjú jelentkezett: ez kiterjedt a születésre, tanulmányaira, erkölcsi életére is. Az erről készült jelentés alapján másodjára a generális vagy a provinciális vizsgáztatta, és ha alkalmasnak tartotta, elküldte a noviciátusba. Itt került sor a harmadik vizsgára, ami után a jelöltet beöltöztették.²³ Korhatár a papjelöltek esetében 18–30 év, laikusoknál 21–34 év volt.²⁴

A noviciátus helyszínét illetően Stassewsky Miklós generális perjel már 1639 előtt Sopronbánfalva mellett döntött, ezért saját rendfőnöki udvartartása költségvetését terhelve megkezdte az újjáépítést. 1643-ra – épp, amikor lezárult a konstitúció reformja is, így a képzés új alapjait kezdettől egy modern, barokk szellemiségű rendi szabályzat ölelte körül – már közelinek tűnt a megnyitás lehetősége, de I. Rákóczi György hadjárata közbeszólt. Stassewsky a hadak elől Lengyelországba húzódott vissza, itt viszont tartományfőnöke segítségével gyorsan megszervezte a częstochowai noviciátust. Addig, amíg a magyar-horvát-osztrák rendtagok számára fölállított újoncház a háború végeztével megnyílhatott, a lepoglavai kolostorban foglalkoztak

¹⁹ GALLA 1941, 198.

²⁰ VIII. Kelemen szabályozta a szerzetesek újoncképzését: meg kellett állapítani a jelölt külső és belső alkalmasságát alapos előzetes kivizsgálásokkal, meghatározott rendben kellett beosztani az újoncév tartalmát és lefolyását, valamint külön kolostorban kellett nevelkedniük, lásd GALLA 1941, 199.

²¹ GALLA 1941, 165.

²² BAKONYVÁRI 1896 (1998), 38.

²³ BAKONYVÁRI 1896 (1998), 37. alapján.

²⁴ Az újoncképzésre vonatkozó szabályzatrészletről: GALLA 1941, 168–171. A korhatár Bakonyvári szerint legalább 17 év volt.

a belépőkkel, vélhetően ezért is találkozhatunk 1646 és 1652 között a névkönyvekben több helyszínnel.²⁵ A *Liber Professorum Fratrum* előszava utalást tesz arra, hogy a novíciusképzés központosítására nem került sor 1646/1647-ben, mert azt csak az 1654-es máriavölgyi nagykáptalanon fogadta el a rendfőnök, amikor az újoncképzést végérvényesen a bánfalvi Szent Wolfgang kolostor jogkörébe utalta, novíciusmesterének pedig épp a forrás szerzőjét, Nagy Imrét tette meg.²⁶ Az előszóban található visszaemlékezés szerint a rendfőnök, Borkovics Márton²⁷ 1646-ra csupán összegyűjtötte a „jeles jámborságú és kiváló tudományú ifjakat a bécsi és nagyszombati akadémiáról”²⁸ Wondorfra. A ház perjele és első novíciusmestere Grieskircher (Nagy kéziratában *Krieskerker*?) Ferenc²⁹ volt, aki az újoncok lelki és erkölcsi neveléséért felelt, „dicséretes áhítatán és páratlan munkabírásán épülve kivételes tehetségük szemlátomást növekedett a jóban, buzgóságuk és ritka felkészültségük pedig jelenleg is beragyogja a pálos rendet”.³⁰ Nagy Imre szerzői tevékenysége nem csak a rendi propopográfia legfontosabb forrásának számító *Liber Professorum Fratrum*ra terjedt ki: neki köszönhető a század közepén született, a barokk misztikával átítatott lelkigyakorlatos könyv is,³¹ valamint a 20. századi rendtörténész, Molnár István³² kutatásai

²⁵ GALLA 1941, 203., és *Liber Professorum Fratrum*.

²⁶ *Liber Professorum Fratrum* f. 13r–v, valamint Nagy Imre: *Az élet és a halál könyve*. 1655. Paginált kézirat, nyersfordítás. Latin eredetije: *Delitiae eremi decem convivii absolutae, viginti dapibus mira suavitate pollutibus instructae*. Authore patre Emerico Nagy. 1655., lelőhelye: a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ab 152 (SZILÁGYI 1889, 76.), VÉL Molnár István hagyaték, 13. doboz / Nagy Imre: *Az élet és a halál könyve*. 1655.

²⁷ Rendfőnök 1644–1651 és 1657–1663 között. Lásd KISBÁN 1940, 436.

²⁸ VÉL Molnár István hagyaték, 13. doboz / Nagy Imre: *Az élet és a halál könyve*. 1655.

²⁹ A perjelről nincs sok tudásunk: csak a kegyúrral, Sopron szabad királyi várossal folytatott birtokperben (Fodoróczy Péter bánfalvi pálos oklevélhamisítása ügyén keresztül) kerül a soproni egyháztörténet monográfiájába, Bán János szemé elé. Bán a városi levéltár (ma MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára) Lad. II. et B. Fasc. 1. Nr. 40. jelzetű irata alapján feltételezi, hogy a perjelnek nem volt kifogása az irathamisítás ellen. Ennek alapján 1653. feketevasárnap előtti szombaton (március 29.) Sopronbánfalva perjele még Grieskircher Ferenc volt, lásd BÁN 1939, 209.

³⁰ VÉL Molnár István hagyaték, 13. doboz / Nagy Imre: *Az élet és a halál könyve*. 1655, 8.

³¹ EK Kézirattár Ab 152.

³² Molnár István (Tüskevár, 1906. aug. 7.–1983. nov. 3.) veszprémi egyházmegyei papként a pálos rend történetének – talán nem túlzás – legtevékenyebb 20. századi kutatója volt, ennek ellenére gyakorlatilag sehol sem tartják számon a nevét. A Veszprémi Érseki Levéltárban őrzött hagyatéka összesen 40 doboz, ebből legalább 34–36 a pálos rendtörténeti vonatkozású jegyzeteit tartalmazza. A hagyaték máig rendezetlen, vagy csak igen nagyvonalúan rendezett; az anyag belső tagolása még magának Molnár Istvánnak a munkája. Az elképesztő terjedelmű hagyatékban éppúgy találhatunk elsődleges források adataira épülő adattárakat mint például a sopronbánfalvi perjelek és novíciusmesterek listáját (VÉL 24. doboz), vagy éppen fordításokat mint a tanulmányunk egyik fő forrásaként számon tartott *Liber Professorum Fratrum* (MOL E 153, AP 129. kötet) bevezetőjét Nagy Imre kezétől, összekapcsolva ugyancsak Nagy Imre szerzőségében az 1655-ös lelkigyakorlatos könyv fordításával (eredetije: EK Kézirattára, Ab 152). A hagyatékban hol elszórtnak, hol kolostorok szerinti bontásban jelennek meg átirtnak, kijegyzetelt, kivonatolt vagy lefordított levéltári és kéziratári források, többek között A5-ös méretű gépelt cédulák „Gyéressy” felirattal, amelyekben jó eséllyel az 1970-es években Gyéressy B. Ágoston vezetésével közreadott *Documenta artis Paulinorum* közvetlen nyersanyagát láthatjuk. Arról nincs tudásunk, hogy miként kerülhettek a DAP regesztái Molnárhoz, de az ezeken kívül eső jegyzetek és kéziratredések mögül is világosan előtűnik tudományos szándéka: az 1930-as évektől az 1960-as évekig végzett kutatómunka jegyzeteivel valószínűleg nem kisebb vállalkozást készített elő mint a pálos rend történetének teljes, monografikus igényű feldolgozását, mintegy Kisbán rendtörténeti munkájának kiegészítése- és pontosításaképp. A Molnár István keze által, még életében rendezett egységek alapján minimálisan is a következő célkitűzésekkel számolt: szisztematikus kolostortörténeteket kívánt írni (vélhetőleg az ehhez végzett

alapján úgy látszik, az első sopronbánfalvi (egyházmegyesi) anyakönyv kezdő dátuma egybeesik Nagy Imre bánfalvi tartózkodásának éveivel (1656).³³ A bánfalvi noviciátus fenntartására utóbb az 1647-es generális káptalani ülésen más kolostorok hozzájárulását is meghatározták: működését legnagyobb részben a generális finanszírozta, de több birtokjövedelem és a nagyobb kolostorok is kiegészítették azt.³⁴

Az 1646–1652 között belépők közül sokan nem csak a sopronbánfalvi, hanem más kolostorral is kapcsolatba kerültek az újoncévük során, ennek egyik oka vélhetően a fent említett háborús időszak, másik oka talán a központosítás gyakorlatba ültetésének lassúsága volt. A *Liber Professorum Fratrum* alapján legalább öten nem Wondorfon, hanem Lepoglaván végezték újoncévüket, de voltak olyanok is, akik Wondorf és Bécsújhely, ritkábban pedig Felsőelefánt vagy Máriavölgy között ingáztak. Összességében azonban legtöbbjük Sopronbánfalván készült örökfogadalmának letételére. A noviciátus éve alatt a napirend része volt az imádkozás, rendi szabályok és szokások olvasása, szolgálat és olvasás az ebédlőben, egyházi énekek gyakorlása. Az egy év leteltével ismét háromszoros vizsgálat következett, majd a kötelező végrendekezést követően fogadalomra bocsátották a jelöltet és következhetett a szellemi felkészülés a papságra.³⁵

NEVELÉS WONDORFON: A NOVÍCIUSOK NYILVÁNTARTÁSA ÉS AZ ELŐLJÁRÓ SZEREPE

Az 1643-as konstitúció szerint, ahogy részben már fentebb említettük, az újoncmester feladata volt a növendékek lelki nevelése, a pálos lelkiség átadása a lelki olvasmányokon és az aszketikus gyakorlatokon, valamint közösségileg a rendi liturgián keresztül.³⁶ A rendház alperjeleként is működő mester tanította a fiatalokat a helyes imádságra, a rendi szabályokra és szokásokra, valamint a fent említett ebéd körüli szolgálatra.³⁷ Az egyházi éneket külön tanár tanította nekik, hiszen a jó éneklés egy-

alakutatójaival kapcsolódhatott be a DAP kutatócsoportjába); előkészítő munkálatokat végzett egy majdani teljes pálos életrajzi lexikon összeállításához, aminek töredékei megtalálhatók a hagyatékban (VÉL 37. doboz); a Csepellényi György vértanúságára vonatkozó összes rendelkezésre álló dokumentumot összegyűjtötte (VÉL 7. és 11. doboz); eredeti középkori latin nyelvű munkákat írt át és fordított le, köztük a regulát és Gyöngyösi Gergely több művét (a teljesség igénye nélkül: VÉL 5., 10–13., 25., 27., 29., 38. doboz); és ezen felül nem sajnálta az időt tágabb és szűkebb otthonának, a veszprémi egyházmegyének vagy kisebb térségeinek katolikus egyháztörténeti monográfiájára szentelni (pl. Balaton-felvidék, Somogy megye). A rendtörténetírás ma is rengeteget meríthetne Molnár István koncepciójából és életmű nagyságú adataiból; erőfeszítéseinek méltó elismerése pedig a történetírás adóssága.

³³ VÉL Molnár István hagyaték 25. doboz / „Sopronbánfalva” mappa. Molnár az ágfalvi plébánia levéltárában találhatott rá.

³⁴ GALLA 1941, 203.

³⁵ BAKONYVÁRI 1896 (1998), 38. A nagyszámú novícius, különösen a tehetősebb családból való jelöltek szinte mindig hagytak valamit a bánfalvi házra, de legalábbis a rendre. A 17. század közepétől az anyagi stabilitást elősegítették az állandó hagyaték-adományok, amelyek a korabeli anyagi kultúrára vonatkozóan is számos adatot megőriztek az utókornak. A végrendeletek művészettörténetileg is jelentős részleteit a *Documenta artis Paulinorum* 3. kötetében közzélték, DAP 1978, 226–298.

³⁶ KISBÁN 1940, 261., valamint BAKONYVÁRI 1896 (1998), 38. A rend liturgiája eddigre már négy évtizede a trienti rítus volt, lásd TÖRÖK 1977.

³⁷ Nem jelöl meg időhatárt, de Molnár István kigyűjtötte az étkezéskor felhangzó olvasmányokat. VÉL Molnár István hagyaték 26. doboz / „Jegyzetek”.

ben az alkalmas papság feltétele is volt.³⁸ Novíciusmesternek csak érett korú, jámbor és okos rendtagot választhattak, de ha az újoncok sokan voltak, megfelelő segítő állítottak mellé.³⁹ A rendház nyugalmas helyen feküdt, falai közt csak szerzetesek és novíciusok laktak, rendi tisztviselők nem. Minthogy 1643 és 1646 között még nem volt központosított a pálos rend utánpótlás-nevelése, a rendtagok közül sokan töltötték első éveiket Lepoglaván vagy éppen Bécsújhelyen. Ezt erősíti meg a *Liber Professorum Fratrum* előszavában Nagy Imre is, aki röviden vázolja, milyen út vezetett a noviciátus megnyitásához. Nagy Imre alakja nem csak életútjának gazdagsága miatt fontos: személyében betekintést nyerhetünk a noviciátus működésének következő, az 1654–55-ös évvel kezdődő szakaszába, egyúttal a rendi nevelés első állomását irányító novíciusmester szerepkörébe.

A rendtörténetben gyakran „jászói” előnévvel emlegetett pálos 1616 körül született az egri egyházmegye területén.⁴⁰ Örökfogadalmát Lepoglaván tette le 1643-ban, a konstitúciók elfogadása idején, majd 1645-ben Rómába került, ahol a legtehetségesebb egyházmegyes és pálos növendékekhez hasonlóan a Collegium Germanicum et Hungaricumban szerezte meg a hivatásához szükséges teológiai ismereteket a jezsuiták által vezetett egyetemen.⁴¹ 1647-ben, az első esztergomi főegyházmegyei sematizmus összeírásának évében elsőéves kispapként találjuk a római alumnusok sorában,⁴² évfolyamtársa volt az ugyancsak egri egyházmegyéből érkező Sennyey István, későbbi veszprémi püspök.⁴³ Tanulmányai végeztével doktori fokozatot szerzett teológiából, valószínűleg 1651-ben.⁴⁴ Saját bevallása szerint 1652-ben Horvátországban tartózkodott,⁴⁵ innen került 1653–1654-re a bécsújhelyi filozófiaiskola tanári székébe: az 1654-es máriavölgyi nagykáptalanon is filozófiatanári minőségben van jelen. Ugyanebben az évben a káptalan döntött az újoncképzés központosításáról is, ennek következtében az egyetlen noviciátus Sopronbámfalvára került, ahol Nagy Imre lett az ifjak nevelője.

³⁸ BAKONYVÁRI 1896 (1998), 38., KISBÁN 1940, 277.

³⁹ KISBÁN 1938, 261.

⁴⁰ Nicolaus Benger 18. századi pálos történetíró alapján: GALLA 2015, 383.

⁴¹ A római teológiai tanulmányok jellegzetességeihez, a tananyaghoz lásd két pálos generális (Vanoviczy János és Benkovich Ágoston) egyetemjárásáról Végheő Tamás tanulmányát: VÉGHSEŐ 2007b.

⁴² BOJTOS 2014, 183.

⁴³ Sennyey veszprémi püspöki működése (1659–1687) részben egybeesik Nagy Imre pápai perjeliségének idejével (1663–1667?/1680?). BOJTOS 2014, 187. 1686-ban Pápa a Mohács előtti kolostorok felkutatását tárgyaló rendi tanácskozást szintén Nagy Imre látta vendégül, lehetséges azonban, hogy ezt már rendfőnökhelyettes és kormányzó minőségben tette, mint egykori pápai perjel, lásd GALLA 2015, 32., KISBÁN 1936, 190. és BAKONYVÁRI 1896 (1998), 49., 83.

⁴⁴ 1651-ben jött haza Rómából. BITSKEY 1996, 251. A fokozatszerzésre vonatkozó adatot Gyéressy B. Ágoston kéziratában (*Boldog magyar pálosok*, lezárásának éve 1958) találtam. Gyéressy nevezett kézírata kísérteties hasonlóságot mutat Molnár István kanonok anyaggyűjtésével. A Molnár-hagyatékban található nagyszámú Gyéressy-cédula tovább erősíti azt a meggyőződést, hogy kettejük között igen szoros munkakapcsolat volt, így esetleg a pálos történeti életrajzi lexikon igénye sem egyedül Gyéressyben vagy Molnárban merült föl. A 20. századi rendtörténetírás háttéranyagainak föltárása a kettejük munkásságának időbeli és tematikus összevetése mellett a sajátosan alakuló Rákosi- és Kádár-kori magyar történelem egyéb tudománypolitikai és egyházpolitikai tényezőivel (ideértve az Állami Egyháziügyi Hivatal és az állambiztonsági szervek irattermelését) kiegészítve hasznos adalékokat nyújthat. Nagy Imre teológiai fokozatszerzésére vonatkozó adat forrása: GYÉRESSY [1958], 225–226., valamint VERESS 1917, 46.

⁴⁵ *Liber Professorum Fratrum* f. 6r–14r (előszó), valamint fordítása: VÉL Molnár István hagyaték, 13. doboz / Nagy Imre: *Az élet és a halál könyve*. 1655.

A római tanulmányi éveket és a horvátországi, majd bécsújhelyi tapasztalatszerzést valószínűleg már a kezdet kezdetétől jól kamatoztatta az újoncok érdekei szerint. A novíciusmesteri működést rövid szabadság előzte meg, ezalatt a rendi vezetés „viruló ifjakat vett föl különböző gimnáziumokból és akadémiákról”, és mire novemberben megkezdődhetett a tanév, Nagy Imre 30 újonc lelkéért felelt. 1655-ben kezdte el vezetni a *Liber Professorum Fratrum*ot, ezzel közel egy időben a rábízott ifjak számára lelkigyakorlatos könyvet ír Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatának ihlettségében.⁴⁶ 1658-ban bánfalvi perjel,⁴⁷ 1660-tól pápai általános helynök körülbelül 17 évig.⁴⁸ 1663-ban, a Köprülü Ahmed nagyvezír vezette oszmán hadjárat idején a kolostor értékeit (kegyszereket, valamint pálos és bencés középkori okleveleket) Bécsújhelyre menekítette egy zöld ládában.⁴⁹ A következő évben a szentgotthárdi sereg magyar tábori papja,⁵⁰ miközben folyamatosan igyekszik gyarapítani rendje birtokait.⁵¹ 1667-ben és 1669-ben ismét bánfalvi novíciusmester, az 1670-es és 1680-as években pedig általános helynök. Nicolaus Benger 18. századi rendi történetíró *Annalese* szerint tiszteletreméltó, buzgó, mértékletes, novíciusok odaadó támogatója, nemes és fennkölt lelkületű, világi nagyok előtt tekintélyt szerző, szentéletű szerzetes.⁵² Élete végén, 1685-ben Bébery Gergely generális hirtelen halála miatt a következő káptalan összehívásáig rendfőnökhelyettes és kormányzó, ilyen minőségben igyekszik kijárni Buda felszabadítása után a Buda környéki, Mohács után elpusztult pálos kolostorok és birtokaik visszaszerzését.⁵³ A században jó néhány rendtársához hasonlóan ő is „szentség hírében hal meg” 1688-ban Pápán.⁵⁴

⁴⁶ EK Kézirattár Ab 152. A szentignáci lelkiséggel való rokonság a rekollektio több pontján is kimutatható: a jezsuita lelkiség hatásának beszivárgása nem csoda: Nagy Imrre valószínűleg épp olyan hatással voltak római tanulmányi évei, mint Vanoviczy Jánosra vagy Benkovich Ágostonra, akiknek a Kollégiumban töltött idejét Véghseő Tamás vizsgálta behatóan (VÉGHSEŐ 2007a, VÉGHSEŐ 2007b), nem mellesleg a gimnáziumok, valamint a bécsi és nagyszombati egyetem is jezsuita vezetéssel működött már a század közepén. A Nagy Imrre bízott újoncok számára korábbi lelki nevelődésük szerves folytatását, a pálos rend spiritualitása felé mutató pontosítását jelenthette a lelkigyakorlatos könyv. A forrás feldolgozása e kötet megjelenésekor már folyamatban van.

⁴⁷ GALLA 2015, 86.

⁴⁸ BAKONYVÁRI 1896 (1998), 83. Pápai működésének idejéről nincs egységes képünk: az Országos Levéltárban található, kolostorok szerint rendezett akták áttekintése tudna megnyugtató választ adni. A rendelkezésre álló adatok alapján 1660-ban, 1663–1664-ben és 1672-ben biztosan Pápán találjuk (BAKONYVÁRI 1896 [1998], 83.), elképzelhető, hogy egybefüggően töltötte ott azt a 17 esztendő, amit Bakonyvári állít másutt (u. o. 49.); ennek viszont ellentmond, hogy 1667-ben és 1669-ben ismét bánfalvi novíciusmesterként látjuk viszont. Ez utóbbi tisztségét a *Libri Regii* alapján GALLA ismeri: GALLA 2015, 32.

⁴⁹ MOLNÁR 1942, 9., MEZEI 2007, 551., valamint BAKONYVÁRI 1896 (1998), 49.

⁵⁰ MEZEI 2007, 551., valamint BAKONYVÁRI 1896 (1998), 49. Feltételezhető, hogy az országos méltóságot viselő dunántúli főurak egyikének csapatához volt beosztva, sopronbánfalvi kötődése miatt talán Nádasdy Ferenc vagy Esterházy Pál seregébe. A rendnek az arisztokráciával való viszonya a 17. századra vonatkozóan szintén feltáratlan: egyes világi főurak biográfiáján keresztül olykor-olykor ugyan képet nyerünk az összefonódásokról, de a rend szemszögéből mindez még nincs megírva. Borián Elred irodalomtörténeti módszertanú monográfiája ad támpontot a téma kutatásához, ugyanígy ő elemzi – az éppen 1663–64-ben kulcsfigura – Zrínyi Miklós és Kéry János, tágabb kontextusban a család és a pálos, illetve jezsuita rend viszonyát, lásd BORIÁN 2004.

⁵¹ A birtokgyarapításhoz: BAKONYVÁRI 1896 (1998), 49.

⁵² GALLA 2015, 383., valamint GYÉRESSY [1958], 225.

⁵³ KISBÁN 1936, 190., GALLA 2015, 383.

⁵⁴ GALLA 2015, 383., MOLNÁR 1943, 9., GYÉRESSY [1958], 225. és BENDER [1743], 256.

Tanári rátermettségének és egyéniségének bizonyítéka, hogy 1666-ban a rendi káptalanon (véltetőleg pápai tapasztalatai nyomán) őt kérdezték a rendtagok, hogy mi a világiak tanításának helyes módja.⁵⁵ A Nagy Imrét megelőző novíciustesterek kilétéről, működéséről sajnos egyelőre nem rendelkezünk biztos adatokkal, holott a vizsgált korszakra vonatkozóan érdekes háttérrel adna az 1646 és 1652 közti 44 novíciust motivációiról, a pálos szerzetesi nevelés lelkiségi alapjairól.⁵⁶

FOGADALOMTÉTELŐL A SZENTELÉSIG: PÁLOS NÖVENDEK EGYETEMJÁRÁSA

A növendékek a szentelésükig eltelt időt a magyarországi egyháziak egyetemjárásának főbb helyszínein tölthették el. 1646-ra kézenfekvő volt, hogy a – már több, mint egy évtizede fennálló – nagyszombati egyetemre iratkozzanak be. Működésének kezdetén a pázmányi alapítású hittudományi fakultás meglehetősen sok pálos növendéknek adott otthont. Az 1635 és 1684 közötti évtizedekben összesen 90 fő fordult meg itt a rendből, ezek 80%-a (72 kispap) pedig 1655 és 1674 között. Az általunk vizsgált években a teológiai kar anyakönyve szerint mindössze 14-en voltak.⁵⁷ Az aránytalanságok okát a pálos rend oktatásstratégiájában érdemes keresni. A konstitúciók megújításának egyik sarkalatos pontja épp a rendi nevelés és iskoláztatás hatékonyabbá tétele volt. Galla elemzése óta ismert, hogy a Propaganda Kongregáció a noviciátussal párhuzamosan Stassewskyt filozófiai iskola fölállításával is megbízta Bécsűjhegyen: az intézkedés 1637-től napirenden volt, megszervezése azonban évtizedekig húzódott.⁵⁸ A bécsűjhegyi iskolánál hamar fontosabbnak bizonyult a nagyszombati tanulmányi ház megszervezése: ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a megszervezéssel (1653. november 1-jén nyílt meg az első tanév) gyakorlatilag egy időben hívták vissza Nagy Imrét bécsűjhegyi filozófiatanárságából, és helyezték Wondorfra az újoncok mellé (1654. május közepe).⁵⁹ A nagyszombati térfoglalás Ivanovics Pál generális helyzetfelismerésének köszönhető. 1651-ben megvásárolta az Erdődy-házat Erdődy Gábor özvegyétől, Amadé Judittól, majd a pápai kolostoralapító Csáky László adományából 1653-ra átépíttette. A tanévnyitáskor 5 filozófus és 5 teológushallga-

⁵⁵ KISBÁN 1940, 297.

⁵⁶ Nagy Imrével kezdi a felsorolást Molnár István is, aki Sopronbánfalva kolostortörténetéhez összeszedte a novíciustesterek személyét és szolgálatuk pontos idejét. VÉL Molnár István hagyaték 25. doboz / „Sopronbánfalva”.

⁵⁷ KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, 19.

⁵⁸ Sajnos ismét szembesülnünk kell a források és feldolgozások szövegében található ellentmondásokkal (néha önellentmondásokkal): noha Galla a római és részben a magyarországi (MNL-OL, E 153; EK Kézirattár; OSZK Kézirattár) források alapján úgy tartja, hogy a bécsűjhegyi filozófiai iskola csak 1668-ban kapott önálló épületet és kezdte meg működését, a *Liber Professorum Fratrum* előszavában egyértelműen az áll, hogy Nagy Imre filozófiát tanított Bécsűjhegyen a rend újoncainak. Galla az időrendet, különösen az egyes intézmények megszervezését illetően többször keveredik önellentmondásba, ez pedig a feldolgozások tekintetében is problematikusá teszi a rend megújulási, különösen az iskoláztatásra kiterjedő intézkedéseinek folyamatábrázolását, lásd GALLA 1941, 204–205. Kisbán Emil ugyanakkor úgy tudja, hogy a bécsűjhegyi filozófiai stúdiumot 1645-ben létesítették, első tanára Ederer Lajos volt, és az alábbi években működött: 1645–1648; 1653–1654; 1682–1683; 1686–1687; 1696–1697, „a közbeeső időkben” pedig Lepoglaván zajlott ugyanez a filozófiaoktatás, lásd KISBÁN 1940, 287.

⁵⁹ A káptalanon kapja megbízatását (*Liber Professorum Fratrum* f. 12v, ill. VÉL Molnár István hagyaték, 13. doboz / Nagy Imre: *Az élet és a halál könyve*. 1655), a káptalanról: EK Kézirattár Ab 154, Tom. I. f. 226r–231r.

tó⁶⁰ számára volt hely, akiknek előljárója a tapasztalt Vanoviczy János, egykori római növendék lett.⁶¹ Ettől az évtől fogva tehát a rend életében legalább annyira fontos szerepet töltött be Nagyszombat, mint a rendfőnöki székhely Máriavölgy, vagy mint a pálos újoncokra legelőször ható Sopronbánfalva. Vanoviczy Rómában formálódott, lendületes pasztorációt célzó szellemisége nagy hatással volt tanítványaira. A nagyszombati egyetemjárás következő rendtörténeti fordulópontja 1673: a pálos egyetem („Studium Generale”) felállítása volt, innentől fogva a rend tagjai saját, ugyancsak fokozatot adó képzésben részesítették újoncaikat.⁶²

E tanulmányban vizsgált idő alatt 14 fő esetében ismerjük egyetemjárása helyszínét. Az újoncok 80%-a a nagyszombati egyetemet látogatta, ami önmagában igazolja Ivanovics Pál házszersző akciójának szükségességét, az intézkedés további hasznos mellékhatása volt, hogy a neveléssel párhuzamosan megalapozta a későbbi erős pálos jelenlétet is a városban. A Nagyszombatban tanuló 12 főből⁶³ került ki az a két személy is, aki egyúttal a 44 fős vizsgált létszám két fokozatszerzője: Eggerer András és Grieskircher Ferdinánd, mindketten bakkalaureusok.⁶⁴ (Talán nem túlzás a rendi történetírásban betöltött szerepük mögött is fölfedeznünk a nagyszombati években elsajátított tudományoszeretetet, noha – mint alább kitérünk rá – Grieskircher körülbelül két évet Rómában is eltöltött.) Vizsgált korszakunk elején az olmtüzi egyetemen szünetelt a tanítás a harminc éves háború eseményei miatt, az ide készülő hallgatókat a nagyszombati egyetem vette át: lehetséges, hogy a morvaként számon tartott Koneczni Alexandert ezért találjuk a nagyszombati alumnusok között.⁶⁵

Az egyházmegyes papság körében a század közepén a bécsi egyetem teológiai kara volt a legnépszerűbb, 1623-as alapításától fogva e városban működött a magyar kispapnevelés legfontosabb intézménye, a Pázmáneum is. 1647–1648 fordulójára az esztergomi főegyházmegye mintegy 90 fős utánpótlásának több, mint fele tanult pázmánitaként Bécsben.⁶⁶ A Bécsben tanulók aránya a pálos rend esetében ekkortájt közel sem így néz ki. A rendnek ugyan már a 16. századtól voltak alapítványi helyei négy nagy egyetemváros pápai kollégiumában, többek között Bécsben is, Bécs azonban sosem vált annyira fontossá a képzés szempontjából, mint Nagyszombat vagy Róma. A vizsgált korszakban a rendelkezésre álló adattárak alapján egyetlen pálosról sem állíthatjuk megnyugtató bizonyossággal, hogy Bécsben tanult.

Érdekesebb a helyzet Róma esetében. A pálos növendékek római tanulmányait, valamint a Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi növendékeit már részletesen feldolgozta Bitskey István.⁶⁷ 1646 és 1652 között három⁶⁸ germanista

⁶⁰ Kisbán összesen 12 növendékről tud, hivatkozás nélkül: KISBÁN 1940, 287.

⁶¹ GALLA 1941, 206.

⁶² KISBÁN 1940, 287–288., valamint GALLA 1941, 209.

⁶³ Keglevich Jánosról több forrás is írja nagyszombati tanulmányait, a teológiai kar anyakönyvében azonban nem szerepel, valószínűleg a nagyszombati jezsuita gimnázium növendéke lehetett. KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011.

⁶⁴ KÁDÁR–KISS–PÓKA 2011, 64., 70.

⁶⁵ Az olmtüzi egyetemen 1642-től szünetelt a tanítás, hallgatóinak egy része Magyarországon folytatta tanulmányait, lásd BOGNÁR–KISS–VARGA 2002, 39.

⁶⁶ A Pázmáneum hallgatóira vonatkozóan: FAZEKAS 2002, FAZEKAS 2003.

⁶⁷ BITSKEY 1994, és BITSKEY 1996.

⁶⁸ Veress Endre *Matriculája*, Bitskey István jegyzéke, valamint Véghseő Tamás Benkovich-monográfiája alapján 1647 és 1653 között Rómában tanult – a fenti felsoroláshoz képest negyediként – Kolhankovich Antal pápai születésű pálos is, aki a veszprémi egyházmegyéből származott, ám a rendtagokat 1646-tól nyilvántartó jegyzékek nem említik őt (BITSKEY 1996, 245., és VÉGHSEŐ 2007b, 114–115.). Veress ér-

alumnusról van biztos tudomásunk: Benkovich Ágoston (1653–1658), Kébell Tamás (1651–1656) és Grieskircher Ferdinánd (1651–1653) képviselik ekkor a rendet Rómában. Benkovich életének római szakaszával (1653–1658) későbbi monográfiája, Véghseő Tamás foglalkozott, aki Vanoviczy János és Benkovich Ágoston római éveit vette górcső alá.⁶⁹

Utóbbinak tanulmányi ideje részben egybeesett a jezsuita Nádasi János ténykedésével a Collegium Germanicum et Hungaricumban, 1651-től ugyanis a szeminárium spirituálisának segítője volt, és komoly tapasztalatokkal bírt mind a tanítás, mind a missziós lelkipásztorkodás terén. Művein és az oktatáson keresztül a korszak több egyházi méltóságára gyakorolt hatást. A Rómában töltött öt év alatt Benkovichnak is kialakult az a kapcsolati hálója, ami a germanisták többségére jellemzően utóbb működését és életét meghatározta. Társa volt például két pálos alumnus is: Kébell Tamás, valamint Bolla Péter (későbbi római procurator generalis), de Véghseő Tamás rámutatott még egy érdekes adatsorra, aminek talán a pálos lelkiség egyes aspektusai szempontjából is kiemelkedő jelentősége lehet.

A római kapcsolódás dokumentálhatóvá teszi a 17. századi magyarországi papi jellemnek egyik vonását, nevezetesen az üdvösség szemszögéből figyelt, és a rekatolizáció jezsuita retorikájától nem idegen hadi szerepvállalást.⁷⁰ A pálosok történetében korábról, a századfordulóról is tudomásunk van arról, hogy a rendfőnök részt vett harcokban (1600-ban Kanizsa védelmében Bratulich Simon rendfőnök is kardot fogott), és ezt Nagy Imrének az 1663–64-es háborúskodásban történő tábori lelkészi szerepvállalása is megerősíti, amire fentebb utaltunk. Benkovich egykori germanista társai közül azonban többen is kitűntek „vitézi” és „papi” eszmények megtestesítőjeként. Esterházy György (megh. 1663; germanista 1650–1654 között)⁷¹ és Selley János (1629–1666; germanista 1653–1657 között)⁷² a török elleni harcban esett el: előbbi épp az 1663-as téli hadjárat során; az 1650-es évek második felének két alumnusát, Parrádi Pétert és Dobis Istvánt pedig protestánsok ölték meg.⁷³ Esterházy György germanista (1650–1654) a párkányi csatában halt meg 1663-ban, mint az esztergomi székeskáptalan által kiállított had kapitánya.⁷⁴ A missziós és hadi – tágabban katolikus és nemzeti – ügy iránti harckészség szellemi és lelki muníciójának egy része

tesüléseit szerint 21 évesen került Rómába 1647-ben, és 1653. szeptemberben távozott teológiai doktorként, lásd VERESS 1917, 48–49. Ugyanez a Kolhankovich Antal – ezúttal a nyitrai egyházmegyéből származóként – fölbukkan a generális káptalanok határozati könyvében is, ahol Bécsből Rómába küldésének hármasként vizsgálatát gyakorlatilag szó szerint bevezették a kötetbe (EK Ab 154, tom. I, f. 131r–136r). Az első vizsgálat az életútjára irányul, itt derül ki róla, hogy protestáns szülők gyermeke, valamint hogy pápai kötődése miatt tűnhetett föl Rómában már veszprémi egyházmegyésként. Arra egyelőre nem tudunk megnyugtató magyarázatot adni, hogy a *Liber Professorum Fratumból* milyen okból maradtatott ki.

⁶⁹ VÉGHSEŐ 2007a, 193–198. A római tanulmányokra vonatkozó fenti összefoglalót innen vettem.

⁷⁰ A fentiekben Véghseő Tamás példáit idézem, kiegészítő hivatkozásokkal, lásd VÉGHSEŐ 2007a, passim.

⁷¹ BITSKEY 1996, 237.

⁷² BITSKEY 1996, 259.

⁷³ MKL Parrádi és Dobis (letöltve: 2015. október 25.), mindkét szócikk hivatkozik Veress Endre *Matrikulájára*. A kuruc küzdelmek két germanista vértanújához hasonló sorsban volt része ezekben az években több (zömmel rendi misszóban tevékenykedő) pálos rendtagnak is, mint például Török Márton, Szvetenay Miklós vagy a legismertebb Csepellényi György, lásd GYÉRESSY [1958], 194–210.

⁷⁴ MKL Esterházy György (letöltve: 2015. október 25.).

talán Rómából eredeztethető, egyúttal a magyar provincia – és részben a lengyel rendtartomány⁷⁵ – pálos hőseinek egyik jellemvonása.

Róma legnagyobb erénye a tanárok kiválósága volt. Pálos vagy egyházmegyes növendékek a korszak legfelkészültebb (többnyire jezsuita) hittudósait hallgathatták: Benkovich idejében például a trienti zsinat szellemében gondolkodó egyháztörténésztől (Pietro Pallavicino Sforza) skolasztikus filozófusokig (Silvestro Mauro). A fiatalon megtapasztalt közösségi élet, különösen akkor, ha egyidejű a hivatás formálódásával, döntő jelentőségű lehetett a későbbi életpályára nézve. Fölismerve a közösség nevelő erejét, a jezsuiták előszeretettel szerveztek társulatokat a római növendékek számára is. Benkovich Ágoston az Immacolata Kongregáció tagjaként vette ki részét aktívan a társulati életből 1656-tól fogva, majd rövid idő után kisebb tisztséget is kapott.⁷⁶ A kongregációban megélt spiritualitás kulcsfontosságú lehetett számára az 1656-os pestisjárvány idején: a halálos járványhoz való viszonyulás spirituális olvasatait folyamatosan formálta a halál közelségének élménye. A pestis a század folyamán a hitvédő-fegyverforgató magatartáshoz hasonlóan a pálos lelkiség meghatározó szimbólumává vált: a pestises betegek ápolása közben életét vesztő szerzetest gyakran ab ovo szentnek tekintették.⁷⁷

A római tanulmányok palettája nyomán Véghseő megjegyzi, hogy az ott tanult két pálosnak (Vanoviczynek és Benkovichnak) egész életpályájára, rajtuk keresztül pedig a század pálos generációira is hatással volt Róma és a jezsuita jelenlét. A nevelés a hivatásbeli lelkületen válhatott mérhetővé, a század folyamán ugyanis azok a tulajdonságok és képességek értékelődtek föl a szerzetesi életeszmény meghatározásakor, amelyek a Collegium Germanicum et Hungaricum nevelési formáihoz vezetnek vissza bennünket. A 17. századi pálosok szerzetesi hivatásán keresztül négy kiemelkedő területen láthatjuk viszont – legalább részben – a római Collegium Germanicum et Hungaricum nevelési céljait: (1) a kiváló tanárok szellemi frissessége nyomán az alumnusok későbbi *irodalmi tevékenységében*; (2) a katolikus *hitvédelemhez társuló szemléletben*, amelytől a militáns egyházi retorika sem idegen; (3) a társulatokon át történő *közösségszervezés* nyomán a század második felétől, majd pedig a 18. századtól *füllendülő pálos társulatszervezésben*; (4) végül pedig a *pestises betegek ápolása* körül kialakult kultuszban.

Benkovich után érdemes szót ejtenünk a másik Rómában tanuló pálosról, Kébell Tamásról is, aki 1651–1656 volt a Collegium növendéke.⁷⁸ A Nagy Imre-féle anyakönyv folytatójának följegyzésében a *Liber Professorum Fratrum* őriz egy epizódot Kébell életéből, ami a szerzetesi életnek és hivatástudatnak némiképp az árnyoldalait rögzíti.⁷⁹ Eszerint miután tanulmányait befejezván Rómából hazatért,⁸⁰ novíciusmester volt Wondorfon,⁸¹ de „átadván magát az ördögnek”, lopott a rend több kolostorából. A följegyzés szerint nem kevés arany- és ezüstmű, illetve pénz eltulajdonítása

⁷⁵ Częstochowa svéd ostromakor 1655-ben a pálos házfőnök, Kordeczki Ágoston védte meg a kolostort, aki meg is írta az ostrom történetét (*Nova Gigantomachia*, 1658).

⁷⁶ VÉGHSEŐ 2007a, 196–197. alapján.

⁷⁷ GYÉRESSY [1958], 187. Nagy Imre lelkigyakorlatos könyvében a halálról való elmélkedésben is megjelennek az emberi test – pestishez társított – pusztulásának képei: EK Kézirattár Ab 152, valamint VÉL Molnár István hagyaték, 13. doboz / Nagy Imre: *Az élet és a halál könyve*. 1655.

⁷⁸ BITSKEY 1996, 244.

⁷⁹ *Liber Professorum Fratrum* f. 462r.

⁸⁰ VÉGHSEŐ 2007b, 114–115. p.

⁸¹ VÉL Molnár István hagyaték 25. doboz / „Sopronbánfalva”.

száradt a lelkén, amikkel utóbb Itáliába menekült. Ott elfogták és megbélyegezték, rábírták, hogy hazatérjen, de hiába tett esküt erre, újfent megszökött. A sorok írója szerint most is körbe-körbe vándorol.

A harmadik germanista pálost, Grieskircher Ferdinándot 1649-től a nagyszombati egyetemen találjuk, és fokozatait is itt szerezte (philosophus baccalaureus 1650, philosophus magister 1651, theologus baccalaureus 1655), de tanulmányait megszakítva körülbelül két évet Rómában töltött 1651 és 1653 között.⁸² Római éveiről nem sok adat áll rendelkezésünkre. A generális káptalani üléseket megörökítő kötet csak annyit tud, hogy Kolhankovich Antal és Grieskircher Ferdinánd pálosok egyszerre tértek haza Rómából 1653-ban, és Nagyszombatban folytatták tovább teológiai tanulmányaikat. 1653-as hazatérésüket Kolhankovich esetében a tanulmányi idő letelte okozta, hiszen eddigre már hat esztendeje tanult az örök városban, Grieskircher Ferdinánd pedig – sok társához hasonlóan – leromlott egészségi állapota miatt tért haza két esztendő után: ezért tűnhet föl tanulmányai kezdetén, valamint fokozatszerzésekor egyaránt a nagyszombati egyetem alumnusai között. 1651 és 1653 között tehát három pálos is a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt egyidejűleg, a két alapítványi helyet ezek szerint rövid időre sikerült egy harmadikkal is megtoldani. Kolhankovich és Grieskircher hazatérése után helyükre Benkovich Ágoston érkezett Kébell mellé.⁸³

Egyetem	Pálos növendék	fő
Pozsony	<i>Kébell Tamás*</i>	1
Nagyszombat	Abissó István Acsády Bonifác Eggerer András Egri György <i>Grieskircher Ferdinánd*</i> Jambrehovics László Keglevich János ⁸⁴ Koneczni Alexander Perg Albert Solári Jakab Szenczy Jeromos Vilkovich Justus	12
Róma	Benkovich Ágoston <i>Kébell Tamás*</i> <i>Grieskircher Ferdinánd*</i>	3
összesen		14*

*Az 1646–52 között belépő rendtagok egyetemjárása
(* Kébell és Grieskircher két helyszínt is látogatott)*

⁸² VÉGHSEŐ 2007b, 114–115.

⁸³ VÉGHSEŐ 2007b, 114–115., és 126.

⁸⁴ Lásd a 63. sz. jegyzetet.

ÉLETPÁLYÁK, ÉLETUTAK

A rendelkezésre álló adatsorokból körülbelül négy-öt lehetséges életpálya-típus rajzolódik ki az 1646–1652 között, sőt az 1701-ig belépő rendtagokra nézve: nem meglepő módon ez többé-kevésbé megfeleltethető a fenti négy személyiségvonással, amely a római tanulmányi évekre vezethető vissza. A rendi iskolák megszervezésével párhuzamosan, illetve azzal összefüggően megerősödik azon szerzetesek száma, akik (I.) *irodalmi-tudományos tevékenységükkel* tűntek ki: legyen szó lelkiségi irodalomról, rendtörténetről vagy teológiai munkákról. Az 1653-ig fogadalmazott 44 főből kétségtől a legkomolyabb irodalmi munkásságot Grieskircher Ferdinánd és Eggerer András tudhatja magáénak, jóllehet mindegyikük végzett más jellegű tevékenységet is a renden belül.⁸⁵ Mindketten a rendtörténetírásban alkottak maradandót, megnyitva ezzel azt a sort, ami később a magyar provincia rendtörténetének „kanonizált” korpuszává válik. Érdekes összefüggésre derít fényt a tanulmányi helyek és a későbbi irodalmi munkásság összekapcsolása: Eggerer és Grieskircher egyaránt a nagyszombati egyetemen tanultak, feltételezhető, hogy az itt szerzett tapasztalatok szerepet játszottak a történeti érdeklődés és rendi hivatástudat összefonódását jelentő pálos történetírás kiteljesítésében. Bitskey István a római pálosok tanulmányainak vizsgálata során állapította meg, hogy – zömmel a század második felében élő és alkotó szerzetesek esetében – komoly összefüggés mutatkozik meg a Collegium Germanicum et Hungaricum és a későbbi irodalmi munkák fő vonásai között. A kegyességi irodalom népszerűsége, a szentekkel foglalkozó és mariológiai témák a római évek jegyeit hordozzák magukon Bolla Péter, Vanoviczy János, Jaskay János, Kéry János, valamint később Esterházy Imre és Potyondi Ráfael műveiben. Eggerer művéhez ugyancsak a Rómát járt Borkovics Márton írt előszót, amiben a történetírás fontosságára hívja föl a figyelmet.⁸⁶

Az irodalom szolgálata a korszakban gyakran szorosan összefüggött a (II.) *tanári tevékenységgel*. A 17. században azok, akik szerzőként jegyeznek egy-egy munkát, legtöbbször tanárként valamely noviciátus vagy később rendi főiskola tanári karában is megtalálhatók voltak. 1646 és 1652 között legalább négyen vették ki részüket a rend utánpótlás-neveléséből. Bedich Antal morális teológiát oktatott Lepoglaván, kánonjogot Nagyszombatban, és kétszer volt Wondorfon novíciusmester (1659–1664, 1672–1673).⁸⁷ Eggerer András és Grieskircher Ferdinánd, a két rendtörténetíró, Lepoglaván tanítottak filozófiát egy ideig, a velük közel egyidős és ugyancsak Nagyszombatban végzett Jambrehovics László viszont egyike volt az 1673-ban megnyílt nagyszombati pálos studium generale első tanárainak. Noha a rendtagok elsősorban saját utánpótlásuk nevelésében vállaltak szerepet, a pápai pálos gimnázium működésének kezdetétől (1640-es évek második fele) a világi ifjúság oktatására is külön figyelmet kellett szentelni, ami erősítette a szerzetesség és a világi társadalom közötti kapcsolat szálait.

⁸⁵ A pálos rendtagok irodalmi tevékenységéről készült egy kimutatás 1755-ben, amely felsorolja a késő középkortól kezdve a kéziratos és kiadott munkákat. A jegyzéket Vincze Gábor adta ki a Magyar Könyvszemle 1878-as évfolyamában (VINCZE 1878). Az irodalmi életművek elemzésétől terjedelmi okokból el kell tekintenünk, de a teológiai-lelakiségi munkák összehasonlítása a szerzők tanulmányaival további fontos összefüggésekre deríthet fényt. A korszak pálos irodalmáról összefoglalóan: KISBÁN 1940, 342–355.

⁸⁶ BITSKEY 1994, 10–12.

⁸⁷ VÉL Molnár István hagyaték 25. doboz / „Sopronbánfalva” mappa.

A „tudós tanári” hivatás legtöbbször a szerzetespapi működés első éveire volt jellemző: az oktatásban és tudományban jártasságot szerző rendtagok idővel szellemi tőkájukat a rend gyakorlati életének jobbításába forgatták vissza és (III.) *rendi (kormányzati) igazgatási szerepet* vállaltak a hierarchia valamely szintjén. 1646 és 1652 között legalább 9 pálost találunk kisebb-nagyobb rendi pozíciókban. Az igazgatás alsó szintjén, egy-egy rendház élén *perjeli* minőségben működött a már említettek közül is két fő: Eggerer András (ulmi) és Jambrehovics László (csáktornyai), valamint Soós Mihály Máriavölgyben és Solári Jakab Lepoglaván. A perjelek vezették a rájuk bízott rendházat, gondoskodtak a kolostorban élő szerzetesekről, vezették a szerzetesi élethez tartozó liturgikus alkalmakat és heti káptalani üléseket, valamint kifelé képviselték a rendház érdekeit.⁸⁸ A világiakkal való kapcsolattartást erősítette, hogy a perjel megjelenhetett a vármegyei gyűléseken, ezáltal helyi szinten képviselhetette saját rendjét. Helyettese az alperjel volt, aki általános helyettesítés mellett ellátta a működéssel kapcsolatos gyakorlati teendőket (a rendtársak vagyonának kezelésétől a levelezésen át a pecsét őrzéséig), és számon tartotta a kolostor életének eseményeit, ami utóbb keze nyomán a ház historia domusába bekerülhetett.⁸⁹ A vizsgált korszakban egy személyről tudjuk, hogy *alperjelként* tevékenykedett: a tiroli származású, inkább eredményes misszióiról híres Trienpacher Pál, aki a század közepén Csáktornyan volt alperjel, miközben a környékbeli protestánsokat a rendi hagyomány szerint egymaga százával térítette meg.⁹⁰ Trienpacher két társa, Szigethy Ferenc és Wildt Gábor is missziós küldetésük mellékvágányaként vállaltak szerepet az egyházi életben, mindketten világi plébániákat betöltve, ezek azonban inkább voltak a térítés eszközei, mint az igazgatási tevékenységgel összefüggő előrelépés lehetőségei.

Az egyes kolostorokat területileg összefogó *vikárius* a rendházak és a központi rendi kormányzat közötti összekötőként működött,⁹¹ de az első években az újonnan létesült pápai rendháznak sem volt még önálló perjele, csupán vikáriusa. A 44 rendtagból Klanchecz Miklóst találjuk vikáriusi minőségben előbb Lepoglaván, majd később Máriavölgyben, Wondorfon és Remetén. Kopp Viktor, a sopronbánfalvi rendház elöljárója nem csupán perjelként működött, hanem a rendfőnök körül működő testületben *rendi tanácsosként* is szerepet vállalt. A rendfőnök tanácsadói szerveként működő *definitorium generale* mindenkor négy tagot számlált, akiket kibocsátó rendtartományuk tartott el, amíg a rendfőnöki székhelyen lakva munkájukat végezték. Feladataik elsősorban a rend működésének jogi kereteire vonatkoztak: a regulát, konstitúciókat és a káptalani határozatokat tanulmányozva segítettek a rendfőnöknek gyakorlatba ültetni a rendelkezéseket.⁹²

A rendi kormányzati karrier csúcsa kétségkívül a *rendfőnöki* működés volt. A rend hirtelen megerősödésére utal, hogy már az 1646 és 1652 között fogadalmazott rendtagok között is két későbbi generális perjelt találunk: Bébery Gergelyt és Benkovich Ágostont. Részletes életrajzuktól terjedelmi okokból eltekintve csak az életpályák legfontosabb állomásait soroljuk föl. Bébery, a vizsgált 44 fő legidősebbje 28 évesen határozott a pálos rend mellett 1648-ban. Fölszentelését követően több kisebb hiva-

⁸⁸ KISBÁN 1940, 259–260., és BAKONYVÁRI 1896 (1998), 33.

⁸⁹ KISBÁN 1940, 260., és BAKONYVÁRI 1896 (1998), 33–34.

⁹⁰ GALLA 2015, 30. és 42.

⁹¹ KISBÁN 1940, 259.

⁹² KISBÁN 1940, 252., valamint BAKONYVÁRI 1896 (1998), 31.

talban is megtalálhatjuk: az 1650-es évek második felében Sátoraljaújhelyen vikárius,⁹³ majd az 1660-as évek első felében már Sopronbánfalván volt perjel. Házfőnöki működése alatt volt novíciustester Bánfalván Bedich Antal (1661), és ő menekítette rejtékhelyükre a kolostor tagjait az 1663–1664-es hadjáratok idején. Később a Vano-vicz-vezette apostoli misszió tagja, 1675-től pedig Benkovich Ágoston rendfőnök mellett működő rendi tanácsos, akitől megbízatása végén átvette a generális tisztségét (1681–1685).⁹⁴ Máriavölgyi székhelyéről 1683-ban menekülnie kellett, amikor Thököly és a török segédcapatok Bécs ostroma felé végigrédálták a vidéket: Stomfán húzta meg magát, ahová elvitte a máriavölgyi kolostor levéltárának egy részét, illetve a csodatévő Mária-képet is.⁹⁵ Tehetségének és rátermettségének fokmérője, hogy újhelyi vikárius korában ő térítette katolikus hitre Báthory Zsófiát és fiát.

Benkovich Ágoston, a másik pálos rendfőnök a fent ismertetett római éveket követően hazatért, és missziós feladatokat vállalt elsősorban Felső-Magyarországon, az egri egyházmegye területén. Terebesen perjel volt, majd 1675 és 1681 között generális perjel, ahonnan pálos hivatását megtartva a váradi egyházmegye élére került 1681-ben. A török kiűzését követően Benkovich volt az első, aki hosszú évtizedek után ténylegesen is székhelyéről kormányozhatta a püspökséget. Missziós tapasztalára építve újjászervezte az egyházmegyét a plébániáktól a káptalanon át a püspökségig, segítette az iskolák működését, és utódai számára visszaszerezte az örökös bihari főispáni címet.⁹⁶ Kor- és rendtársához, a vértanúságot szenvedett Csepellényi Györgyhöz hasonlóan szentség hírében halt meg, a sátoraljaújhelyi templomban egykori rendtársa mellé temették.⁹⁷

Látható, hogy a rendi kormányzatban betöltött szerep a legtöbb esetben összefüggött a korszak egyik legjelentősebb katolikus hivatásvállalásával, ami a pálos rendet is hirtelen emelte föl a legnépszerűbb rendek közé: a missziózással. Noha a (IV.) *misszió és lelkipásztorkodás* a pálos rend 17–18. századi története vonatkozásában már többnyire földolgozott, az életpálya-típusok vizsgálatakor nem mehetünk el szó nélkül amellett a tény mellett, hogy a rend a belső megújulást követően egy dinamikus létszámnövekedéssel alátámasztott expanzív lelkipásztori munkába kezdett. A szerzetesi hivatás fő jellemvonásait számba véve lehetetlen figyelmen kívül hagyni a „missziós lelkületet”, amelynek gyökereit részben a jezsuita nevelésben – és ismét csak Róma szerepében – találhatjuk meg, részben pedig a pálos rend megújított, barokk spiritualitásából források.⁹⁸

Az ötödik életpályatípus azokat a személyeket foglalja magába, akinek alakja a rendi hagyományban mint buzgó szerzetes, (V.) *szent* maradt fenn. Az életszentségre történő utalás a forrásokban gyakran együtt jár a szerzetesi erények, rövid jellemrajzok és az illető életpályája egyes állomásainak bemutatásával is. Az életutak gyakran

⁹³ GALLA 2015, 97.

⁹⁴ A rendfőnök közvetlen környezetéből kikerülő hivatali utód a század második felére valószínűleg gyakorlattá vált, Bébery Gergely legalábbis épp úgy maga mellett tartotta a tehetséges és rátermett Mallechich Gáspárt kormányzása során, mint ahogyan ő tanulhatott Benkovich Ágoston kezei alatt (KISBÁN 1938, 301.), Mallechich utóbb Bébery utódja lett a rendfőnöki székben (1696–1701), lásd KISBÁN 1940, 436.

⁹⁵ KISBÁN 1940, 251.

⁹⁶ MKL *Benkovich* (letöltve: 2015. október 25.), VÉGHSEŐ 2007b, 295–298, passim.

⁹⁷ KISBÁN 1938, 266.

⁹⁸ A missziós életutakra vonatkozó elemzést Galla Ferenc kéziratának nem régen megjelent kiadása teljesebb igénnyel hozza: GALLA 2015.

kereszteznek az előző négy tevékenységtípust, így a rend közös kincseként számon tartott egyéni életszentség föloldja és transzcendens dimenzióba helyezi a különböző evilági ténykedések sorát. A belső rendi kultuszból az is világossá válik, hogy a rend nem csak az egyetemes egyház és a magyar szentek tiszteletét ápolta, ami a jezsuita oktatási intézményekben kötelező volt. A 17. századi rendtörténet forrásai⁹⁹ alapján rekonstruálható a – részben középkorból eredő, részben pedig a barokkban kialakuló – pálos szerzetesi eszmény és az ahhoz tartozó erények. A kiemelkedően erényes szerzetes alakjához társítva több élet(szentség)típus fordul elő általában: egyik az, aki (a) *szentség hírében halt meg* – ilyenkor általában a buzgó hit, a türelem, az irgalmaság, a Szűzanya tisztelete és a szentkultusz ápolása jelentette a rendi tisztelet alapjául szolgáló erényeket. A másik oldalon a szerzetesi élet sokkal kevésbé misztikus, kifejezetten világiakra jellemző tulajdonságait láthatjuk. Ezek többnyire a fent ismertetett életpályák valamelyikéhez kötődő (b) *szellemi vagy magatartásbeli erények*: az adott szerzetes jó prédikátor, képzett tudós, elismert, rátermett és hűséges. Szintén élet-szentségre utal annak rögzítése, hogy (c) *vértanú*, vagy hogy *halála után* (esetleg közbenjárására) *csodás események történtek*.

Mindhárom típusban közös, hogy a példaképül állított szerzetes hűséges a hitéhez, hűséges közösségéhez, de míg egyesek inkább a misztikus hiten keresztül éri el az életszentséget – aminek alapvonásait részben még a középkori pálos remete-szellemiségből eredeztethetjük – addig mások alakja már inkább a harcias, tette kész „ellen-reformációs” retorikából bontakozik ki előttünk (ilyen a már említett Csepellényi György is). E két halmazban a 17. századi pálos rend gazdagságára és véleményem szerint átmenetiségére utaló jegyeket foghatjuk meg, hiszen a középkori rendi lelki-ség továbbélésének nyomai mellett a militarizált társadalomhoz – és annak retorikájára építő lelki-ségi hagyományokhoz – alkalmazkodó, a kor kihívásaira válaszoló példaképek kerülnek a belső rendi kultusz középpontjába. Ezekkel párhuzamosan viszont, ahogy fentebb láthattuk, fölértékelődik a szellemi felkészültség és a tudományokban való jártasság is, amit Gyöngyösi Gergely a 16. század első negyedében még más kontextusban fogalmazott meg.¹⁰⁰ Vélhetően az elmúláshoz kapcsolódó spiritualitás alakzatait érdemes látnunk abban, hogy a legtöbb szentéletű pálos szerzeteshez köthető csoda a halálhoz kapcsolódik, mint például a fentebb is szereplő Keglevich János esetében, aki 1654-ben azután hagyta itt a világot, hogy megjósolta saját korai halálát.¹⁰¹ Bedich Antalt, Trienpacher Pált és Gechlin Györgyöt szintén erényeik (alázat, szelídség, buzgóság) miatt emelte föl a rendi hagyomány.

⁹⁹ Az életszentségre vonatkozóan végzett anyaggyűjtést Gyéressy Béla 1958-as kézírata is mutatja: a munka számos korabeli forrás részleteit rostálja egybe a pálos rend szentéletű tagjainak erényeire és életútjára koncentrálva. Kézírata alapján 1643 és 1700 között közel száz rendtagról ismerjük a legfontosabb adatait kívül a jellemének vagy életútjának egyes részleteit. A korabeli rendtörténetek mellett Gyéressy említi az EK Kézirattárában őrzött *Nomina Sanctorum ac Beatorum...* című kéziratot, amelyet azonban még nem sikerült föllelni. Az utóbbiban található adatokat Gyéressynek az 1958-as, kéziratban maradt munkája alapján idézzük.

¹⁰⁰ A *Vitae fratrum* alapján mutatja ki Mályusz Elemér, hogy a Gyöngyösi Gergely számára az erényes szerzetes nem a tudós, hanem inkább a jámbor szerzetes alakjában fogható meg, lásd MÁLYUSZ 1944, 95–100.

¹⁰¹ GYÉRESSY [1958], 192. Volt, akiről úgy tartották, hogy halála előtt megjelent egy másik kolostorban élő rendtársának és misét kért tőle (Rodoki János, 1555–1625), Petrassy Károlynak pedig a Szűzanya jelent meg halála előtt, lásd GYÉRESSY [1958], 180.

ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján világossá válik, hogy a rendi nevelés és a noviciátus helyszíne a század közepére erősen fölértékelődött és a szerzetesi hivatások kibontakoztatásának első állomásává lett, amelyhez nagyban hozzájárult az újoncokkal foglalkozó novícius-mesterek spirituális iránymutatása. A pálos szerzetesi hivatásgyakorlás öt nagy (de emellett átjárható és szálaiban gyakran összefonódó) csoportján keresztül megmutatkoznak a rendi tevékenység fő színterei, miközben a rendi hagyomány – folyamatos önreflexióval – az egyes személyek tulajdonságait is megörökíti. Nem véletlen, hogy az 1646 és 1652 között belépő 44 fő egyik tagja, Eggerer András, utóbb Gyöngyösi Gergely munkája folytatójaként írásban rögzítette a példaértékű pálos hivatások megtestesítőit. Ezekre a pillérekre építkeznek tehát a rend 17. századi felívelése. A megújulás utáni első évek pedig megmutatják azt a dinamikus erősödést, ami utóbb a század második felében zajló missziózásban bontakozik ki, és az életszentség új típusát jeleníti meg az erények teljességét birtokló „hős szent” alakjával, akit azonban már a rendi hagyomány következő hulláma örökít meg az utókor számára.

BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések

EK	Egyetemi Könyvtár, Budapest
VÉL	Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
MKL	Magyar Katolikus Lexikon
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Kiadatlan források

Ab 152	= <i>Delitiae eremi decem conviviis absolutae, viginti dapibus mira suavitate pollentibus instructae</i> . Authore patre Emerico Nagy. 1655.
Ab 154, tom. I.	= <i>Inchoantur Acta Ordinis sub Generalatu Reverendissimi P. F. Nicolai Staszewsky canonice in Capitulo Generali electi Anno 1640</i> . [Articuli facti in Capitulo Generali Anno 1638, de quibus supra sit mentio in praecedentibus. Anno 1638. die 28. Maii.], 1640. EK Kézirattár Ab 154
<i>Album Novitiatus Wondorffensis</i>	= MNL OL E 153, 115. doboz (Wondorf), Fasc. 592. (Memorabilia), IV. kötet
<i>Catalogus Paulinorum</i>	= OSZK Fol. Lat. 2024.
Gyéressy [1958]	= Gyéressy Béla Ágoston: <i>Boldog magyar pálosok</i> . Tanulmány-töredékek. Budapest 1958. (Kézirat.)

- Liber Professorum Fratrum* = MNL OL E 153 (Acta Paulinorum) Fasc. 623, 129. kötet
- Liber vitae et mortis* = Bedekovich József: *Liber vitae et mortis, sive Cathalogus Fratrum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae juxta senium emissae Sacrae Professionis actu Vivorum, et fratrum ejusdem Ordinis ab inchoatione hujus libri Mortuorum*. 1721. EK Kézirattár Ab 155.

Az életpálya-rekonstrukció során felhasznált munkák

- KÁDÁR–KISS–PÓKA KÁDÁR Zsófia – KISS Beáta – PÓKA Ágnes: *A nagyszombati egyetem teológiai karának hallgatósága 1635–1773*. Budapest 2011 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 26, Varia theologica, 3).
- KISSNÉ BOGÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Budapest 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban).
- Magyar Katolikus Lexikon I–XVI*. Főszerk.: Diós István. Budapest 1993–2013 (online hozzáférés: lexikon.katolikus.hu).
- Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*. Budapest 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 12).
- Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701*. Kiadásra előkészítette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Zsoldos Attila. Budapest 1990 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből, 11).
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I–XII. Pest 1857–1868.

Felhasznált források és irodalom

- BAKONYVÁRI 1896 (1998) BAKONYVÁRI Ildefonz: *A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében*. Pápán, 1896 (reprint: Uő: *A pápai katolikus gimnázium története a pálosok és a bencések idejében 1638–1898*. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 1998).
- BÁN 1939 BÀN János: *Sopron újkori egyháztörténete*. Sopron 1939 (Győregyházmegye múltjából IV, 2).
- BENGER 1743 BENGER, Nicolaus: *Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae*. Vol. 2. [1663–1727]. Posonii MDCCXLIII [1743].
- BITSKEY 1994 BITSKEY István: Magyarországi pálosok tanulmányai a római Collegium Germanicum Hungaricumban, 1602–1782. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. Szerk. Sárkák Gábor. Csorna 1994, 6–14. (Varia Paulina, I).

- BITSKEY 1996 BITSKEY István: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest 1996 (Italianistica Debreceniensis, Monográfiák, 2).
- BOGNÁR–KISS–VARGA 2002 BOGNÁR Krisztina – KISS József Mihály – VARGA Laura: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*. Budapest 2002 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 25).
- BOJTOS 2014 *Az első esztergomi főegyházmegyei sematizmus (1647)*. Közreadja: Bojtos Anita. Budapest 2014 (Magyar Herald I, A katolikus megújulás forrásai, 1).
- BOJTOS 2015 BOJTOS Anita: Pálosok a XVII. században. A rend XVII. századi történetének kutatása és a rendi prozopográfia forrásai: a névkönyvek. In: *Tempus adest. Tanulmányok az Eötvös Collegium 30 éve alapított Történész Műhelye tiszteletére*. Szerk. Kovács Dóra, Szabó Melinda. Budapest 2015, 53–73. (Acta Historica Societatis de Alexandro Mika Nominatae, Series I, Nr. 4).
- BORIÁN 2004 BORIÁN Gellért Elréd: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*. Pannonhalma 2004 (Pannonhalmi Füzetek, 50).
- DAP 1978 *Documenta artis Paulinorum* 3. füzet. A magyar rendtartomány kolostorai T–Zs. Kézirat. Budapest 1978 (Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai, XIV).
- F. ROMHÁNYI–SARBAK 2013 *Formularium maius Ordinis Sancti Pauli Primi Heremite. Textedition des Pauliner-Formulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (Cod. Lat. 131. der Universitätsbibliothek zu Budapest). Mit einem Anhang: Fragmentum formularium Strigoniense Paulinorum*. Hrsg. von F. Romhányi, Beatrix – Sarbak, Gábor. Budapest 2013 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/3).
- FAZEKAS 2002 FAZEKAS István: A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784). In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. Zombori István. Budapest 2002, 9–176. (METEM Könyvek, 37).
- FAZEKAS 2003 FAZEKAS István: *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951). Matricula Collegii Pazmaniani Viennensis 1623–1918 (1951)*. Budapest 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 8).
- GALLA 1941 GALLA Ferenc: A pálosrend reformálása a XVII. században. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv* 1940–41. Budapest 1941, 123–222.
- GALLA 2015 GALLA Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. Sajtó alá rend. Fazekas István. Budapest,

- Róma 2015 (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I, Vol. 11).
- KISBÁN 1936 KISBÁN Emil: A pálosok letelepedési kísérlete Budán és Pesten a felszabadító háború idején. *Katholikus Szemle* 50 (1936/3), 189–193.
- KISBÁN 1938 KISBÁN Emil: *A magyar Pálosrend története* I. (1225–1711). Budapest 1938.
- KISBÁN 1940 KISBÁN Emil: *A magyar Pálosrend története* II. (1711–1786). Budapest 1940.
- MÁLYUSZ 1944 MÁLYUSZ Elemér: A pálos-rend és a devotio moderna. *Budapesti Szemle* 266. köt. (DCCXCV. sz.). Budapest 1944, 95–100.
- MEZEI 2007 MEZEI Zsolt: A pápai pálos templom építéstörténete. In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok. Óze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor*. Budapest 2007, 549–563. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1).
- MOLNÁR 1942 MOLNÁR István: *A fehér barátok Pápán. A bencés (egykor pálos) templom építésének és felszentelésének 200. éves jubileumára*. Pápa 1942.
- ŚWIDZIŃSKI 1970 *Constitutio Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae iuxta textum ante annum 1643 conscriptum. Historia – textus – sententia*. Vorgelegt von Stanislaus Świdziński. Bonn 1970.
- SZILÁGYI 1889 SZILÁGYI Sándor: *Catalogus librorum manuscriptorum bibliothecae regiae scientiarum universitatis Budapestinensis*. Budapestini 1889.
- TOMA 2005 TOMA Katalin: *Gróf Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe (1655–1666)*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Közép- és Kora Újkori Magyar Történeti Doktori Iskola, 2005 (kézirat, online: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/toma/diss.pdf>).
- TÖRÖK 1977 TÖRÖK József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600)*. Budapest 1977 (Lelkipásztorkodástan és liturgika, XII).
- VARGA J. János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. Budapest 1981.
- VÉGHSEŐ 2007a VÉGHSEŐ Tamás: Pálos misszionáriusok római képzése a 17. században. Vanoviczi János és Benkovich Ágoston a Collegium Germanicum et Hungaricumban. In: *Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv*. Szerk. Molnár Antal, Szilágyi Csaba, Zombori István. Budapest 2007, 188–198.

- p>VÉGHSEŐ 2007b VÉGHSEŐ Tamás: „
- Catholice reformare*
- ”. Ágoston Benkovich O.S.P.P.E.
- missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)*
- . Budapest, Roma 2007 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, Tom. 2).
p>VERESS 1917 VERESS Endre: A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai I. Anyakönyv (1559–1917). Budapest 1917.
p>VINCZE 1878 VINCZE Gábor: A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században. Egy XVIII. századbeli könyvészeti kimutatás nyomán.
- Magyar Könyvszemle*
- 3 (1878/1), 21–44.

A JAKAB-HEGYI REMETÉK ÉLETE A 18. SZÁZADBAN

A Pécs melletti Jakab-hegy a pálos rend történetében fontos szerepet töltött be, a környéken elszórtan élő remetéket Bertalan pécsi püspök itt gyűjtötte össze és 1225-ben itt adott egy rövid szabályzatot részükre. A rend történetírói ettől az eseménytől származtatják a rend keletkezését, a Jakab-hegyet tekintve a rend alapítási helyének. A 14. században azonban a Jakab-hegyi kolostor a rossz közbiztonság miatt elnéptelenedett, majd a hegy lábánál elhelyezkedő Patacs helységben felépült egy új kolostor. A több évszázados dél-dunántúli pálos jelenlétnek és fejlődésnek a török hódítás vetett véget, a szerzetesek elmenekültek a kolostorokból, így azok a megszállás alatt fokozatosan elpusztultak.¹ A hódoltság megszűnte után 1686-ban négy pálos szerzetes telepedett le a városban Radonay Mátyás (1686–1703) pécsi püspök hívására. A visszatéréskor a pálos atyák még nem tartották fontosnak, hogy a rend ősi fészket, a Jakab-hegyet is visszaszerezzék, de késlekedésüknek meg is lett az ára, ugyanis azt a területet, amelyen az ősi kolostor állt, I. Lipót király 1703-ban a pécsi klérusnak adományozta.² Nem sokkal később a pálos atyák jelezték a területre vonatkozó igényüket Nesselrode Vilmos püspöknek, de ő e helyett az Ürög falu végén lévő, régi búcsújáróhelyként ismert Szentkút területét adta a pálosoknak, ahol az akkori hagyomány szerint már a török megszállás előtt is a rend tagjai éltek. A pálosok egy kolostort, majd a csodatévő forrás fölé egy kápolnát építettek, a zárandokok részére pedig egy kis vendégfogadót. Munkájuknak köszönhetően hamarosan nemcsak a környékről, hanem az egyházmegye távolabbi részeiről is érkeztek zárandokok, sőt még Győrből és Szlavóniából is. Korábban, még a török hódoltság idején Belgrádból, Péterváradról és Szegedről is jöttek. A rend egészen a feloszlásáig gondozta a kegyhelyet.³ De a Jakab-hegy ügye sem ment feledésbe, az 1720-as évek körül pert indítottak a Helytartótanácsnál, amely jogukat a területre ugyan elismerte, de elévülésre hivatkozva mégis elutasította őket, igaz, kárpótlásként nekik adományozta a három faluból álló ún. mágocsi uradalmat.⁴ De a pálosok, annak ellenére, hogy a Helytartótanács elutasította igényüket, továbbra is a terület megszerzésére törekedtek. Igényüket úgy is kifejezték, hogy Szent Jakab napján zárandoklatot és istentiszteletet tartottak a régi kolostornál. Tolnai Miklós perjel 1732-ben is hasonlóan akart eljárni, de a pécsi káptalan, mint a terület birtokosa megakadályozta ebben, fegyvereseket vezényelt a helyszínre, hogy felügyeljék az eseményeket és a káptalani tulajdonjogot szimbolizálják, bár a botrányt elkerülendő a hajdúk nem akadályozták meg a szentmise megtartását. A következő években megismétlődött az incidens. A pálosok hiába éltek panasszal mind Rómában, mind a pécsi püspöknél, Thurn püspök véleménye szerint

¹ KISBÁN 1938, SZENTKIRÁLYI 1911.

² BORSY 2003.

³ L. IMRE 1994, TÜSKÉS 1993, 360–361.

⁴ SZENTKIRÁLYI 1911.

a botrány okozói maguk a pálosok voltak, mert ők akarták elfoglalni más birtokát, a terület birtokosa csak annak védelmében alkalmazott erőszakot. A pálosok ezek után ismét jogi útra terelték ügyüket, de az 1736-os egyházi birtokfelosztáskor az érintett területet mégis a káptalan kapta meg véglegesen, a pálos atyák csak Szentkút birtoklásában lettek megerősítve.⁵ Így a Jakab-hegy, a pálosok ősi fészke a rend számára – úgy tűnt – örökre elveszett, azonban ennek ellenére ott mégis egy újfajta remeteélet bontakozott ki a rend szellemi-lelki gyermekeként – bár már nem a pálosok irányítása alatt –, egy remeteházzal és a hozzá kapcsolódó konfraternitással.

Az 1736-os birtokrendezés után a káptalannak juttatott Jakab-hegy területét Fonyó Sándor kanonok kezdte el rendbe hozni, a romos templomot kijavíttatta, majd Szent Jakab tiszteletére újra felszenteltette. A templom melletti kolostor romjai fölé egy új, emeletes házat építtetett és rendezett be 1745-ben laikus és klerikus remeték számára, ugyanis a katolikus megújulás időszakában a remeteség ismét felvirágzott Európában és ez hazánkban is egyre népszerűbb életformává vált.⁶ Igaz, a Jakab-hegyi romok között már az 1700-as évek elején is éltek remeték,⁷ az elkövetkező években pedig a pécsi káptalan helyezett el néhány remetét a területen tulajdonjogát szimbolizálva, de valójában a remeteház felépítésével kezdődött meg a Jakab-hegyi remeteség új virágkora.

A várostól és a falvaktól félre eső helyen álló új remeteház és környezete a vallásos lélek fejlődését szolgálta. Mind laikus, mind klerikus remeték éltek itt hosszabb-rövidebb ideig. Feltehetően egyszerre hozzávetőlegesen 5–10 remete élt a hegyen.⁸ A Jakab-hegyi remeték egyházi ruhát, fekete talárt és zarándokpelerint viseltek. A világi remeték közül többen felvették a kisebb egyházi rendeket, néhányan a ferences harmadrend tagjai voltak.⁹

Nagyon kedvelt volt a remeték körében a zarándoklat, különösen Rómába, amihez a püspöktől kellett útlevelet kérniük.¹⁰ Például Illincics Márton remete a négy kisebb rendet felvéve élt a Jakab-hegyen. Rómába szeretett volna elzarándokolni, ezért 1756 áprilisában Klimó György püspöktől kért útlevelet és ajánlólevelet. A kért iratokat a helynök állította ki, igazolta, hogy a zarándok egészséges és mindenkinek a jóindulata ajánlotta, szállást, ételmezt és védelmet kért a részére azoktól, akikhez az útközben segítségért folyamodik.¹¹ Hasonlóképpen Tahy Ádám laikus remete is római

⁵ SZENTKIRÁLYI 1910.

⁶ DÉNESI 2001. – A 18. században a pécsi püspökség területén nemcsak a Jakab-hegyen, hanem az egyházmegyében több helyen: Turbékön, Mánfán, Szentdomján pusztán, a Hosszúhetény melletti Szentlászlón és a Tolna vármegyei Zombán is éltek remeték, de Szentkirályi István adatai szerint a pécsi Szent Bertalan kápolnának is volt saját remetéje. Ezek a személyek királyi és egyházi engedéllyel éltek a remeték egyszerű, világtól elvonult vallásos életét a helyi plébános ellenőrzése alatt. A remeték általában egy-egy templom mellett előimádkozóként, sekrestyésként is tevékenykedtek. SZENTKIRÁLYI 1934.

⁷ SZENTKIRÁLYI 1916, 101.

⁸ 1764-ben négy, 1767-ben pedig nyolc remetéről tudunk. SZENTKIRÁLYI 1916.

⁹ SZENTKIRÁLYI 1934.

¹⁰ Marcgraber István világi remete Rómába kapott a püspöktől ajánlólevelet. SZENTKIRÁLYI 1934. Marczalai János remete szintén római zarándokúthoz kért út- és ajánlólevelet, amit szintén a püspöki helynök állított ki 1753 márciusában. SZENTKIRÁLYI 1934. Rausz György remete Légrád mezővárosába kapott útlevelet Klimó püspöktől 1768. június 8-án. Hermon József harmadrendi remetének pedig Fonyó Sándor Győr, Komárom és Buda vidékére állított ki útlevelet. SZENTKIRÁLYI 1934.

¹¹ SZENTKIRÁLYI 1934.

zarándoklathoz kért engedélyt 1769-ben, de hogy erre sor került-e, arról sajnos nem szólnak a források.¹²

A Jakab-hegyi remeték alapvetően kétkézi munkából éltek – például volt építész, szabó, fafaragó is köztük –, illetve alamizsnából tartották fenn magukat.¹³ A klerikusok emellett a környék pasztorációjába besegítve csekély stólajövedelemre is számíthattak. A remetéknek természetesen támogatóik is voltak, az egyik legfontosabb maga a földbirtokos káptalan volt, a remeték többször kaptak természetbeli juttatásként a káptalantól gabonát és tűzifát. Legjelentősebb és egyben folyamatos bevételt biztosító forrásuk az ún. Kozáry-malom volt, amelyet a káptalan vásárolt meg Kozáry Mihálytól, a Batthyány-uradalom tiszttartójától és a használat jogát egy jelképes összegért, évi egy forintért átengedte a remetéknek, bár egy idő után visszavette. A remeteház emellett némi vagyonnal is rendelkezett, az 1767-es összeírás szerint abban az időben 600 forint és egy 16 kapás patacsi szőlő volt a birtokukban.¹⁴ Egyes személyek is juttattak nekik kisebb-nagyobb kegyes adományokat; legjelentősebb patrónusuknak maga Fonyó Sándor kanonok számított, aki több ezer forinttal támogatta a remetét, mivel maga is sokat időzött a Jakab-hegyen. Hasonlóképpen Tahy Ádám tolnai földbirtokos súlyos betegsége idején megfogadta, hogy végrendeletében a még vissza nem kapott paksi birtokainak tizedjövedelmét a Jakab-hegyi remeteháznak adományozza, vagy ha ebben esetleg korai halála megakadályozná, ennek teljesítését gyermekei kötelességévé tette: „semmit el huzni, ne merészellyenek”.¹⁵ A paksi birtokot azonban csak Antal nevű fiának sikerült visszaszereznie a remeteház feloszlása után, így a végrendeletet már nem lehetett teljesíteni.¹⁶

A klerikus remeték általában néhány évet töltöttek a remeteházban – akár életük során több alkalommal is –, volt, aki a világi papi szolgálatra felkészülésként, vagy akár éppen az öregkort békességben és imában eltöltendő, vagy esetleg csak a csendes elmélyülést keresve.

A remeték közül kiemelkedett Szily István személye, aki szinte egész életét a remeteház vezetőjeként élte le. Szily Pécssett született 1723. november 5-én és Berényi Zsigmond püspök szentelte pappá és remetévé 1748-ban. A remeteélettől csak részben és rövid időre távolodott el, mikor 1757–1758-ban az abaligeti magyar telepések lelki gondozását látta el. A remetesség feloszlása után a közeli Patacs helységben élt, ahol a helyi temetőben helyezték végső nyugalomra.¹⁷

Bár soha nem szentelték remetévé, de sokat tartózkodott a remeteházban Fonyó Sándor kanonok is, akinek – mint láttuk – döntő szerepe volt a Jakab-hegyi remetesség újjáélesztésében. Fonyó Sándor 1698. október 28-an született, Nagyszombaton szentelték pappá 1724-ben. Ezután a pécsi püspöki aulában szolgált, majd 1727 márciusá-

¹² <http://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/23063/?image=0&bbox=1267.3477841144618%2C-1122.488332845281%2C2418.5002714370967%2C-423.23454922368046&pg=60> (letöltve: 2015. 06. 12).

¹³ SZENTKIRÁLYI 1916.

¹⁴ SZENTKIRÁLYI 1934, SZENTKIRÁLYI 1911. – A tizedjövedelem, hasonlóan az egyházi tizedhez, kiterjedt a szántóföldi és az állattartási – marha és sertés – jövedelmekre, sőt a készpénz bevételre is. Végrendeletében a következők szerint határozta meg az egyes bevételi forrásokat: egy forintot ért egy kila (azaz két pozsonyi mérő) őszi búza vagy rozs, egy akó bor, egy borjú, egy csikó és egy raj méh is, fél forintot ért a tavaszi vetés kilája vagy egy bárány.

¹⁵ PKMGLT CDL XI. Fasc. 6. No.

¹⁶ NAGY 1865, 6–12., SZENTKIRÁLYI 1934.

¹⁷ BRÜSZTLE II, 14., SZENTKIRÁLYI 1934.

ban Tamásiba helyezték plébánosnak. Nesselrode püspök nevezte ki kanonoknak 1730-ban, négy évvel később már a pécsi plébánia¹⁸ élén találjuk. A káptalanban egyre magasabb posztot tölt be, a nagypréposti címet elnyerte és vikárius is volt. 1748-ban pedig címzetes püspöki kinevezést kapott Mária Terézia királynőtől. Fonyó nemcsak a remeteházat építette fel és rendezte be, hanem saját könyvtárát is a remetékre hagyta, sőt a nyugdíjas éveit is ott szerette volna eltölteni. A káptalan, Fonyó tisztségeire hivatkozva – vikárius, nagyprépost – sikeresen akadályozta meg tervét.¹⁹

Jakobovics Imre 1727-ben Eszéken született, teológiai tanulmányait a pécsi Szent Pál szemináriumban végezte el, Klimó György püspök 1753. június 24-én avatta remetének és szentelte fel papnak, de pár évvel később már világi papként szolgált, több helyen volt káplán, majd 1759-ben a bölcskei plébánián működött. Tíz évvel később, 1769 májusában visszatért a remete élethez. A remeteház feloszlata után káplánként szolgált Vázsnokon, ahol 1793-ban hunyt el és a templomban temették el.²⁰

Fortun Miklós még Berényi püspök idejében lett remete, ő is elzarándokolt Rómába. Hat évvel később, 1757-ben világi papi szolgálatot vállalt és Boszniába távozott azzal a feltétellel, hogy ha szükség lesz a szolgálatára, akkor visszajön. Pár évvel később visszatért az egyházmegyébe, 1762-ben mágocsi, 1763-ban pedig a széki plébánián szolgált mint káplán. A következő évben ismét a Jakab-hegyi remeték között találjuk, ahol arra kért engedélyt, hogy a Hetény melletti Szent László remeteségbe távozhasson. Az 1781 esztendőben végleg eltávozott az egyházmegyéből, további sorsát nem ismerjük.

Szeligovics Jakab a szepességi Felsőlapson született 1721-ben, teológiát Pécssett tanult, papi felszentelése és remetévé avatása 1747. április 1-én volt. A remeteházban 1747 és 1749 között tartózkodott, utána a vásárosdombói és a babarcszőlősi plébánián szolgált káplánként.

Ugyanebben az időben tartózkodott a remeteházban Rabarics József, őt Berényi püspök szentelte pappá és remetévé.²¹

Halász Arzén István ferences harmadrendi volt és sokáig élt a remeteházban, majd onnan a Szent Bertalan kápolna melletti remeteségbe távozott. Az 1782-es esztendőtlől a haláláig, 1791. július 29-ig a városi kórházban látta el a lelkeszi feladatokat, miután pappá szentelték.²²

Oliver Antal arról kért igazolást, hogy Berényi Zsigmond püspöksége alatt a kisebb rendeket felvette és klerikusi hajkoronát is viselhetett, mindezt azért kérte, mert a remeteházba akart bevonulni.²³

Kovács Mihály Pécssett született 1727. augusztus 7-én, tanulmányait is itt végezte, majd 1751. március 27-én avatták remetévé, majd szentelték pappá. 1754 októbere és 1758 márciusa között a szomszédos Kővágószőlősen tevékenykedett, majd visszatért a remeteélethez. A remeteház feloszlata után a szemináriumban élt és ott is hunyt el 1790-ben.²⁴

¹⁸ Ma Pécs Belvárosi-plébánia.

¹⁹ SZENTKIRÁLYI 1934.

²⁰ BRÜSZTLE II, 346., IV, 804., SZENTKIRÁLYI 1934.

²¹ BRÜSZTLE II, 830–831., SZENTKIRÁLYI 1934.

²² SZENTKIRÁLYI 1934.

²³ SZENTKIRÁLYI 1934.

²⁴ BRÜSZTLE III, 430., SZENTKIRÁLYI 1934.

Szente János 1762-ben nyugdíjas papként költözött be a remeteházba, hogy itt pihenje ki a plébánosi fáradalmait. A Zala vármegyei Csesztregen született, teológiát Nagyszombaton tanult, majd Pozsonyban kezdte meg papi pályafutását. 1740-ben Szentlőrincen és Mindszenten káplán, majd 1743. június 20-án az újonnan felállított zombai plébániára nevezik ki. Utána Regölyben, majd Tamásiban plébános. Az 1787-es esztendőben 78 évesen hunyt el, a pécsi belvárosi templom kriptájában temették el.²⁵

Az önkéntes remeték mellett azonban azon egyházmegyei papoknak is ez volt a kényszerpihenő otthonuk, akiket a püspök vezekelni vagy elmélkedni küldött ide.

Morovich Márk 1730-ban Szlavóniában született, lorettói növendék volt és több plébánián: Bogdásán, Tordincén, Szakcson, Szalántán, Mohácson adminisztrátorként működött. A Jakab-hegyi remeteházba 1769-ben küldték egyéves vezeklésre és lelki gyakorlatra. Az első negyven nap csak kenyeret és vizet kapott, utána minden hétfőn, szerdán és pénteken hasonlóan étkezett, de a többi napokon is csak böjti ételt kapott. Ezt követően az 1771-es esztendőben már a drenovcei plébánián szolgált, majd az illoki ferences zárdában érte a halál 43 éves korában.²⁶

Unger János Szigetváron született 1744. június 18-án. Ferences szerzetesként kezdte papi pályafutását, de az egyházmegyei szeminárium átvette és 1768-ban szentelték pappá, majd Himesházán, Értényben és Egerágon szolgált. A Jakab-hegyre a káptalani helynök küldte 1778 áprilisában, hogy betegségéből ott gyógyuljon ki, mert már nem tudja ellátni a feladatait, bár elképzelhető, hogy ez csak ürügy volt és valójában egy kis lelki magábaszállásra akart neki alkalmat adni, mivel igen nehéz természetű ember volt. Erre utal az is, hogy itt tartózkodása alatt a vikáriusnak írt leveleit „Joannes in vinculis”-ként (János a bilincsekben) írta alá, és magát ekképp jellemezte: „passerem solitarium in tecto” (magányos veréb a tetőn).²⁷

Bendes János is hasonló okból tartózkodott a remeteházban ugyanekkor. Bendes 1731. január 24-én született, pappá 1754. augusztus 5-én szentelték, majd több helyen, mint segédlelkészként szolgált. Nehéz természete hamar kiütközött, az előljáróival többször is összetűzésbe került. 1772-ben Kővágószőlősrre helyezték, a helyi plébános, Scultéti János gondjaira bízta, de valószínűleg neki sem sikerült a lelkére hatni, mert pár évvel később a Jakab-hegyre küldték. Unger Jánossal sokat veszekedtek, így a társaik terhére voltak. Szily Ferenc, a remeteház felügyelőjének gondjaira bízta őket a vikárius, akinek semmi szín alatt nem volt szabad őket sehova sem elengednie. Bendes itt élt a remeteség feloszlataáig, majd a nyugdíjas papok otthonába helyezték el és ott is hunyt el 1797. február 2-án.²⁸

Farkas József 1753 és 1763 között tartózkodott a Jakab-hegyen, korábban sumonyi plébános volt. Egyházi pályafutását az Esztergomi egyházmegyében kezdte, a sumonyi plébániára 1742-ben került, de kilenc évi szolgálat után a Veszprémi egyházmegyébe távozott. Pár évvel később visszatért, irodai alkalmazásba került, de pénzügyi problémái következtében a remeteházba zárták tíz évre. A remeteélet után ismét egyházmegyei szolgálatot vállalt, a pécsi székesegyházban működött ezután várkáplánként.²⁹

²⁵ BRÜSZTLE IV, 289., 685., 912.

²⁶ BRÜSZTLE II, 279., IV, 736., SZENTKIRÁLYI 1934.

²⁷ BRÜSZTLE II, 805–806., SZENTKIRÁLYI 1934.

²⁸ BRÜSZTLE II, 804–805., SZENTKIRÁLYI 1934.

²⁹ BRÜSZTLE IV, 437–438., SZENTKIRÁLYI 1934.

Brüsztle József *Recensio...* című könyvében még egy Farkas Józsefet találunk, aki 1776-tól szolgált az egyházmegyében. Szentkirályon, Szekszárdon, majd Regölyben volt káplán, ez utóbbi helyről küldték a Jakab-hegyre pihenőre. Felgyógyulása után, 1783 májusában Pápa városába távozott és ott az Irgalmas rendi atyáknál hunyt el 1795. november 2-án, 45 évesen.³⁰

1767-ben összeírták a Jakab-hegyi remetéket, amelyből képet kaphatunk a rendház általános összetételéről.³¹ Eszerint ekkor nyolcan éltek a remeteházban. A fentebb már említett Szily István volt a remeteház vezetője. Sikos Péter a Veszprém megyei Dobrany községből származott, Bakics Gábor vikárius engedélyével 1730-ban lépett be a remeték közé. Sohasem koldult, kézimunkával tartotta el magát, szerszámokat és csónakokat készített. Sedenai Pál Nyitra vármegyéből származott, 66 éves volt és Klimó György püspök engedélyezte részére a beöltöztetést és a beköltöztetést a remeteházba. Rausz György a Zala vármegyei Ivanci községből érkezett 33 évesen. Rausz a szintén a remeteházban gyakran tartózkodó Fonyó Sándor kanonok saját szakácsa volt. Az ausztriai Kremsmünster városából származott Markgruber István építész. Markgruber még Rómában öltötte magára a remeték ruháját, majd 1749-től a Jakab-hegyi házban élt Fonyó vikárius engedélyével, ahol szaktudásával tartotta el magát. Az összeírás idején 54 éves volt. A remeték között volt két horvát származású is: Szkender Márton a zágrábi egyházmegyei Tergova községből származott, ekkor 55 éves volt és már 17 éve élte a remeték életét. Szintén a zágrábi egyházmegye területéről, Locan faluból érkezett Marianics Lukács szabó, 37 éves volt, amikor Fonyó Sándor vikárius felvette a remeték közé, majd 1751-ben a papi ruhát is magára öltötte. Dobay Ferencet szintén Fonyó kanonok vette fel a remeték közé. Dobay ápolta a kanonokot, amikor betegen feküdt a remeteházban, ezért Fonyó hagyatékából hat körmői arany forintot kapott.³²

A klerikusok mellett, mint említettük, laikus remeték is éltek a Jakab-hegyen, bár az ő életükről sokkal kevesebb forrással rendelkezünk. Talán voltak, akik éveket töltöttek itt, vagy akár egész életüket, míg mások csak lelkigyakorlatot tartani költöztek be időnként a remeteházba. Ilyen személy volt Tahy Ádám tolnai földbirtokos,³³ aki 1764-ben súlyos betegsége idején fogadta meg, hogy ha felgyógyul, akkor a Jakab-hegyen remeteként fog ájtatosságokat végezni.³⁴ Tahyra olyan nagy hatást tett betegsége után a Jakab-hegyen eltöltött idő, hogy megpróbálta a korban divatos vallásos testvérületté, konfraternitássá szervezni a remetéket és a világban élő, de a Jakab-hegyi remetességgel lelki közösséget érző laikus és klerikus híveket: „mivel pedig én,

³⁰ BRÜSZTLE II, 800.

³¹ SZENTKIRÁLYI 1916.

³² SZENTKIRÁLYI 1916, PKGYJKV 1767. június 22. 7.

³³ Tahy Ádám egy régi Tolna megyei nemesi család leszármazottja volt. A család közeli rokonságban állt Zrínyi Miklóssal, a szigetvári hőssel és a 16–18. században töltött be jelentős szerepet a megye és a Dél-Dunántúl életében. A népes család egyes tagjai különböző magas állami hivatalokat töltöttek be: volt közöttük királyi tanácsos, országbírói ítélmester, Tolna megyei táblabíró, császári és királyi kamarás, Sáros megyei főszolgabíró is, vö. NAGY 1865.

³⁴ Az irat több részéből, Tahy Fonyó Sándorhoz írt leveléből, a nyolc pontból álló szabályzatból, a remeték felvételi szertartásából, valamint Tahy végrendeletéből áll. Tahy a levelében leírja, hogy egy súlyos betegségből felgyógyulva, fogadásból ment el a remetékhez, lelkigyakorlatot végezni. Ez a két esemény egyben Tahy megtérését is jelentette. A levélben megköszöni Fonyó Sándornak, hogy felépítette azt a helyet és kijelenti, hogy a paksi jószágainak tized jövedelmét adja majd a remeteháznak.

az én betegségemben sokat tanultam magamról, en tanulásomat nem akartam elrejtetni, hanem tudván kötelességemet minden felebarátomhoz, világosságra kívánjam terjeszteni” (1. kép).³⁵ Ennek érdekében összeállított egy nyolc pontból álló szabályzatot, melyet Fonyó kanonoknak is eljuttatott (2. kép).³⁶

A tervezett konfraternitás kettős tagsággal rendelkezett: magját és vezetőit a Jakab-hegyi remeteházban vagy magányos hajlékokban élő remeték jelentették, de emellett a világban élő minden rendű és állapotú laikus és klerikus hívek is csatlakozhattak lelki közösségükhöz, természetesen rájuk más, állapotuknak megfelelő szabályok vonatkoztak.

A tagok legfőbb kötelességét egy Tahy saját személyes tapasztalatai alapján kidolgozott, minden évben megismétlődő 15 napos lelkigyakorlat, majd az ezt követő életgyónás elvégzése jelentette, lehetőleg Adventban vagy a nagyböjti időszakban. A lelkigyakorlatot el lehetett végezni a Jakab-hegyi remeteházban, vagy akár otthon is, de ebben nem vehettek részt tanulatlan személyek – az egész lelkigyakorlat a sok-sok olvasmányra épült –, valamint olyanok, akik sok elfoglaltsággal bírtak, hisz az imák és olvasmányok a hívó egész napját, sőt még akár éjszaka egy részét is igénybe vették. Bár Tahy gondolt arra, hogy a későbbiekben esetleg olvasni nem tudó személyek is szeretnének a konfraternitásba bekerülni és a lelkigyakorlaton részt venni, ezért azt javasolta, hogy néhány, erre alkalmas tag vállalja el számukra a kijelölt szövegek felolvasását. A szabályzat szerint nők sem vehettek részt a lelkigyakorlaton, ami elég logikátlan, mert később a szabályzatokban szerepel, hogy a konfraternitásnak mindenki tagja lehetett. Valószínűleg ezt úgy értette, hogy a nők a remeteházban nem végezhetek lelkigyakorlatot.

A lelkigyakorlat gerincét az egész napos, vagy akár éjszakába nyúló olvasás jelentette, mely során a tagoknak Szent Ágoston egyes műveit, a zsoltárokat, az Újszövetség könyveit, valamint néhány ószövetségi könyvet³⁷ kellett elolvasniuk. A tagok emellett reggel és este szokásos imájukat végezték, de sok földreborulással, emlékeztén Jézus gyötördésére a Getszemáni kertben. Emellett ez a fárasztó, helyenként akár fájdalmas gyakorlat azt a célt is szolgálta, hogy a hívó eltávoztasson magától minden testi kísértést – érdekes, böjtot nem rendel a lelkigyakorlat idejére –, Tahy saját tapasztalata szerint ez hatékonyabb, mint bármilyen cilicium. Lehetőség szerint minden nap részt kellett venni szentmisén is, megfelelő felkészülést követően.

Az éves lelkigyakorlat mellett vasárnaponként a tagoknak kötelessége volt szórakozás helyett imával és bibliai olvasmányokkal tölteniük az időt, esetleg közösségben, szent dolgokról beszélgetve és egymást a jóra buzdítva. Hétköznapiakon rövidebb imák voltak kötelezőek: napi 4–5 Miatyánk és Üdvözlégy – de nem hadarva, hanem odafigyeléssel, ájtatosan –, valamint a napi szentlecke és evangélium elolvasása. Emellett ajánlott volt júniusban egy rövid, két-három napos lelkigyakorlaton részt venni a Jakab-hegyen.

³⁵ SZENTKIRÁLYI 1912, 116.

³⁶ PKMGLT CDL XI. Fasc. 6. No. 1764. október 19., SZENTKIRÁLYI 1912. – Szentkirályi István lekölzi ugyan a szabályzatot, de azt tévesen csupán a remeteház szabályzataként értelmezi, holott a szövegből egyértelműen kiderül, hogy egy, a világban élő tagokat is magába foglaló konfraternitás regulájáról van szó, amelynek csak a „magját” jelentették a Jakab-hegyi remeték.

³⁷ Az Ószövetségből az alábbiak voltak kijelölve: a Példabeszédek könyve, a Prédikátor könyve, a Bölcsesség könyve, Tóbiás könyve, Judit könyve és Jób könyve.

Természetesen a tagoknak ügyelniük kellett a vallásos és erkölcsös magaviseletükre és erre példát kellett adniuk környezetükben, különösen háznépük előtt, akik viselkedéséért szintén ők tartoztak felelősséggel. Egymást is folyamatosan az erkölcsös életre kellett buzdítaniuk, és ha valamelyik tag nem megfelelően viselkedett, kötelességük volt egymást – akár levélben is – meginteni, de nagy szeretettel. A tagoknak kötelessége volt egymást mindenben segíteni, különösen a szegényeket és tanulatlanokat, hogy ájtatosságukat és a lelkigyakorlatot el tudják végezni.

A konfraternitás szervezetét nem szabályozta részletesen Tahy, csupán azt írta elő, hogy a prézes a remeteház előjárója legyen. Javasolta, hogy évente egyszer, lehetőleg június 24-én, Keresztelő Szent János napján a konfraternitás tagjai gyűljenek össze a Jakab-hegyen egy megbeszélésre, hogy megvitathassák a tagok előrehaladását a lelki életben. Emellett ajánlotta, hogy Keresztelő Szent János, Nagyboldogasszony, Szent János olajbafőzése (május 6.) és Keresztelő Szent János fővétele (augusztus 29.) ünnepén tartsanak búcsút a Jakab-hegyen, melyen természetesen a tagok is vegyenek részt.

Emellett Tahy kidolgozott kimondottan csak a remetéknek szóló külön szabályokat is. Természetesen számukra is kötelező volt a tiszta, erkölcsös és vallásos élet, de sokkal szigorúbb szabályokkal. Például nem beszélhettek nőkkel, még csak ruhájukat sem érinthették, de ha a kapcsolat mégis elkerülhetetlen volt, akkor is csak társaságban beszélhettek velük, elfordított, szigorú tekintettel.

A remetéknek szerény anyagi viszonyok között kellett élniük, az imákon és olvasmányokon felüli szabadon maradt idejüket hasznos tevékenységre kellett fordítaniuk, amelyből megélhetésüket fedezték. Elsősorban imakönyvek nyomtatását, kötését és díszítését, illetve olvasók készítését javasolta számukra, esetleg könyvírást vagy fordítást. Emellett megengedhetőnek tartotta maguk szerény fenntartására patikák, majorkok, halastavak, malmok, kertek, méhesek működtetését. Érdekes kitétel, hogy a sóbányák fenntartását viszont kimondottan tiltotta a szabályzat, mert azok egyrészt túl sokat jövedelmeznek, így elidegeníthetnék őket a szegénységtől, másrészt pedig az mások alkalmazását jelentené, amivel esetleg a hatalmaskodás kísértésébe eshetnének. Amennyiben azonban mégsem tudták ellátni magukat, az öregek gyűjthettek alamizsnát, de csak olyan házba mehettek be, ahol a férfi is otthon volt. Minden adományt, bármily csekély is volt, meg kellett köszönniük egy rövid prédikációval, hogy annak, aki a testüket táplálja, viszonzásul a lelke táplálásáról gondoskodjanak.

Sajnos nem tudni, hogy a konfraternitás valójában létrejött-e, kapott-e püspöki megerősítést és ha igen, csatlakoztak-e hozzá tagok vagy csupán egy jámbor hívő egyéni kezdeményezése maradt.

II. József egyházpolitikai nézeteivel összeegyeztethetetlen volt a remeteség is, így 1782-ben megszüntette ezt az intézményt. A klerikus remeték egyházmegyei szolgálatba kerültek, míg a világiak plébániákon vállalhattak egyházi szolgálatot. A Jakab-hegyi remete ház felszerelését a káptalan az agg papok otthonába szállította, a könyvtáruk nagy része pedig az egyházmegyei könyvtárba került.³⁸

³⁸ SZENTKIRÁLYI 1934.

IRODALOM

- BORSY 2003 BORSY Judit: A pécsi egyházmegye birtoka 1703 és 1736 között. In: *Koller József emlékkonferencia válogatott előadásai*. Szerk. Font Márta, Vargha Dezső. Pécs 2003, 191–200. (Tanulmányok Pécs történetéből, 13).
- BRÜSZTLE BRÜSZTLE, Josephus: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis, distinctae a tempore amotae cum exitu seculi* [sic] *17-mi tyrannidis Turcicae, restitutaque in his partibus tranquillitatis, usque ad praesens tempus, commentariis historicis illustrata*. I–IV. Quinque-Ecclesiis 1874, 1876, 1879, 1880.
- DÉNESI 2001 DÉNESI Tamás: Remeték a veszprémi egyházmegye területén a XVIII. században. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5/II. Szerk. S. Laczkovits Emőke, Mészáros Veronika. Veszprém 2001, 79–111.
- HORVÁTH 2006 HORVÁTH István: A pécsi szerzetesség társadalma 1782-ben. Pálosok. *Pécsi Szemle* 9 (2006/ősz), 30–35.
- KISBÁN 1938 KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története* I–II. Budapest 1938–1940.
- L. IMRE 1994 L. IMRE Mária: Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 39 (1994), 199–211.
- NAGY 1865 NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XI. kötet. Pest 1865.
- SZENTKIRÁLYI 1910 SZENTKIRÁLYI István: Remeteélet a Jakabhegyen a XVIII. században. *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője* 1910. III. 65–73.
- SZENTKIRÁLYI 1911 SZENTKIRÁLYI István: Magyar Pálosok és a Jakabhegy. *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője* 1911. III. 5–12.
- SZENTKIRÁLYI 1912 SZENTKIRÁLYI István: A jakabhegyi remeteház alapszabályai. *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője* 1912. X. 115–127.
- SZENTKIRÁLYI 1916 SZENTKIRÁLYI István: A jakabhegyi remeteház lakói 1767-ben. *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője* 1916. 3–4. 101–102.
- SZENTKIRÁLYI 1934 SZENTKIRÁLYI István: A Jakabhegyi remeteház és könyvtára. *Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtárából* 29 (1934/május).
- TÜSKÉS 1993 TÜSKÉS Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon*. Budapest 1993.

+

Méltsághoz Püspök, edemem felett való
Kegyes Paternusom!

En fogadásból a Tiszteletos Ura Istennel, a ki egész légiemnek
ingyen kegyelméből meg kezeletke jövén ide, nagy
előzettel kezdek, nagy lágyan bízósággal, a melyből
csak a hente helyek, egy fél építette, hogy nem csak egy nagy
dany általános keményen látni, de mind egy nagy, mind
világi emberre emberre, a ki az utolsó órájában
vél oltoson gondolkodva, nem akarván belátni
tanítatni, felki gyatolva a szava, reményeig felek való
les mind, a ki általánosságban kenne; mind én velem ma
stamban, a ki az én általánosságomak által Istennel
el végestem: mivel pedig én, az én bejegyzésemben
sokak tanítam magamról, ezen tanításomak, nem
abandam el nyelni, hanem tudván kötelességemnek
minder felebarátom, világi és szent, a ki a melyek
jékteni, öltve intem nemely zengedő, a melyek
nek nagy általánosságban kenne, valamivel a felvétel
gez Ura Istennel, a ki a melyek jékteni, a melyek
dönteni meg, a ki a melyek kenne, a ki a melyek
előzettel, és felki Istennel a melyek kenne, a melyek
szavaiából kenne, a melyek kenne, a melyek kenne
deletemek, a melyek kenne, a melyek kenne, a melyek kenne
ingyen nagyok.

Nagy lágyan

Kegyes Paternusom
István Ádám

Ként lakab jövén 1764. évi 8. 164.

[illegible]

2. kép: A konfraternitás szabályzatának első regulája
(Pécsi Káptalan Magánlevéltára, CDL XI. Fasc. 6. No.)

PÁLOS EMLÉKEK A PÉCSI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁRBAN

A „Pálosaink, a fehér barátok” címmel megrendezett konferencián elhangzott előadásom keretében rövid ismertetést adtam a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban található, pálosokkal kapcsolatos anyagokról. Ugyanis van kutatásra váró anyag, igaz, nem sok, ráadásul ez a kevés sem egy helyen, mondjuk egy „pálosok” feliratú dobozban található, hanem különböző levéltári egységekben.

Ismeretes, hogy a pálosok pécsi, pontosabban Pécs környéki jelenléte régi időkre nyúlik vissza, hiszen már a középkorban megtelepedtek, aztán néhány évszázad szünet után újra találkozhatunk velük a 18. században, majd még egy kényszerű szünet után a 20. században. Mindhárom korból vannak levéltári anyagaink. A középkorból eredeti dokumentumokkal ugyan nem rendelkezünk, hanem csak 18. századi másolatok vehetünk kézbe, amelyek középkori jelenlétükre utalnak. Így például találkozhatunk a Káptalani Levéltár Magánlevéltárában Hont–Pázmány nembeli Achilles pécsi püspök 1251-ben kelt oklevelének másolatával, mely az elődje, Bertalan püspök által a Jakab-hegyen alapított pálos remeteközösséghez, a Szent Jakab-egyház melletti kolostor szerzeteseihez szólt, vagy éppen a pécsi püspökök által pálosoknak tett adományok I. Nagy Lajos király általi megerősítésével 1369-ből.

A 18. századi újra megtelepedésükről megint csak vannak anyagaink úgy a Káptalani Levéltár Magánlevéltárából, mint a Püspöki Levéltár egyházkormányzati iratanyagából. Az első dokumentumok között például 1700-ból, Visa János kanonok beadványa Radonay Mátyás püspökhöz, melyben többek között arról is említést tesz, hogy pálos szerzetesek vannak Pécsen. Vagy 1716-ból olvashatunk vallomásokat a Jakab-hegyi pálos kis templomban (*ecclesiola*) található Szűz Mária-kép vérrel könnyezéséről. Továbbá a székeskáptalannal szembeni területvitákról, s nem utolsósorban pécs–mecsekszentkúti jelenlétükről is képet kapunk. A 18. századi történetük végét azaz II. József rendelkezését ismerjük, és azt, hogy a halála előtti nevezetes tollvonás a pálos rendet nem érintette. A visszaállításukra történő sikertelen törekvéseknek viszont szintén vannak levéltári nyomai Pécsen.

Természetesen az idő előrehaladtával az iratanyag mennyisége is bővül, ennek megfelelően a legtöbb iratanyaggal a 20. század első feléből rendelkezünk, amikor is újra felmerült az igény, hogy a már lengyelországi központú pálos rendnek legyen „filiá”-ja Magyarországon. Ez az igény persze nem a lengyelektől indult, hanem a częstochowai központjukban, illetve a krakkói rendházukban élő magyar novíciusoktól, és ez az igény a pécsi egyházmegye akkori főpásztoránál, gróf Zichy Gyulánál őszinte és lelkes támogatásra talált. Ez a történet azonban finoman szólva sem volt egy sétatagolopp, a lengyelek egyáltalán nem örültek egy magyarországi letelepülésnek. Az ügy persze Rómáig is eljutott, sok évbe és nehéz levélváltásokba telt, mire szabályszerűen letelepedhettek Pécsen (1934). Az üggyel kapcsolatos iratok 1917-tel veszik kezdetüket, tehát a szabályos megtelepedésig 17 évnek kellett eltelnie, aztán mindössze 16 évig működhettek, hiszen 1950-ben a pálos rendet is megszüntette

az állam. Az 1950-ig terjedő időszakból persze nem csak az újbóli letelepedés háttéréről, hanem sok más mozzanatról is képet kapunk, így új rendházuk és templomuk megépítéséről, kiadványaik egyházhatósági engedélyeztetéséről, novíciusaik tanulmányairól és számos, mindössze egy szálas iratra kiterjedő eseményről.

Összességében elmondható, hogy a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban, pálosokkal kapcsolatos anyagok alapján teljes képet egy történelmi momentum kapcsán sem kaphatunk, ugyanakkor az is igaz, hogy felhasználásuk nélkül sem. A pécsi pálos jelenlét vonatkozásában ezek az anyagok még részben feltáratlanok és feldolgozatlanok, s a mostani konferencia előadásaiból megszületett jelen tanulmánykötet ugyan gazdagítani fogja eddigi tudásunkat, de teljessé nem teszi, marad még munka ezután is bőséggel.

A Pécsi Egyházmegyei Levéltár pálosokra vonatkozó anyagából a jelen tanulmánykötetben egy válogatást kívánunk közreadni az 1934. évi pécsi megtelepedés előzményeiről. Viszonylag jól nyomon követhető az igény országos (budapesti) és helyi (pécsi) szinten is a pálosok magyarországi megtelepedésére vonatkozóan. Ez az ügy – az idevágó leveleket végigolvasva – több szálon futott, fő mozgatórugója gróf Zichy Gyula pécsi püspök (majd kalocsa-bácsi érsek) volt. Jól kivehető az is, hogy hiába voltak jelen „pálos szerzetesek” az 1920-as évek elejétől Pécsen Zichy püspök tudtával, velük bizonyos egyházi akadályok miatt nem lehetett szabályszerűen letelepedést kezdeményezni. Két magyar származású személyről van szó: Bodó Jánosról (Gellért) és Maják Jánosról (Benedek). Egyikük sem volt felszentelt szerzetes, és engedély nélkül távoztak kolostorukból. Ekkor egyetlen magyar származású felszentelt szerzetes élt a lengyelországi Częstochowában, Tóth János (Marian), akire szabályosan lehetett volna alapozni egy magyarországi letelepedést, de ő minden törekvése ellenére sosem került Magyarországra. Az 1934. évi pécsi letelepedést a két pécsi „pálos” nem élte meg itt: Maják János 1930-ban, Bodó János 1931-ben távozott Pécsről. A problémák ellenére Zichy püspök végig kitartott szándéka mellett, hogy ti. a pálos rend újra megtelepedjen Magyarországon, ami aztán csak lengyel pálos szerzetesek vezetésével valósulhatott meg 1934-ben.

Az alábbi válogatás kifejezetten a megtelepedési kísérletre vonatkozó, azzal valamilyen aspektusból kapcsolatos leveleket (1a–12b) adja közre, amely levelek a Püspöki Levéltár egyházkormányzati iratanyagában találhatók. A kapcsolódó iratanyagok 1921. évvel indulnak és 1926-tal végződnek, illetve egy kis ráadásként még szerepel benne egy levélváltás 1930-ból. Viszont 1926 után lényegében nem rendelkezünk iratokkal a pálos megtelepedés kapcsán, a legközelebbi irat majd 1934-ből való, amely már konkrétan a pécsi letelepedésre vonatkozik, így nem tartozik az előzményekhez.

A levelek közlésénél a korabeli helyesírási sajátosságokat megtartottuk. A levelek túlnyomó többsége kéziratos, csak elvétve akad benne egy-két gépirás, ezekben az esetekben közlésünk teljesen betűhű. Ez a kis „forráskiadás” tehát kizárólag pécsi anyagokat tartalmaz, a letelepedés előzményeinek (1917–1934) teljes feltáráshoz elengedhetetlen idővel hozzávenni Częstochowát, Rómát, Budapestet, Esztergomot és Kalocsát, ez viszont a jelen dolgozat keretein és szándékain már messze túlmutat.

1a¹**Gr. Csekonics Iván (1876–1951) levele
gr. Zichy Gyula (1871–1942) pécsi püspökhöz**

„A magyar királyi kormány kiküldöttje Varsóban.

Varsó, 1920. szeptember 3-án.

2 melléklettel. [1b-c. – D. Z.]

Kedves Gyula,

A hatásköröm alá tartozó krakói² magyar királyi útlevel–hivatal vezetője Guilleaume Árpád konzul, Frater Gellért (Bodó János) pálos szerzetestől a mellékelt két levelet kapta, melyek közül az egyik Neked szól. A levélíró kissé zavaros előadásából nem tűnik egészen pontosan ki, hogy tulajdonképpen mit akar és hogy milyen jogvesztés fenyegeti a magyar érdekeket, sietek azonban Neked a dolgot továbbadni, kérve, hogy ha valami részemről foganatosítandó volna, ez iránt légy szíves engem értesíteni.

Egy esetleges választ Frater Gellért számára szintén a legszívesebben közvetítenék, ha ezt úgy kívánod.

Szívélyesen üdvözl
régi barátod
Csekonics Iván.”

1b

Bodó János (1862–1941) levele gr. Csekonics Ivánhoz

„Laudetur Jesus Christus!

Méltóságos Úr!

Alulírott alázattal bocsánatot kér, hogy nem személyesen jelenhet meg Méltóságod előtt az ide mellékelt magyar ügy érdemleges elintézéséért könyörögni.

Kérve kérem Méltóságodat, kegyeskedjék Gróf Zichy Gyula pécsi Püspök Urnak írni, az ide mellékelt tájékoztatás szellemében, miszerint a magyar Pálos ügyben Őszentségénél Rómában járjon közben. Csekélységem személyesen nem jelenhet most meg Méltóságodnál, ti. a főnök prior³ kijelentette, hogy soha sem láthatjuk ez életben édes Magyar hazánkat, sem édestestvéreinket. Abban egyeztek meg Markiewicz Péter czenstochowai⁴ pálos priorral, hogy ő azonnal felveszi a magyar Pálos rend Generálisi címet, hogy ez eminenter és a rend Constitutioja által is magyar jogot a lengyeleknek elidegenithessék fogolynak vesznek. Fel is szolított Markiewicz Péter, hogy fekete csuhában hadjam el a rendet, mert semmi szín alatt sem engednek el bennünket fehér pálos öltönyben, hogy Magyarországon pálos zárda létesüljön. Ha pálosok maradunk inkább, úgymond, kidobnak, és már a fehér neműt is megtagadta, hogy a végsőkre jutva kényszerüljünk mi magyarok a rendet jogaival együtt a lengyeleknek hagyni. Így akarják országunk szétroncsolni e jogtól is megfosztani

¹ PPL PRA, 2267/1920. (In: PPL PRA, 776/1921.) Az iktatószám alatt egy levél van (1a.), 2 levél-melléklettel (1b-c.), és két választervezzettel (1d-e.), melyeket az 1a. levélre fogalmaztak meg. Az 1a. alatti levél 1920. szept. 25-én lett érkezettve és 1920. okt. 28-án expedálva.

² Krakót (lengyelül Kraków) ekkoriban gyakran írták magyarul egy k-val is: Krakó.

³ A krakkói rendház előjárójára vonatkozik.

⁴ Lengyelül Czenstochowa, németül Tschenstochau, magyarul sokféleképpen írták le.

a Magyar nemzetet. Minden rend Generálisa Romában székel. A magyar nemzet azonban ezt soha sem engedte ki. Mint a Lazaristák sem, azért Párisban székel Generálisuk. E levélt Méltóságodnak magyar pálos testvérünk⁵ kézbesíti. Ő ezt feltűnés nélkül teheti, mivel őt mindig küldik a városba.

Csekélységem, mihelyt lehet személyesen óhajt Méltóságodnál tiszteleghetni. Azért kérve kérem kegyeskedjék legsürgősebben írni Pécsre, hiszen a magyar Arisocratia kérte fel csekélységemet ez áldozatra, mint annak idején az „Alkotmány” közölte is a budapesti Kath[olikus] Kör levelét, Gróf Zichy János aláírásával.

Méltóságos Urnak alázatos szolgája

Krakó, 1920. Aug. 28.

Frater Gellért Pálos rendű

áldozár (sz[ületési] családi név: Bodó János)”

1c

Bodó János levele gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz

„Nagyméltóságú Gróf Püspök Úr!

Kegyeskedjék momentán, sürgősen Pápa Őszentségénél kieszközölni, hogy Őszentsége egyenesen rendelje el a három magyar Pálos rendtag⁶ édes hazánkban való azonnal való letelepedését. Az ügy legsürgősebb elintézését kíván. Mert a lengyel prior most mondta, hogy ők a pálos rend generálisi jogot elveszik Magyarországtól és már Markiewicz Péter csenstochowai prior felveszi magának a pálosrend Generaliságát. Ez eminens magyar constitutionalis jog a lengyeleké maradjon, felszolitotta a magyar rendtagságot, hogy feketén hadják el a rendet. De a magyarok feltétlenül mint Pálosrendi férfiak akarnak édes hazánkban letelepedni. Azért hogy kényszerítsék őket, most mindent, még a köztisztaságot is megvonják tőlök. És fenyegetik, hogy kidobják, mert magyar Pálos zárda kizárja a jog elidegenítését.

A magyar Pálosok semmi igényt sem támasztanak a letelepedéshez. Csak a hazájukba jutást. A kegyelmes Püspök Úr elég, ha csak Őszentségét kéri, és Őszentsége ő maga rendelkezik.

Frater Gellért”

1d

Gr. Zichy Gyula pécsi püspök levele XV. Benedek pápához (1914–1922)

„Beatissime Pater!

Aliqui sacerdotēs hungarici optimae indolis ante plures annos in inclitum Ordinem Sancti Pauli primi eremitae – communiter Paulinorum – ea cum intentione ingressi sunt, ut Ordo iste, qui originem suum e Hungaria duxit, in eaque per plura saecula pro salute animarum multum atque gloriose laboravit, in patria Nostra iterum resuscitetur et in emolumentum rei christianae quanto latius propagetur.

Sacerdotēs supradicti monasteria Paulinorum Cracoviense et Censtochoviense adierunt, ibique tamquam membra eiusdem Ordinis et nunc operantur. Cum tamen

⁵ Bizonytalan, hogy kiről van szó.

⁶ Bodó János, Maják János és (harmadikként kérdőjellel) Tóth János (szerzetesi nevén Tóth Marian).

Prior monasterii Censtochoviensis ob timorem – prout fertur – perdendi tituli „generalis totius ordinis” fratres hungaricos variis modis angustat, ea cum humillima prece Sanctitatem Vestram adire praesumo, dignetur Priorem monasterii Censtochoviensis provocare, ut omnes fratres sui Ordinis aequo amore amplectendo dilatationem Ordinis, quae ad gloriam Dei, salutemque animarum promovendam tendit, non tantum non impediat, imo data occasione opportuna, omnibus viribus procurare conetur.

Ceterum ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus in osculo eorum perenno.

Quinque-Ecclesiis, 22. Octobris a. 1920.

Sanctitatis Vestrae humillimus famulus

episcopus Quinque-Ecclesiarum.”

1e

Gr. Zichy Gyula pécsi püspök levele gr. Csekonics Ivánhoz

„Kedves Iván!

F. évi szept. 3-án kelt szíves soraidat Frater Gellért (Bodó János) pálos szerzetes leveleivel együtt köszönettel megkaptam. Nagyon sajnálom, Bodó János tulajdonképpen mit kíván tőlem, e levelekből nem tudom tisztán megérteni. Azt az óhajtását, hogy ő Szentségét az ő érdekükben informáljam, e sorokkal egyidejűleg teljesítem, felkérve a Szent Atyát, kegyeskednék a censtochovai zárda priorját utasítani, hogy a vezetésére bízott rendházban levő magyar szerzeteseket a többiekhez hasonló módon karolja fel s ama törekvésüket, hogy megfelelő alkalommal hazájukba juthassanak, támogassa.

Azt azonban, hogy a magyar szerzeteseknek hazánkba való rögtönös áttelepítését kérelmezzem, nem tehettem meg, mert nem látom ennek ez idő szerinti lehetőségét. Én a pécsi egyházmegye nagyobb részével együtt a szerb megszállás alatt sanyargunk, arra tehát egyáltalában nem gondolhatok, hogy a pálosokat ide telepítsem. Viszont arról sincs tudomásom, hogy ez a betelepítés más egyházmegyébe rövidesen megtörténhetik-e.

Kegyeskedjél ezeket Frater Gellérttel is alkalmas módon közölni és legjobb kívánataimat tolmácsolni.

Fogadd kérlek szívélyes üdvözetemet, mellyel maradok

Pécs, 1920. október 27.

Őszinte híved

pécsi püspök”

2a⁷

Mauro Serafini O.S.B. (1859–1925) titkár levele gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz

„Ex Secretaria Sacrae Congregationis de Religiosis.

N. 6138/14.

(In responsione hic numerus referatur)

Romae – 11 Martii 1921.

Reverendissime Domine,

⁷ PPL PRA, 776/1921. Érkeztetve 1921. márc. 29-én, expedálva ugyanaznap.

Haec S[acra] Congregatio mature perpendit exposita ab A. T. [a.m. Amplitudine Tua] Reverendissima circa quosdam PP. [a.m. Patres] O. S. Pauli Eremitae (Paulinorum) natione Hungaros, et certiore Te facit PP. Paulinis fuisse ab eadem S. Congregatione vetitam quamcumque foundationem suscipiendam. Insuper ex notitiis assumptis, non constat Superiorem Generalem praefati Ordinis, religiosos Hungaros, qui bini sunt tantummodo, aliquo modo vetasse.

Haec pro officii mei munere tecum communico, dum cuncta fausta a Domino adprecatus, peculiari obsequio permaneo

Amplitudini Tuae

Addictissimus

Maurus M. Serafini Ab[bas]

secretarius”

2b

Gr. Zichy Gyula pécsi püspök levele gr. Csekonics Ivánhoz

„Nagyméltóságú Gróf Csekonics Iván urnak
a magyar királyi kormány kiküldöttje Varsó

Kedves Barátom!

A múlt év október 27-én jeleztem Neked, hogy Frater Gellért (Bodó János) censtochovai magyar pálos atya kérelme tárgyában, jöllehet a felvetett kérdésben nem látam elég tisztán, előterjesztést tettem a római Szentszéknek.

A mai napon érkezett Hozzám a Congregatio válasza, melyet másolatban azzal a kéréssel csatolok, kegyeskedjél azt valami alkalmas módon nevezettel közölni. Postán nem tartom tanácsosnak neki megküldeni, mert a rendi cenzúra miatt esetleg nagy kellemetlenségei támadhatnának.

Isten velünk! Szívélyes üdvözlettel maradok

Pécs, 1921. márc. 29.

őszinte híved

pécsi püspök.”

3a⁸

Az Országos Katolikus Szövetség vezetőségének levele gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz

„Nagyméltóságú Püspök Úr!

Kegyelmes Urunk!

Az Országos Katolikus Nagygyűléseken ismételten így legutóbb az elmúlt év őszén tartott XIV. Katolikus Nagygyűlésen is Magyarország katolikusainak egyetemessége határozatot hozott, mely szerint a magyar eredetű szerzetes rendnek, a Pálos barátoknak hazánkba való visszatelepitése fölöttébb kívánatos lenne. E határozatok végrehajtására az Országos Katolikus Szövetség bizottságot szervezett, mely folyó hó 5-én

⁸ PPL PRA, 920/1923. A levél 1923. márc. 17-én lett érkeztetve, hátulján a megfogalmazott válasz az expedíálás ideje nélkül.

tartott ülésén örömmel vette tudomásul, hogy Nagyméltóságod a Pálosok visszatelepítésére irányuló mozgalmat mindenkor meleg érdeklődéssel kísérni méltóztatott.

A bizottság egyhangú óhajának teszünk eleget, akkor, amikor a mozgalom iránt eddig tanusított kegyes jóindulatáért mindnyájunk mélységes háláját és köszönetét tol-mácsoljuk és egyuttal azt a tiszteletteljes kérést terjesztjük elő, hogy a cencztochovai pálos kolostorban lévő nagy tudású és fáradhatatlanul buzgó magyar pálos atyának Tóth Mariannak, a Pécssett Kegyelmes Püspök Urnak vendégszeretetét élvező Bodó Gellért atyának, valamint társaságában levő Maják Benedek és Kempka Bertalan pálos testvéreknek Magyarországon leendő letelepedés céljából a Római Szentszéktől elbocsájtásukat kegyesen kérelmezni méltóztatassék.

A mozgalom rövid történetét és a közel jövőben megvalósításra szánt terveit össze-foglaló jegyzőkönyvét [3b. – D. Z.] bátrak vagyunk tiszteletteljesen idezárni.

Budapest, 1923, március 7.

Mély tisztelettel

Zichy János
elnök
Zsembery István
alelnök
Hindy Zoltán
igazgató”

3b

„Másolat

Jegyzőkönyv

fölvétetett az egyetlen magyar alapítású Pálos rendnek Magyarországra visszatelepi-tése érdekében az Országos Katolikus Szövetség helyiségében Budapesten IV. Feren-ciek tere 7. III. lépcső I. em. 8. 1923, február 13-[án] megtartott gyűlésről.

1. Zsembery István dr. elnök a gyűlést megnyitja, a jegyzőkönyv vezetésére fölkéri Pöschl Gyulát, ennek hitelesítésére Balatoni Károlyt és Miskovits Ferencet. Előadja, hogy a pécsi egyházmegye, a Mária Remete Nagyboldogasszony Egylet, a Közép-ponti Katolikus Kör és mások hosszas tevékenysége után végre 1922-ben megtartott XIV. Országos Katolikus Nagygyűlés az Országos Katolikus Szövetségre bízta azon határozatának végrehajtását, „a magyar Pálos rendet visszahívja, a volt Pálos birtokra való visszatelepítését szükségesnek tartja és erre az eddiginél méreteiben nagyobb mozgalmat indít.” Kéri a nagyszámban megjelenteket, bölcsen határozzanak az ügy érdekében, még pedig oly felelősséggel, ha a rend visszatelepítése most nem sikerül, akkor az talán örökre el lesz temetve, mert a jelenlegi czenochovai, krakói, lestyai [helyesen: leśnai – D. Z.] rendház a kevés tagja miatt kihalóban van, a mindössze 4 magyar pálos szerzetesnek, köztük 2 papnak, de beleszámítva a hazajött 3 tagot is, ottani tartózkodása nemzetiségi viszályok és más körülmények miatt is lehetetlen-né vált.

2. Balatoni Károly vázolja a pálos rend visszatelepítését Scitovszky és Vaszary primások alatt Szent Kereszt Péli földre [ma Péliföldszentkereszt – D. Z.] és Nagyle-vádra [helyesen Nagylévárd – D. Z.], az akkori sikertelenség okai az 1907: 28 t.c. ha-tása alatt a fejéregyházai Árpád sírja és a Mária Remetei szigorított Pálos kolostor és

iskola részére a mai napig majdnem 100.00 Koronát gyűjtött és helyezett el id. Gaulaner [helyesen: Gallauner – D. Z.] Károlyval Kazy József szerzetes atya közreműködésével folyó számlára az Egyesült Fővárosi Takarékpénztárnál. 1923. febr. 4-én Bodó Gellért egyszerű fogadalmat tett patert, fölszentelt pap, Maják Benedek, Klempka [helyesen Kempka – D. Z.] fraterek kíséretében Budapestre jött, bebocsátást, védelmet kért és azt, hogy a Pálos rend visszatelepítését vigyék végre valahára megoldásra az összes tényezők közreműködésével. A hercegprimás, nuncius, Zadravec püspök kedvezően fogadták őket. Ismerteti Prohászka székesfehérvári püspöknek 1922. X. 27-ki levelét, melyben a visszatelepítendő Pálos rend részére nyitva tartja a Pesthidegkúti plébániát. A súlyos gazdasági válság között az adott helyzetben a további gyűlésezések, tervezgetések félretételével az igazi cselekvés terére kell lépni, abban a meggyőződésben, hogy az egyházi forumok felelősségük tudatában az ügyet gyors sikerre és közmegnyugvásra fogják vinni.

3. Boér Géza rámutat a visszatelepítés egyházi nehézségeire.

4. Miskovits Ferenc előadja, hogy a 497. can. új rendház felállításáról, új telepítésről, erectióról szól, de nem az erőhatalom miatti visszatelepítésről. (...) Az egyházi jogi nehézség más természetű, de ezt csak a papság oldhatja meg, és nem a laikusok. A lengyel pálosok jelenlegi visitatora redemptorista atya, de a magyar alapítású rendnek gyökeres reformjához magyar szellem szükséges. A 618. can. kötelezi a megyés püspököt, hogy késedelmet nem tűrő esetekben önmaga döntsön, határozzon az apostoli Szentszék utólagos értesítése mellett. A magyar pálosok a VI. Pius-féle bulla alapján váltak el a lengyelektől, amint annak idején a lengyelek a magyaroktól és most hazajöttek. Ideiglenes elhelyezésükről, megélhetésükről az ordinárius loci köteles gondoskodni, hogy senkinek terhére ne váljanak, nagyobb baj ne keletkezzék. De a 607. és 608. canonok szerint a megyés püspök igénybe is veszi a szerzetesek szolgáltatait. A sikeres megoldás útja az, ha a primás veszi kezébe a visszatelepítést, hiszen traditionalis joga, de viszont semmi akadály nincs annak, hogy ezen jogát delegáció útján másra, szerzetes férfiúra ne bizza. Oláh Miklós hívta be a jezsuitákat, más primások a többi rendeket, amint azt egyházi zsinataink és polgári törvényeink mondják, köztük az 1723: 96. t.c. Hivja haza Czentochovából a tekintélyes megjelenésű és nagytudású, minden tekintetben arra való Tóth Marian utolsó magyar ünnepélyes fogadalmat tett pálos atyát, fölszentelt papot, aki a parancsot minden bizonnyal már nehezen várja, bizza rá ideiglenesen az előmunkálatokat. (...) De mindezt kezébe veheti a pécsi, avagy a székesfehérvári püspök is. Ha a primás közvetlenül, avagy delegáltja útján két nagynevű püspökkel és a székesfőváros polgármesterével közösen tárgyal, minden mulo nehézség könnyen megoldódik, még pedig akár kegyuri alapon, akár az 1868: 53. t.c. 23. §.-a alapján a másvallásuak nagyarányú segélyezése miatt. (...) Szakemberek vegyék a kezükbe a dolgot, a sok gyülekezés, személyes társalkodás csak ártalmára van a szent ügynek. Mindezek után az elnök összefoglaló felszólalásával, mások megjegyzéseinek tekintetbe vételével a gyűlés Balatoni Károly, Boér Géza, Miskovits Ferenc együttes indítványára

egyhangulag elhatározza, hogy a Pálos rend magyarországi visztelepítése céljából sürgősen megkeresi

1. a hercegprimás Őeminenciáját,
2. a nuncius Őexcellenciáját,
3. a pécsi és székesfehérvári püspököt, Zadravec tábori püspököt,
4. Sipőcz Jenő dr. Budapest Székesfőváros polgármesterét, kegyurat,

5. a vallás és közoktatásügyi miniszteriumot úgyis mint a vallás és tanulmányi alap kezelőjét,

6. Mészáros János dr. érseki helynököt,

7. Forster Gyula báró Ónagyméltóságát, a vallás és tanulmányi alapot ellenőrző bizottság világi elnökét,

8. Haller István nemzetgyűlési képviselőt, volt vallás és közoktatásügyi minisztert,

9. Wolff Károly dr. nemzetgyűlési képviselőt és a fővárosi községi keresztény párt elnökét,

10. a földbirtok rendező bizottságot,

11. a Mária Remetei Nagyboldogasszony Kápolna Egyletet,

12. a kat. egyházközségeket, központi katolikus tanácsot, katolikus szervezeteket, egyéb tényezőket és kiválóságokat,

másrészt elhatározza, hogy Zsembery István, Balatoni Károly, Boér Géza és Miskovits Ferencből álló bizottságot küld ki, amely önmagát kiegészítheti, azon célból, hogy további lépéseket belátása szerint tegyen és a rend történetének rövid, de velős megírásáról gondoskodjék, és végre kéri az Országos Katolikus Szövetséget, hogy ennek kinyomatását és terjesztését vállalja magára.

Az elnök az ülést bezárja, a jó Isten áldását kéri a nagy ügy szerencsés megoldására. K. m. f.

A másolat hitelül: P. H.

Fekete Márton

titkár”

3c⁹

Gr. Zichy Gyula pécsi püspök levele gr. Zichy Jánoshoz (1868–1944)

„Nagyméltóságú Gróf Zichy János urnak, v.b.t.t.,¹⁰ az Országos Katolikus Szövetség elnöke

Budapest.

Folyó évi március 7-én kelt nagybecsű sorai kapcsán van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy a magyar pálosok visszatelepítését minden rendelkezésemre álló eszközzel biztosítani iparkodom.

Tekintettel azonban egyfelől a háboru és a megszállás alatt szenvedett mérhetetlen károsodásaimra, s korábban vállalt terheimre a nemes célt csak abban az esetben lehet képes Pécssett megvalósítani, hogyha az itt megtelepítendő pálosokat a magyar katolikus közönség nemcsak szóval, hanem áldozatkész tettekkel és nagylelkű segítségekkel is támogatni fogja. Ezen tudat ébren tartását legyen szabad elsősorban az Országos Katolikus Szövetségtől kérnem.

Fogadja Nagyméltóságod ...

Pécs, 1923. márc. 17.

pécsi püspök.”

⁹ PPL PRA, 920/1923.

¹⁰ A.m. valóságos belső titkos tanácsos.

4a¹¹

**Piotr Markiewicz (1877–1961) legfőbb pálos előjáró levele
gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz**

„Excellentissime Domine!

Die prima Februarii huius anni profectus est ex Ordine nostro, e monasterio Cracoviensi, iam tanquam sacerdos saecularis D. Joannes Bodo nullis votis regularibus ligatus, neque ad Ordinem ullo modo amplius iam pertinens. Simul cum eo profectus est clam et illegitime frater laicus (Benedictus) Joannes Majak, qui votis solemnibus ligatus et tamquam e monasterio profugus habendus est. Usque modo nullum de ipso nuntium habemus ubinam ille versatur.

Supponi potest Reverendum Dominum Joannem Bodo una cum dicto fratre suum primum desiderium fundandi novum monasterium Paulinum in Hungaria iam olim conceptum propria marte et illegitime nunc conari. Hac de re certiore facio Excellentiam Vestram ad informationem et ad maiora mala praecavenda.

Excellentiae Vestrae humillimus servus

P[ater] Petrus Markiewicz

Superior Generalis Ordinis Sancti Pauli I Primae Eremitae

Polonia–Czenstochovia–Clarus Mons

d. 25 Junii 1923 an.”

4b¹²

**Csernoch János (1852–1927) esztergomi érsek levele
gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz**

„2000/1923. szám

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Gróf, Püspök úr!

A pálosok generálisának hivatalos iratát, melyben a rendből távozott, illetve megszökött Bodó Jánosra és társára Maják Jánosra vonatkozólag információt nyújt, van szerencsém /. alatt csatoltan hiteles másolatban tisztelettel megküldeni. Úgy vagyok értesülve, hogy nevezettek Nagyméltóságod egyházmegyéjében tartózkodnak s meg akarják ott kísérelni a letelepedést. Ez okból szükségesnek láttam az információt Nagyméltóságoddal közölni. Megjegyzem, hogy a magam részéről az első perctől kezdve bizalmatlansággal fogadtam Bodót és amikor nálam megjelent és terveinek kiviteléhez támogatásomat kérte, a kérelem elől a leghatározottabban elzárkóztam.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Esztergom, 1923. július hó 3-án.

Csernoch János

bíbornok, hercegprímás, esztergomi érsek.”

¹¹ In: PPL PRA, 2177/1923. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél csak érkeztetve lett: 1923. jún. 30.

¹² PPL PRA, 2177/1923. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél csak érkeztetve lett: 1923. júl. 5. A levél hátuljára rávezetve: „Csernoch János dr. bíbornok, hercegprímás levele Bodó János és Maják János volt pálos rendű szerzetesekre nézve. Tudomásul szolgál.”

4c¹³**Bodó János levele XI. Pius pápához (1922–1939)**

„Laudetur Jesus Christus!
Beatissime Pater!

Rogo humilime [sic!] pro Apostolica benedictione.

Subscriptus ad Vestrae Sanctitatis pedes provolutus humiliter pro facultate deprecor, ut vota mea solemnita in manu Excellentissimi ac Reverendissimi D[omini] Domini Julii e Comitibus Zichy Episcopi cum Pallio Quinque-Ecclesiarum simulque Successoris B. Bartholomei Ep[iscop]i Fundatoris Ordinis S. P. I. E.: emittere possim.

Rite persoluto novitiatu emissoque voto simplici: sine offendiculo in continuo explevi tres annos praescriptos in Ordine. In quem ab Episcopo an. 1917. d. 10. m. Junii eo fine missus sum, ut retransplantarem in Hungariam Ordinem, restauremque in loco suae originis.

Tali animo ad finem concomitatus est mihi frater Benedictus cum aliquo laico fratre ex amor[e] sanctae vocationis, ne et illos exturbaret Prior; cui nativum est odio persequi Hungariam, quam cum propensione cum contumeliis afficere in usum habuit.

Igitur consulens saluti animarum, deprecor Vestram Sanctitatem pro facultate emitendi vota sollemnita.

Qui maneo in osculo peduum Vestrae Sanctitatis servus humilis

Pécs = Quinque-Ecclesiis

an. 1923. d. 22. m. Julii

Frater Gerardus Bodó

sacerdos O.S.P.I.E.”

5a¹⁴

**Gr. Zichy Gyula pécsi püspök levele
P. Patrick Murray (1865–1959) redemptorista generálishez**

„Reverendissime Pater!

Infrascriptus episcopus Quinque-Ecclesiarum in Hungaria occasione relationis de statu dioecesis Meae Sanctitatem Suam, gloriose nempe regnantem Summum Pontificem Nostrum Pium XI-um viva voce enixe rogavi, ut Mihi facultatem novum monasterium Paulinorum in civitate Mea residentiali fundandi concedere non dedignetur.

Ab antiquis enim iam temporibus hanc intentionem habui Paulinos, quorum ordo in Hungaria natus est et cuius plura celeberrima monasteria in ipsa Mea dioecesi suo tempore florere, in eandem Dei iuvante gratia revocandi, ut saluti animarum promovendae Nobiscum adlaberent. Cum igitur Quinque-Ecclesiis ecclesiam quamdam cum domo vicina pro ipsis habeam, cumque sacerdos Joannes Bodó, antea frater

¹³ In: PPL PRA, 2177/1923. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél sem érkezett, sem expedálva nem lett.

¹⁴ In: PPL PRA, 3768/1923. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A fogalmazványban olasz nyelvű névjegykártya, melyen a címzett: „P. Patrizio Murray. Superiore Generale dei Redentoristi. Roma – Via Merulana, S. Alfonso.”

Gerardus simpliciter professus cum duobus fratribus laicis in clauistro fratrum Minorum Sancti Francisci Quinque-Ecclesiensi degant et in ordinem apud Nos resuscitandum ingredi desiderent, nec quidquam contra eorum vitam et comportationem per octo menses exploratas excipere possem, Sanctitatem Suam pro licentia de genu exoravi, ut fratrem Marianum sollemniter professum Ordinis Sancti Pauli primi Eremitae – pro scitu Meo – in monasterio Censtochova-ensi commorantem Quinque-Ecclesias vocare, ibidemque cum ipso novum claustrum Paulinorum erigere possim ac valeam.

Sua Sanctitas intentionem Meam approbando petitionem hanc benignissime excepit, Meque dementer provocata dignata est, ut rem istam a se iam acceptatam Admodum Reverendo Paternitati Vestrae, tamquam Visitatori Apostolico Ordinis, exponam petendo, ut fratrem Marianum tempore statuendo ad Me dimittere velit.

In hac re effectuada unice gloriam Dei et salutem animarum omni modo convenienti promovendam prae oculis Meis habendo cum fiducia Admodum Reverendum Paternitatem Vestram rogare sustineo, ut ad finem hunc quo citius assequendum manus adiutrices Mihi praebere faveat.

Post paucos dies domum revertar. Peto igitur Admodum Reverendum Paternitatem Vestram ut responsum suum Quinque-Ecclesias (Pécs, in Hungaria) dirigere non dedignetur.

Ceterum Me, totamque dioecesim Meam piis precibus commendando persisto.

Romae, 16. Octobris a. 1923.

Admodum Reverendi Paternitatis Vestrae
frater in Christo

episcopus Quinque-Ecclesiarum”

5b¹⁵

**P. Władysław Bohosiewicz (1868–1942) apostoli vizitátor levele
gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz**

„Ad Excellentissimum Dominum
Julium Zichy
Reverendissimum Episcopum
Quinque-Ecclesiis.

Excellentissime Domine!

Litteras ab Excellentia Vestra Roma ad me missas accepi. Iam scripsi ad Sacram Congregationem de Religiosis de hoc re difficillima rogans ab eadem Sacra Congregatione instructiones. Postquam eas obtinuero, non omitam exequi omnia, quae mihi praecepta erunt.

Interim Sacra Congregatio de Religiosis transmittit per me: Responsum pro Reverendo Domino Joanne Bodó, quod eidem reddendum, hisce litteris adiungo.

¹⁵ PPL PRA, 3768/1923. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1923. dec. 8-án lett érkezettve és 1923. dec. 10-én expedálva. A levél hátulján Bodó Jánosnak írt levél tervezete: „Nagyontisztelendő Bodó János áldozópap urnak Pécs. P. Bohosiewicz László apostoli vizitatornak hozzám intézett levelét másolatban, valamint a Nagyontisztelendőségednek szóló értesítést tudomásulvétel céljából ./ alatt idecsatoltan megküldöm és buzgó imáiba ajánlottan vagyok... Pécs, 1923. dec. 9... pécsi püspök.”

Manus Excellentiae Vestrae reverenter osculor et benedictionem humiliter rogo
indignus servus

P. Ladislaus Bohosiewicz C. Ss. R.¹⁶

Visitator Apost. Ord. S. Pauli I. Er.

Mościska (Polonia) d. 30. Novembr. 1923.”

6b¹⁷

**P. Władysław Bohosiewicz apostoli vizitátor levele
gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz**

„Excellentissime Domine!

In causa foundationis Ordinis S. Pauli I. Eremitae in Quinque-Ecclesiis, de qua Excellentia Vestra die 16. X. 1923. ad me scribere dignata est, interrogavi Sacram Congregationem de Religiosis, quoniam in exequendo hoc proposito oriuntur difficultates variae. Haec autem sunt sequentes:

1) Reverendus Dominus Joannes Bodó, expiratis temporalibus ad triennium votis non erat ad professionem admissus, sed tamquam sacerdos saecularis e monasterio in suam dioecesim sine votis dimissus, et nunc iam illegitime PP. Paulinorum veste et nomine utitur.

2) Frater laicus Benedictus (Majak), qui nunc cum Reverendo Domino Bodo in Quinque-Ecclesiis commoratur, aufugit clam et illegitime e monasterio die 1. Februarii 1923. a. et est ad hunc diem apostata ab Ordine, qui jurisdictioni suorum Superiorum non se subiicit neque aliquod verbum de sua agendi ratione Ordini suo misit.

3) Secundus frater laicus, de quo Excellentia Vestra scribit, non potest esse ullus Frater Ordinis PP. Paulinorum, quoniam nullum talem PP. Paulini illic miserunt, et ibi nullus Novitiatus existit.

4) PP. Paulini novam foundationem nunc facere non possunt, et propter paucitatem Patrum et imprimis propter Regulas et Constitutiones nondum revisas nec ordinatas, et etiam propter vitam regularem nondum satis in observantia regulari stabilitam. Praesertim non potest cogitari, ut in foundationem suam novam mittant homines tales, de quibus supra dictum est, quibus neque aliquid praecipere, neque fiduciam dare possunt. Haec est sententia non tantum mea, sed etiam Reverendissimi P. Generalis PP. Paulinorum, cuius opinionem de hac re quaesivi.

5) Reverendus Dominus Joannes Toth, Professus solemniter, ad illos „Fratres” mitti non posset aliter, nisi ipse vitam communem in ordine suo relinquere vellet et ab observantia votorum solvi. Hoc tamen ipsi neque suadere audeo.

A Sacra Congregatione de Religiosis accepi responsum d. d. 18 Dec. an. 1923. Nr. 7215/23., in quo mihi indicatum est, facto verbo cum Summo Pontifice, ut Excellentiae Vestrae haec supra enumerata inconvenientia exponam, e quibus sequitur foundationem propositam fieri haud posse.

Quae dum pro officii mei munere communico cum Excellentia Vestra, manus Eius humiliter osculor atque debito cum obsequio permaneo.

¹⁶ A.m. Congregatio Sanctissimi Redemptoris, ugyanis P. Bohosiewicz redemptorista volt.

¹⁷ PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1924. febr. 25-én lett érkeztetve és 1924. márc. 18-án expedálva.

Excellentissimae Dominationis Vestrae indignus famulus
 Ladislaus Bohosiewicz Congr. S. Red.
 Visitator Apost. Ord. S. Pauli I. Er.
 Mościska (Polonia) d. 2. I. 1924.”

6c¹⁸

Balatoni Károly (?–?) levele gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz

„+ Laudetur Jesus Christus!

Méltóságos kegyes püspök Atyánk!

Bocsásson meg, hogy soraimmal zavarom, de P. Tóth Maryan levelének rövid tartalmáról kell értesítenem Méltóságodat. Karácsonykor írt nekem P. Maryan s levelének minden sorából kicsendül a honvágy, s hogy a Vizitatoruk is már belátja, hogy igazságtalanul üldözte ki Gellért [Bodó János D. Z.] s Alfonz¹⁹ atyákat. Győzni fogunk írja. Leveléből azt látom, hogy halvány sejtelve sincs arról amit a kegyes főpásztor és jó atyánk Méltóságod, Rómában végeztek. Úgy látszik a rendfőnökség Rómába írt. P. Tóth Maryan a leveleket, csak ha Pan Michał Kmieczyk stróz (pálos portás, ki a magyarokkal tart) címet írunk kapja meg, a többit elsüllyeszti, ennyire félnek a magyar telepítéstől. P. Casari József [P. Giuseppe Casari – D. Z.] szervita házfőnöknek tanára volt a varsói nuntius, és ő kijelentette, hogy ha fölszólítást kap egyházi részről szívesen ír volt tanárának ez ügyben. Méltóztassék az ügy érdekében vagy általa v. directe a pesti v. a varsói nuntius útján nyomást gyakorolni a rendre, hogy a pápai parancsot, a püspöki kegyes hívó szót P. Tóth Maryan tudomására hozzák s elengedjék. A 700 éves pálos jubileum közeleg! Könyörögve kérjük Méltóságodat, hogy ismert keresztény eséllyel az ügyet dülőre juttatni méltóztassék. Hálás köszönet érte.

Bp. 1924. jan. 11.

Mély tisztelettel maradok méltóságodnak

Krisztusban híve

Balatoni Károly”

6d²⁰

Balatoni Károly levele gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz

„+ Laudetur Jesus Christus!

Méltóságos, Kegyes Püspök Atyánk!

Rendkívül örömmel hallottam P. Tomcsányitól, hogy P. Tóth Maryan ügye már Rómában van, a pálos vizitator mellékelte soraival, amelyben kijelenti, hogy a Pápa Ő Szentsége írásbeli parancsára kiadja P. Maryant.

¹⁸ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél sem érkezett, sem expedálva nem lett.

¹⁹ A PPL PRA, 3350/1931. iratcsomó „gazdátlanul” tartalmaz egy „Ernesto Rossi & C. Roma – Corso Umberto, 346–347 – Telef. 16–11/Roma, li... 192...” feliratú üres lapot is, melynek egyik oldalára tollal ráírva: „Jędrzejewski Alfonz atya lakik a Resurrectionistáknál [sic!], a Páter Őzséb is ott lakik.” Ebből tehát kiderül, ki a levélben említett Alfonz atya [lengyelül: Alfons Jędrzejewski (1865–1950)], ugyanakkor kérdőjel, ki a levélben nem szereplő Páter Őzséb. A (lengyel eredetű) rend, amelyikről szó van: Congregatio a Resurrectione D.N.I.C.

²⁰ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél érkezett (1924. febr. 23.) és expedálva (1924. febr. 25.) is lett, de annak nincs nyoma, milyen válasz ment Balatoni Károly e levelére.

Méltóztassék P. Buttykay²¹ v. P. Bangha²² révén az ügyet megsürgettetni; P. Tóth Maryan már a 3-ik levelet írja nekem s alig bírja bevárni az időpontot, mikor megsza-
badulhat a lengyelektől.

Ez az aszkéta pálos, egy szép megjelenésű, magas pap 40 év körül (kb. olyan mint Várady [Géza] tábori főpap); ő reá lehet bázírozni a pálos rendet. Gellért atyát ezt a szentéletű papot sokan félreértik, különösen a mai kor gyermekei, de azért az ő hite s szentélete az ügyet diadalra fogja juttatni, hiszen milyen csodálatos volt az ő idejövetele, hogy vezérelte őt a jó Isten a pécsi 2 apostolhoz kegyelmes Atyánkhoz s Méltóságodhoz. Könyörögve kérem, hogy Maryant mielőbb idehozni méltóztassék, hogy Hantos atyánk s sok szentéletű társai beléphessenek, hogy mint fehér–jezsuiták, megtartva a rend régi szellemét, a mai korhoz idomulva édes hazánk virágzását előmozdítsák. 700 éves jubileum közeleg. „Et tu dilecta mi patria cum Paulinis decrescis et iterum cum Paulinis crescis et usque ad ultimam diem permanebis.”²³

Mély tisztelettel vagyok Krisztusban igaz híve

Bp. II. 20. [1924.]

Balatoni Károly

huszár százados

V. k. Dorottya u. 4.”

6e²⁴

Balatoni Károly levele gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz (?)

„+ Laudetur Jesus Christus!

Méltóságos Kegyes Atyám!

Kegyes soraira újból értesítem, hogy a levelet Maryan részére az Országos Katolikus Szövetség révén Divéky [Adorján] egyetemi tanár címén Varsóba küldettük, ki azt továbbítja Maryannak. Divéky (mint Zsembery [István] velem közölte) majd megírja Méltóságának mikor Maryan megkapta a levelet.

P. Maryan címe:

1.) (a magyarokkal tartó) pálos portás címén: Pan Michał Kmieczyk stróż. Czenstochowa. Jasna Góra, Klaster O.O.Paulinow.²⁵ (a magyar szövegű levelet rögtön átadja Maryannak.)

2.) Tóth Ferenc földbirtokos P. Tóth Maryan testvére. Ipelske–Nekije: Zupa Hont: Slowenko. (azt hiszem: Ipolyság)²⁶

3.) a Divéky címén az Orsz. Kath. Szöv. útján.

Erős akarat, mely előbb v. utóbb, de diadalt arat! Méltóságodnak ez a jeligéje, örömmel tapasztaljuk, s ezt a valódi apostoli buzgóságot, amely minket a legmélyebb hálára kötelez, a jó Isten áldása fogja kísérni, a siker el nem maradhat.

²¹ P. Buttykay Antal O.F.M. (1875–1940) 1921–1927 között Rómában tartózkodott.

²² P. Bangha Béla S.J. (1880–1940) 1923–1925 között Rómában tartózkodott.

²³ Pázmány Péter esztergomi érsektől származó idézet, másutt így: „Et tu Hungaria, mi dulcis patria, cum Paulinis crescis, et cum itidem decrescis.”

²⁴ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A keltezés nélküli levél csak érkeztetve lett: 1924. márc. 20.

²⁵ Helyesen, lengyelül: Jasna Góra, Klasztor O.O. Paolinów.

²⁶ A mai Szlovákiában (Slovensko), Hont megyében (zupa Hont) található Ipolyság szlovákul: Šahy. Lehet, hogy valóban Ipolyságról van szó, az viszont nem Ipelské–Nekije, amit nem sikerült beazonosítani.

Egy olyan ügy, mely annyi nehézséggel jár s akadállyal az csak igaz ügy lehet, mondja nekem mindig a szentéletű Hantos [Ferenc] atyánk! S ő is mindig vigasztal, hogy olyan kezekben van, mint Méltóságod vasakaratóban; csak siker koronázhatja nemes törekvéseit. A közelgő húsvéti ünnepekre kívánok sok boldogságot s a pálosok részére egy dicsőséges feltámadást. (A La Salette-i jövődőlésben²⁷ említett világvégén alapítandó apostolkodást is átvehetnék a pálosok.)

Mély tisztelettel vagyok Krisztusban szolgálja

Balatoni Károly”

6f²⁸

Mosonyi Dénes (1874–1948) általános helynök levele

P. Tóth Mariánhoz (?–?)

„Ft. P. Tóth Marián

pálos atyának

Censtochova

A pálos rend visszatelepítésének módfelett súlyos nehézségei levén, bizalmasan felkérem, szíveskedjék velem közölni, hogy – amennyiben a római Szentszék ismételt kérésünkre kegyes volna egy ünnepélyes fogadalmas atyának Pécsre leendő áttelepítését megengedni – hajlandó volna-e a szent cél előmozdítása érdekében ide lejönni és az alapításban tevékeny részt venni.

Imáiba ajánlottan vagyok

Pécs, 1924. márc. 15.

Krisztusban testvére

p. á. h.²⁹

A második hasonló tartalmú levelet elküldtem 1924. május 26-án.”

6g³⁰

Balatoni Károly levele Mosonyi Dénes püspöki általános helynökhöz

„+ Laudetur Jesus Christus! + Ave Maria! +

Méltóságos, Kegyes Atyánk!

Amint már egy ízben megírtam, hogy levelem a Maryanhoz írt levéllel együtt az Orsz. Kath. Szöv. útján elküldetett. Én ettől függetlenül is írtam P. Tóth Maryannak, közölve Méltóságodnak hozzám írt sorainak másolatát s megírva, hogy a levélben valószínűleg Méltóságod meginvitálja Maryant Pécsre. Ugy-e eltaláltam? Erre ápr. 6-ika körül levelet kaptam Czenstochovából, melyben P. Tóth Maryan írja: „Tehát rögtön válaszolok neked, mert Őméltósága levelét még nem kaptam meg.” Továbbá írja: „Ha a Szentszék határoz én itt egy árva szót se szólok, hanem sietve a legna-

²⁷ Itt egy Mária-jelenésről van szó, mely a franciaországi La Salette faluban történt 1846-ban.

²⁸ Ezt a választervezetet az 5b. alatti levél hátoldalára írták.

²⁹ A.m. (pécsi) püspöki általános helynök.

³⁰ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél sem érkezett, sem expedálva nem lett.

gyobb örömmel jövök.” „Hisz a szentéletű atyák és testvérek sírnának és lenéznék őt, hogy nem akarja a jó Isten ügyét és dicsőségét terjeszteni.”

Szerénységében azt írja: „hogym valósínná nem ismerik eléggé a Gellért atyát, mert az szent, szent, szent és csodatévő ember.” S hogy vele bármit el mer kezdeni, (viszont magát Gellérttel összehasonlítva (alázatos szerénységében) nem érti, hogy mernek reá básirozni [mai szóval bazírozni – D. Z.]). Kér, hogy ne hagyjuk el a szent pálos ügyet. Azt mondja, „amit Gerard tett azt nem ő tette, hanem a Mindenható Isten. Itt Csenstochowában minden ember csodát lát ebben s Gerardot a lengyel nép, mint szenetet és csodatévő embert ismerik, kinek Cseszláv atya mondása szerint Remete Szt. Pál készíti az égi koronát.” „Senki ne kételkedjék, mint a primás Gerardban³¹ üzenik a szentéletű atyák, mert elkárhozik ki hűtlen lesz őhozzá. Könyörögve kér, hogy ne hagyjuk el a szent ügyet, mielőbb itt szeretne lenni Méltóságodnak bölcs vezetése alatt.

Végül írja: „Ha ugyan biztosan akarsz írni írj: a kertészem címére aki él-hal értem, mert a családját megmentettem az éhségtől és örökös veszekedéstől.

Címe: W. P. József Rutkowski agrodnik [helyesen ogrodnik – D. Z.], (Polska) Częstochowa, ulica: Św. Kazimierza N: 3.

(Végül azt írja miért küldtem Varsóba a levelet, még elrontják az ügyet.) Ti. Maryan azt hiszi, hogy talán hivatalos úton kapja meg a levelet. Divéky egyet. tanár azonban értesítve van a csenstochowai vizsás [sic!] állapotokról s levél elsüllyesztésekről. Közlöm még a következőt a pálos ügyről: Hantos Ferenc dr. főtitisztelendő úr (igazgató), leendő pálostól hallottam, hogy a hercegprimás úr Zsámboky [Pál] főtitisztelendő úr (a primás kedvence) előtt odanyilatkozott, hogy ő nem ellensége a pálos ügynek s ha alkalmas egyén találkozik, akkor szívesen támogatja az ügyet. (Hozzáteszem, hogy csak (szokásához híven) erkölcsileg, de nem anyagilag.) Ja! Az Ő ereiben nem csörgedez az a kurucvér, ami a pécsieket oly szent tettekre hevíti. Bobula tanulmányi felügyelő a pesti seminariumban odanyilatkozott P. Tóth Maryanról (ki kispapja volt), hogyha Maryan olyan szerzetes amilyen kispap volt, akkor vele meg lehet kezdeni a pálos rend ujjaépítését. Hantos atyánk írt Zichy János grófnak, a herceprimásnak, és Ernst [Sándor] főtitisztelendő uraknak a pálos ügyben kifejtve, hogy a pálosok a remete jelleg megtartásával a modern korba beilleszkednek, mint fehér jezsuiták (remeték, művészek, tanítók, tanárok, katakéták [sic!], inasoktatók, a tanyákat pasztorálók, zsidó hittérítők stb...). (Megírta, hogy P. Tomcsányi ebben az értelemben át is dolgozta a szabályokat. Vigyázni kell azonban, nehogy a pálos rend az eredetiségéből valamit veszítsen.) Ők lennének az egyház janicsárjai, édes hazánknak, nagy Magyarországnak visszahódítói, a területi integritás szószólói stb...

Papok, tanítók, munkás testvérek (...) e hármastagozottságát, mely Franciaországban három forradalmat élt át; vennék át! Így a civil pálos-tanító rendtag észrevétel nélkül tanít, buzgólkodik a nagyon-nagyon megromlott jó magyar lelkek megmentésén. Az a pálos-munkás testvér rendtag, akár mint képviselő, akár mint bankigazgató, v. egyszerű polgára a hazának, mint fogadalmas pálos-szerzetes építi ki Mária országát. S a pálos harmadrend, mely egyesíti a világban a kolostoron kívül élő buzgólkodó lelkeket. Még ha sikerül bekapcsolni a magyar földön sarjadt Soc[ialis] Missio Társulatot, mint pálos II.-ik rendet, akkor a mű teljes.

³¹ Ti. Csernoch János esztergomi érsek Bodó Gellértben.

Oroszlánrésze van a mű megalapozásában Méltóságodnak s kegyes Főpásztorunknak. Hála és dicsőség érte!! Kérve kérjük Méltóságtokat, hogy ezt az igaz ügyet dűlőre juttassák. Mi pedig továbbra is följánljuk szt. áldozásainkat, a szt. miséket a nemes ügyért s mondhatom, olyan lelkek, mint Pokorny Emanuel dr. kormányzó úr (ki bizalmasan mondvá: a Rákóczyánumból pálos gymnasiumot akar csinálni), Hantos Ferenc dr. igazgató úr, Némethy [Ernő] káplán főtisztelendő úr, Sima szentéletű hit-tanár,³² Pogány Géza ezredes úr, Lóskay István s még számos jámbor lélek imája hat fel az Egek trónusához s mi hisszük s akarjuk – ha magyarok vagyunk s katolikusok, hogy a 700 éves jubileum pálos feltámadást jelent. Adja a Mindenható! Boldog hús-véti ünnepeket! Méltóságod legmélyebb tisztelője

Bpt 1924. IV. 9.

Balatoni Károly
huszár százados”

6h³³

Hantos Ferenc (1862–1940) igazgató levele Mosonyi Dénes püspöki általános helynökhöz

„Méltóságos Helynök úr!

Évtizedek óta foglalkoztatja pater Tomcsányit csekélységgel együtt a gondolat, hogy a pálos szerzetet új életre keltsük Magyarországon. Ezért tanulmányoztam az ő megbízásából Nagylévárdon, Péliföldszentkereszten, Krakkóban, Csestochowában, sőt Lembergben is – mely utóbbi helyen a lengyel pálosok az ágoston–rendű szerzeteseknél teológiai tanulmányaikat végezték – a pálosokat és életmódjukat, az eddigi visszatelepítések sikertelenségének okait, valamint a visszatelepítés lehetőségeit. Az isteni gondviselés megengedéséből fáradozásaim a visszatelepítést illetőleg hiábavalóknak bizonyultak.

Mélységes öröm fogott el tehát, midőn a Nagyméltóságú Püspök Úr és Méltóságod vették a kezükbe a nagy jövőt ígérő pálos visszatelepítést. Éltet a remény, hogy nagy-lelkű fáradozásuk meghozza gyümölcsét, mert sikerül a személyesen ismert jónevű Tóth Marian magyar pálosnak a Szentszék útján történő hazaparancsolásával a pálos szerzetet nemcsak visszatelepíteni Pécsre, hanem pater Tomcsányi terve szerint úgy átszervezni, hogy az Egyházban áldásosan működő Máriatársaság mintájára a) papi, b) világi értelmiségi (tanítók, tanárok, különféle felsőiskolát végzettek) és c) világi munkás (földművesek, iparosok) hármas tagozattal bírjon és a lelkipásztorkodás meg-tanításán kívül a második tagozat alkalmas egyéniségei révén egyházpolitikát is foly-tathasson.

Midőn ezért a legmélyebb hálával mondok köszönetet a Jó Istennek, Nagyméltosá-gú Püspök Urnak és Méltóságodnak, egyúttal a legmélyebb tisztelettel kérem, méltóztassanak lehetővé tenni, hogy Tóth Marian megérkezésekor azonnal a pálos szer-zetbe léphessen és a visszatelepítés meg átszervezés munkájában résztvehessek. A hercegprímás úr ugyanis ismételtelen kijelentette, hogy nem fog akadályokat gördí-teni utamba, mert ő is szívesen látná az új életre kelt pálosokat.

³² Talán dr. Sima (Schimatschek) János (1896–?) gimnáziumi hittanár, zárdalelkészről van szó.

³³ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél érkezettve (1924. ápr. 18.) és expedálva (1924. ápr. 18.) is lett, a válasz azonban nincs meg.

A Nagyméltóságú Püspök Urnak és Méltóságodnak nagylelkűségét ismételten kérve, legmélyebb tisztelettel vagyok

Budapest, 1924. április 13-án

(IV. Váci-utca 47.)

legcsekélyebb szolgáljuk

Hantos Ferenc

leánygimnáziumi igazgató”³⁴

61³⁵

Hantos Ferenc igazgató levele

gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz, kalocsa-bácsi apostoli adminisztrátorhoz

„Nagyméltóságú Püspök, Apostoli Kormányzó Úr!

Lelkigyakorlataimban és más alkalmakkor is szinte folytonos kínzó aggodalom szállja meg lelkemet, hogy üdvösségemet kockáztatom, ha nem mint szerzetes halok meg.

Sokszor megbeszéltem ezt lelkiatyámmal, pater Tomcsányival. Az ő tudtával és beleegyezésével kérem azért a legmélyebb tisztelettel Nagyméltóságodat, tegye nekem lehetővé, hogy még a nyár folyamán a pálos szerzetbe léphessek. Ebben az újjáralakuló szerzetben gondolja lelkiatyám megvalósíthatónak, hogy Nagyméltóságodnak a Szentszéknél kegyesen teendő közbenjárásával jelenlegi állásomban Budapesten maradván mint pálos, a nagy szünetekre mennék Pécsre a pálos szerzetházba.

Erre a reám nézve oly égetően szükséges nagy jóra kérem a legmélyebb alázattal Nagyméltóságodat avval egyetemben, hogy már e nyári szünetet július közepétől augusztus vége feléig Pécssett tölthessem.

Kegyeletes kézcsókkal maradok

Budapesten, 1924. június 2-án

(IV. Váci-utca 47.)

Nagyméltóságodnak

legcsekélyebb szolgálja

Hantos Ferenc

leánygimnáziumi igazgató”

6j³⁶

P. Tomcsányi Lajos S.J. (1846–1926) levele

gr. Zichy Gyula pécsi püspökhöz

„Méltóságos Uram!

Mellékelve visszaszármaztatom dr. Hantos folyamodványát.

Hantos főtitisztelendő úr rám hivatkozik. Azt írja ő, hogy az ő tervét én megvalósíthatónak tartom. Hát persze pápai felmentéssel, mert önmagában véve a Codex Iuris Canonici canonjaival ellenkezik az ő tervének kivitele. Szent Ignác atyánk is kiküldött suo tempore noviciusokat a vidéki kollegiumokba; de a szerzet keletkezésénél

³⁴ Az angolkisasszonyok vezetése alatt álló budapesti Sancta Maria Római Katolikus Leánygimnáziumról van szó.

³⁵ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél csak érkeztetve lett: 1924. jún. 3.

³⁶ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél sem érkeztetve, sem expediálva nem lett.

kevés volt még a tagok száma s a lelkek megmentésének szükségessége hozta azt magával, hogy a noviciusok működését is igénybe vegyék. Ily-féle elégséges ok-e a pálosok megtelepítése s illetőleg a letelepítésnél Hantos urral való kivétel a noviciátusban töltendő legalább egy évi tartózkodástól a felmentés?

Egyébként a dolog úgy áll: Hantos főtisztelendő úr nem szeretné otthagyni az Angolkisasszonyoknál elfoglalt igazgatói állását; mert – ha mint pálos ott maradhat – a pálosokat Budapesten ily módon megtelepítenie sikerülne. Budapesten laknék így először egy pálos (ez lenne ő) s azután majd több is találna itt helyet.

Hát a Hantos-féle terv – – kivihető-e? Igen is, nem is.

A pálosok fundációja?

Kérem, mondok én egy tervet. A pálosokat II. József kergette szét s ő rendelkezett javaikról. Bekebelezte e javakat a vallásalapba. De – – res clamat ad dominum.³⁷ Rómát nem kérdezte meg József császár s azért törvénytellenesen járt el a pálosok javaival. Recriminatioval élve legalább egy kis részt a sokból követeljenek vissza a most visszajött pálosok.

Dignum, justum et aequum est. – Non dimittitur peccatum, donec non restituatur ablatum,³⁸ a zsványok adják vissza legalább egy részét az elrabolt vagyonnak.

Erről majd okosabbat máskor.

Őszinte tisztelettel vagyok Méltóságodnak

Budapesten, 1924. június 9.

alázatos szolgája

Tomcsányi Lajos S.J.”

6k³⁹

Tóth Marian pálos szerzetes levele Mosonyi Dénes püspöki általános helynökhöz

„Laudetur Jesus Christus et Maria Virgo Sancta Mater Eius!

Méltóságos Püspöki Helynök Uram!

Csodálatos szívjósággal írt levelét a legalázatosabban köszönöm. A nagy csodálkozás miatt nem is tudok felelni. Alázattal kérem: ha oda, ahol gyűlölet és biztos halál vár szívesen megyek, nem mutatna „sanatio”-ra oda nem menni, ahová szívesen hívnak.

Méltóságos Uram! „Tempus eruet veritatem.”, itt credunt et confitentur unanimiter: „Hungaria liberabit I”z”raël.”

Alázatosan lábaihoz borulva kezeit csókolom, rendünkhöz mutatott csodálatos jószágáért.

Maradok mindenben és mindenkor a legalázatosabb szolgája:

Jasna Góra 1924. 2/VI.

fr[ater] Maryan

ps: ismételt alázattal bocsánatot kérek; áldott kezeinek első levelét nem kaptam meg.”

³⁷ „Res clamat ad dominum.” Régi jogi norma, erkölcsi axióma, a.m. „az (elveszett) tárgy urához kiált”.

³⁸ Másutt így: „Non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum.” Jogi alapelv (*Regulae Juris*), a.m. „A vétség nem bocsátható meg, amíg a kár meg nem térül.”

³⁹ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél csak érkezettve lett: 1924. jún. 12. Valamint hátul még egy érdekes feljegyzés Balatoni Károlytól: „Érkezett 1924. jún. 7-én. Budapestre. Továbbíttatt Pécstre 1924. jún. 10-én.”

61⁴⁰**Balatoni Károly levele Mosonyi Dénes püspöki általános helynökhöz**

„+ Laudetur Jesus Christus! + Ave Maria!

Méltóságos, Kegyes Atyám!

Megérkezett P. Tóth Maryan levele; kéri, hogy pontosan, biztosan küldjem tovább Méltóságodnak. Egyben kéri, hogy vegyék fel a magyar pálos rendbe a lengyel–német Ludvikot,⁴¹ kit Gellért atya is ismer. Rendkívül dicséri Ludvikot. Különben úgy veszem észre, hogy a szentéletű lengyel rendtagok, így P. Cseszláv is Pécsre kívánczik. Könyörögve kérjük Méltóságokat, hogy most már Maryan levelének birtokában a döntő lépéseket a Szentszéknél megtenni méltóztassék, Maryan visszahozatala érdekében. Hálás mély tisztelettel maradok Krisztusban szolgája

Bpt. 1924. VI/10.

Balatoni Károly

huszár százados”

7a⁴²**Gr. Zichy Gyula pécsi püspök levele XI. Pius pápához**

„Beatissime Pater!

Mense Octobris anni elapsi 1923., cum Visitationem SS. Liminum Romae peragendo Sanctitati Vestrae de statu dioecesis Meae Quinque-Ecclesiensis in Hungaria viva voce referre licebat, filiali cum fiducia Sanctitati Vestrae intentionem meam Ordinem S. Pauli I. Eremitae in dioecesim meam reducendi aperui. Ordo enim iste olim in Hungaria natus plurima et celeberrima monasteria per varia saecula apud nos habuit, usque dum ordo iste cum aliis a Iosepho II. imperatore Austriae nefarie sublatu atque expulsus est. Ordo Paulinorum tunc in Censtochovia refugium invenit.

Desiderium Paulinos revocandi, ordinemque, qui tot ac tanta pro religiosa gentis Nostrae educatione suo tempore patravit, in Hungaria resuscitandi, elapsis decenniis semper vivacius floruit atque efferbuit, sed effectum obtinere nulli huiusque successit.

Ego ipse inde iam ab initio Episcopatus Mei eandem spem fovi, ideoque libenter Reverendum Dominum Joannem Bodó parochum antea in dioecesi Strigoniensi excepi, qui deposito beneficio, relictisque suis omnibus anno 1917. in Ordinem Paulinorum ea cum intentione ingressus est, ut – si divinae Providentiae placeret – cum aliis membris hungaricis eiusdem Ordinis ad fundandum Monasterium semel in patriam reverti possit.

Initio tamen anni 1923. ipse ante sollemnem professionem ex ordine dimissus et tamquam sacerdos saecularis cum duobus fratribus laicis Benedicto Maják et Joanne

⁴⁰ In: PPL PRA, 598/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.)

⁴¹ Valószínűleg arról a Ludwik Sylwesterről van szó, akitől egy lentebb közölt lengyel nyelvű levél is származik.

⁴² PPL PRA, 2060/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1924. júl. 14-én lett expedálva. A levél hátulján feljegyzés: „A pálosok megtelepítésének és a pécsi zárda felállításának kérdésében előterjesztés megy XI. Pius Pápa Őszentségéhez. Conceptus bent.”

Kem[p]ka⁴³ sine mea invitatione, tempore hiemis rigorosissimae Quinque-Ecclesias advenerunt. Ad vitam et spiritum eorum explorandum in conventu fratrum minorum Quinque-Ecclesiensi eosdem recipi curavi, ecclesiamque pervetustam Omnium Sanctorum in suburbio Budensi existentem ipsis concedidi. Post octo autem mensem, in quibus Me de idoneitate ipsorum ad statum religiosum sufficientia argumenta collegisse reputavi, Sanctitatem Vestram de genu exoravi, ut auctoritate sua suprema, clementiaque paterna facultatem ad novum monasterium Paulinorum Quinque-Ecclesiis fundandum concedere, atque in hunc finem Mariano Tóth, sacerdoti Ordinis sollemniter professo, Hungaro, in conventu Censtochova-ensi degenti permittere, atque per superiores Ordinis praecipere non dedignetur, ut Quinque-Ecclesias semet recipiat.

E mandato Sanctitatis Vestrae Visitori Apostolico Ordinis Paulinorum adhuc Romae litteras – in copia sub ./ hic adnexas – transmissi.

Visitor Apostolicus litteris 2. Januarii a. c. 1924. datis Mihi respondit, Patres Paulinos ob paucitatem Patrem et imprimis propter Regulas et Constitutiones nondum revisas nec ordinatas et etiam propter vitam regularem nondum satis in observantia regulari stabilitam novam fundationem nunc facere non posse, Patrem Joannem Tóth, professum sollemniter autem aliter mitti non posse, nisi ipse vitam communem in ordine suo relinquere vellet et ab observantia votorum solveretur.

In hac magna difficultate plena cum fiducia iterum ad Sanctitatis Vestrae clementiam recurro et humillime precor, ut fine novi monasterii Mecum fundandi Patri Joanni Tóth, – qui intentionem meam cognoscit, eique effectuantur libenter cooperatur, – facultatem Quinque-Ecclesias semet recipiendi clementissime concedat.

Populus enim christianus non solum civitatis Quinque-Ecclesiensis, sed etiam dioecesis et regni Paulinos vehementer exoptat, ego autem Ordinem iuxta praecepta Sanctitatis Vestrae et Codicis Juris Canonici in omnibus disponere, necessariisque, ut membra eiusdem vocationi altissime pleno cum vigore incumbere possint, providere volo.

Ecclesiam cum terreno adiacente ipsis iam donavi, donum quamdam in vicinitate dicti templi Vicarius Meus generalis pro Ordine emit et pro ipso transcribi curavit, villam vero cum vinea civitati attiguis eisdem donabo, imo provisorie iam ipsis tradi, ut de omnimoda fratrum habitatione, sustentatione et activitate providere possim.

Intensum enim laborem huius Ordinis in civitate mea residentiali Quinque-Ecclesiensi summe necessarium habeo. Inopiae sacerdotum, qua dioecesis mea in sequelam belli diuturni et obsidionis inimicae adhuc premitur, ordo iste optime succurrere potest, quia in eundem non solum iuvenes, sed etiam sacerdotes, professores, virique maturi diversae conditionis ingredi desiderant.

Activitas autem trium supradictorum, qui spe fundandi monasterii – ratione benigne concessionis Sanctitatis Vestrae apud Me laborant –, optimos fructus hucusque produxit. Plurimae conversiones in ea parte civitatis, in qua templum Omnium Sanctorum, curae ipsorum conceditum existit, evenerunt. Socialistae et communistae dic-

⁴³ „Méltóságos és Főisztelendő Általános Püspöki Helynök Urunk! a) Mély alázattal jelentem, miszerint Bertalan néven volt pálos novitius, hogy az elbocsájtását kérte Krakóban és ezt meg is kapta. Eddig hivatalos. Innen magángondolkozása, ti. ezt azért cselekedte, hogy itt édes hazánkban szolgálhasson a jó Istennek, mert a lengyel viszonyok között sehogy sem maradt volna benn mivel üdvössége forgott kérdésben. Családi és keresztnév: Kem[p]ka János Varsó melletti nagy birtokos fia. (...)” A levél keltezés nélküli, csak érkeztetve lett: 1924. júl. 12. In: PPL PRA, 2060/1924.

tae partis ex odio religionis in amorem Jesu Christi atque Ecclesiae Sanctae Matris Nostrae adducuntur. Hac ipsa die Dominica, 6. nempe Julii, festo translato Pretiosissimi Sanguinis Domini Nostri Jesu Christi in Ecclesia eorum missae, sacro sermoni et processioni a Me celebratae millia et millia hominum cum vera devotione participaverunt, ad mensamque eucharisticam multi accesserunt.

Ad pedes igitur Sanctitatis Vestrae humillime provolutus per merita Sacratissimi Sanguinis Jesu Christi perdemisse Eandem exoro, ut foundationem novi monasterii Paulinorum Quinque-Ecclesiis concedere et in hunc finem indulgere, imo praecipere non dedignetur, ut Pater Joannes Marianus Tóth, sacerdos dicti Ordinis sollemniter professus e Censtochovia, ubi nunc moratur, Quinque-Ecclesias ad Me venire possit.

Preces Meas humillime repetendo, ad pedesque Sanctitatis Vestrae summa cum fiducia procumbendo in osculo eorum perenno

Quinque-Ecclesiis, 6. Julii anni 1924.
 Sanctitatis Vestrae
 humillimus famulus

episcopus Quinque-Ecclesiarum”

7b⁴⁴

Galambos Kálmán (1885–?) fekedí plébános levele a Pécsi Egyházmegyei Hatósághoz

„159/1924. sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Miután úgy Kegyelmes Püspök Úr, mint a Méltóságos Helynök Úr a múlt vasárnapi körmeneten való aktív részvételükkel ismételt jóindulatukat tanusították a pálos-ügy iránt, méltóztatnék megengedni, hogy a pálos-ügyre vonatkozólag a következő kéressel forduljak a Főtisztelendő Hatóság elé:

1925 a pálosrend megindulásának hétszázados jubileumi éve, miért is kívánatos volna, hogy

1.) a pálosok betelepítésének ügye mielőbb véglegesen rendeztessék, hogy az ujoncházat megnyithassák s 1925-ben az első tagok fogadalmat téve mint igazi pálosok szerepelhessenek;

2.) számukra megfelelő ujoncház épüljön. Bármennyire bájosan egyszerű a Márovics⁴⁵-féle ház s romantikus a Kompostvilla,⁴⁶ egyik sem megfelelő ujoncháznak, mert kevés a helyiségük, amaz meg távol is esik a templomtól. Eme két ház és hozzátartozéikaik eladásából azonban tán lehetne annyit szerezni, hogy a mindenszentektemplom déli oldalán a bekerített kis udvaron megfelelő, emeletes, ujoncház épüljön. Persze ezt is már most kellene kezdeni, hogy jövő nyárra a pálosok már saját házukban tető alá juthatnának;

3.) jövő nyáron nagyobb szabású ünnepség rendeztessék (...). Az ünnepségek ideje tán 1925. júl. 25-én, vagy akörül lenne, miután a pálos rend Szent Jakab apostol kultuszával kezdte életét;

⁴⁴ In: PPL PRA, 2060/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél érkeztetve (1924. júl. 14.) és expedálva (1924. júl. 18.) is lett.

⁴⁵ Marsay (Márovits) Andor (1892–1981) pécsi építőmester volt, egyben a fenti ingatlan tulajdonosa.

⁴⁶ Más helyeken Komposztvilla, illetve Komposztella.

4.) hogy a Jakab hegyen valami történjék. Ha a Főtisztelendő és Nagyságos Káptalan e Jakabhegyi romokat és azok közvetlen körzetét a pálosoknak adományozná s ha egy újabb jötevő ott a templomot és rendházat újból felépítené, ez volna tán a jubileum legszebb gyöngye. miután azonban erről tán álmodni sem szabad, mégis kíváncsi volna, hogy ott valami emlék, vagy legalább emléktábla emeltessék a hétszáz év előtti kezdeményezés emlékére.

Kérésemet a Főtisztelendő Hatóság szíves jóindulatába ajánlottan maradtam

Feked, 1924. júl. 12-én

hálás tisztelettel

Galambos Kálmán

plebános”

7c⁴⁷

**Mosonyi Dénes püspöki általános helynök levele
Galambos Kálmán fekedi plébánoshoz**

„Tisztelendő Galambos Kálmán

plebános urnak

Feked

Folyó évi július 12-én 159. szám alatt kelt felterjesztése kapcsán értesítem Tisztelendőségedet, hogy a régi pálosrend megtelepítésének kérdésével állandóan foglalkozunk s a felmerült igen súlyos természetű nehézségek dacára, sőt épen azoknak lehető elhárítása céljából hivatalos előterjesztésünk épen most van Öszentsége előtt.

A Szentszék vonatkozó kegyes engedélye előtt semmiféle messzebbmenő tervvel nem foglalkozhatunk. A lényegét mi nem a külső ünnepségekben, hanem az egész ügynek Isten szándékai szerint kívánt gyökeres elintézésében keressük.

Emellett szívesen látunk azonban minden jóakaró érdeklődést és támogatást.

Egyébként...

Pécs, 1924. júl. 15.

p. á. h.”

7d⁴⁸

**Galambos Kálmán fekedi plébános levele
a Pécsi Egyházmegyei Hatósághoz**

„162/1924. sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Nagyon köszönöm a 2060/1924. sz. leíratot a pálos ügyre vonatkozó tudósítással.

Bocsánatot kérek, hogy belé mertem szólni, de valóban indokolt a sürgősség nemcsak az 1925. jubiláris év miatt, de már csak azért is, mert

1.) Frater Gellért, akit én végtelenül becsülök, már segítséget igényel, mert amerre jártam Pécsen, mindenütt panaszkodtak az ő predikációi miatt. Ehez, úgy látszik, minden jó szándéka dacára is, nem ért. Azért nemcsak a pécsi papok, de a civilek, kik a Mindenszentekbe szoktak járni, mind kíváncsiaknak tartják az új szónokot.

⁴⁷ In: PPL PRA, 2060/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A 6b. alatti levél hátuljára megírt válasz.

⁴⁸ In: PPL PRA, 2060/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél sem érkeztetve, sem expedálva nem lett.

2.) Vass [József] miniszter úr már két év előtt megígérte a kormány anyagi támogatását. Addig azonban nem lehet számukra kérni semmit, míg rendben nincsenek; viszont évekig várni ma nem lehet, a bizonytalan helyzetek miatt. Ha Vass a miniszteriumból megy, kire lehet ott bízni a pálosok ügyét. Másrészt pedig ha most kiosztogatják a fölösleges földeket, miből kaphatnak akkor a pálosok? Pedig valamiből nekik is kell élniök. Élnek ugyan ma is, de a.) ilyen cigányéletre (bocsánat a szóért, de jellemző a Komposztvilla lakóira) nemigen fognak kapni embereket, b.) a pálos rend sosem volt koldulórend, c.) bajos is ma koldúlni, mikor az idén a parasztnak nem temett, legalább erre mifelénk.

3.) A pálosok most már másfél év óta vannak itt Pécsen s az irántuk megnyilvánult első lelkesedés ma már nagyon elűlt. Nagy része van ebben a paptársaknak is. Pécsen is, de itt kint is szidják őket s a népet ellenük hangolják: ha jönnek koledálni, ne adjanak nekik, mert ezek nem pálosok, hanem részint kitett, részint megszökött pálosok. Volt olyan esperes is, ki szükségesnek tartotta ezt úgy látszik a koronán is elmondani. Kíváncsú tehát, hogy ez az ég és föld közti helyzetük mielőbb tisztázódjék.

Másrészt azonban a jelentkezők szempontjából is kíváncsú volna mielőbb a noviciátust megnyitni. Hány szív dobbant meg e hírre, hogy hazajöttek a pálosok? És hányan jelentkeztek volna a konkurzus kiírásakor? S így ha azok is látják, hogy baj van az ügy körül, bizony nem egy marad vissza s sosem lép a rendbe.

Kérni pedig ma csak azt akarom, hogy a Főtisztelendő Hatóság mint a pálos-ügy megvalósítója legalább most kezdetben igyekezzék a pálosok házi ügyeibe is beleszólni. (...).

Feked, 1924. júl. 20.

Hálás tisztelettel
Galambos Kálmán
plebános”

8⁴⁹

Galambos Kálmán feked i plebános levele a Pécsi Egyházmegyei Hatósághoz

„189/1924. sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Alulírott hálásan köszönöm Kegyelmes Úrnak [ti. Mosonyi Dénesnek – D. Z.] azt a jó indulatát, melyet a pálos-rend iránt érez s mely legutóbb a Kompostellában való látogatásban is megnyilvánult.

Két napig Pécsen időzván, úgy a papok-, mint a világiakkal ismételtén beszélgettem a pálosokról. Mind azt kívánja, hogy már csak jönné egy másik pálos is, mert az öreg urat már nagyon megunták, sőt a papok a világiakat lebeszélnek, ne járjanak a pálosok templomába. A jó ügy érdekében nagyon kérem a Főtisztelendő Hatóságot, tessék az ügyet, amennyire csak lehet, minél előbb tető alá hozni, hogy mások is legyenek már ott.

Hisz Pécsen is megesett, hogy Perr [Viktor] és Vissy [helyesen: Vizsy Pál – D. Z.] főttisztelendő urak úgy papi, mint civil házaknál kilincseltek, hogy a tanoncok számá-

⁴⁹ PPL PRA, 2797/1924. (In: 3350/1931.) A levél csak érkeztetve lett: 1924. szept. 29.

ra zene- és játékszereket vehessenek. Nem lehetne ugyanúgy eljárni a pálosok érdekében? Ákos [Ferenc] főtisztelendő úr esetleg lemenne Rómába s vagy egymaga, vagy más (P. But[t]ykyay?)⁵⁰ segítségével kijárná az ügyet. Vagy ha okt. 6-án Weinerné őnagysága Rómába utazik, nem lehetne azzal levelet küldeni, vagy azáltal valakit megbízni?

Kegyelmes Úr ugyan megígérte, hogy jövőre Rómába megy s akkor személyesen fog eljárni az ügyben, de az még tán egy évig tart s addigra tán már későn van, tán már a lengyelek javára döntöttek!

Azért kérem az összes lehetőségeket felhasználni a pálos-ügy érdekében. Itt is áll e régi mondás: Bis dat, qui cito dat.

Hálámat és kérésemet megismételve maradtam

Fekeden, 1924. szept. 27-én

hálás tisztelettel

Galambos Kálmán

plebános”

9⁵¹

**Gr. Zichy Gyula pécsi püspök levele
P. Władysław Bohosiewicz apostoli vizitátorhoz**

„Illustrissime Domine!

Litteris Meis supplicibus die 6. Julii anni currentis datis enixe Suam Sanctitatem Pium Papam XI. rogavi, ut pro fundando novo clauistro Ordinis S. Pauli in civitate Mea residentiali Quinque-Ecclesiensi facultatem Mihi benigne conferre, in hunc vero finem clementer concedere non dedignetur, ut P. Joannes Marianus Tóth, religiosus sollemniter professus huius Ordinis e Censtochovia Quinque-Ecclesias ad Me venire possit.

Rationes in iisdem litteris Meis exposui, quibus necessitas et opportunitas huius novae foundationis apparet.

Sua Sanctitas supplices Meos libellos Sacrae Congregationi de Religiosis, haec vero eosdem Illustritati Vestrae ad quaestionem dilucidandam transmisit.

Cum igitur argumenta in favorem facultatis petitae adducta perseverent, septimum vero centenarium anno proximo ab inclito Ordine in Hungaria fundato approximet, enixe Illustritatem Vestram rogare sustineo, ut Mihi ad opus resuscitandi Ordinis in Hungaria manus adiutrices praebere, sicque gloriam Dei Omnipotentis, salutemque animarum periclitantium una Mecum promovere dignetur.

Piis ad aram precibus commendatus peristo

Quinque-Ecclesiis, 16. Decembris a. 1924.

Illustritatis Vestrae

frater in Christo”

⁵⁰ Lásd 21. ljt.

⁵¹ PPL PRA, 3614/1924. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A papíron semmi több nem szerepel e válasz(tervezeten) túl, még az expedálás ideje sem lett rávezetve.

10a⁵²

**Serédi Jusztinián O.S.B. (1884–1945) levele
Mosonyi Dénes püspöki általános helynökhöz**

„Nagyságos Titkár Úr!

Minthogy Zichy Püspök úr Őexcellenciája a Pálos-Rendnek Magyarországa vissza-telepítése érdekében az Ap. Szentszékhez engedélyért folyamodott, amelynek megsürgetésére a Magyar Királyi Külügyministerium útján Vatikáni Követségünket is megkérte: legyen szabad a következőket megkérdezni:

1. Mikor küldötte Őexcellenciája a szóbanforgó kérvényt Rómába?

2. Egyenesen az illetékes Sacra Congregatio de Religiosis hivatalába küldötte-e a kérvényt, még pedig póstán-e, valami római agens útján-e, avagy a budapesti Apostoli Nuntiatura közvetítésével?

3. Nem küldötte-e esetleg a vatikáni államtitkárságnak?

Azért vagyok bátor ezekkel a kérdésekkel alkalmatlankodni, mert pontos időbeli adatok híján eddig még nem sikerült az ügyre ráakadnom a Sacra Congregatio de Religiosis registereiben, pedig visszamenőleg 3 esztendő óta néztem. Ezért természetesen meg nem sürgethettem.

A szíves választ hálás köszönettel várva magam Nagyságos Titkár Úr imáiba ajánlottan maradtam

Róma (47), Collegio di S. Anselmo,

all' Aventino.

1925. február 12.

készséges híve

Dr. Serédi Jusztinián

O.S.B.

követségi kánonjogi tanácsos.”

10b⁵³

**Mosonyi Dénes püspöki általános helynök levele
Serédi Jusztiniánhoz**

„Főtisztelendő Dr. Serédi Jusztinián O.S.B.

követségi kánonjogi tanácsos

Roma

Folyó évi február 12-én kelt nagybecsű sorai kapcsán a Pálos-rendnek Magyarországa leendő visszatelepítése ügyében tett előterjesztésünkre vonatkozólag a következőket van szerencsém közölni:

1. Gr. Zichy Gyula megyés püspök urnak Őszentségéhez intézett alázatos folyamodványa 1924. július 6-án kelt. Ezen levelet (melynek másolatát kívánatra megküldhetem) ugyanazon hónapban Barluzzi József (Commendatore Giuseppe Barluzzi) államtitkári hivatali tisztviselő kezéhez továbbítottam azzal a kérelemmel,

⁵² PPL PRA, 573/1925. A levél 1925. febr. 20-án lett érkezettve és 1925. febr. 24-én expedálva. Az egyházkormányzati iratanyag protocolluma szerint ez nem lett csatolva PPL PRA, 3350/1931. alá, mégis ott került elő.

⁵³ A 9a. alatti levélre rávezetett válasz.

hogy azt a Kegyelmes úr magánlevelével Borgongini-Duca pápai helyettes államtitkár urnak átadni szíveskedjék.

2. A magánlevélben a Kegyelmes Úr arra kérte a helyettes államtitkár urat, hogy a folyamodványt személyesen kegyeskedjék Őszentségének átnyújtani, mert Őszentsége 1923. október havában, midőn Rómában voltunk, a Pálos-ügy iránt melegen érdeklődött. A helyettes államtitkár úr szünidei szabadságon lévén a folyamodványt az ő helyettese vette át és mutatta be Őszentségének, ki azt – fentnevezett Giuseppe Barluzzi jelentése szerint – kiadatta a Sacra Congregatio de Religiosis-nak.

Ugyanezen úr útján megsürgettük az ügy elintézését a Sacra Congregationál, mire azt a választ nyertük, hogy a beadvány jelentéstétel végett a Sacra Congregationból a Pálosok apostoli visitatorának, P. Bohosievicznek adatott ki Censtochová-ba.

Erre a Kegyelmes Úr 1924. december 16-án nevezett apostoli visitatornak is írt, s ezen levelet azzal a kéréssel juttatta el a S. Congregatiohoz, hogy az a választ az apostoli visitatornál a levél elküldése kapcsán megsürgesse. Értesítést azonban mindaddig nem kaptunk. Bizalommal kérjük tehát Főtisztelendőségedet is, hogy az ügy kedvező elintézését szintén sürgetni szíveskedjék.

Egyébként buzgó...

Pécs, 1925. febr. 20.

p. á. h.”

11a⁵⁴

Gr. Majláth Gusztáv Károly (1864–1940) erdélyi püspök levele gr. Zichy Gyula kalocsa-bácsi érsekhez

„Kedves Gyulám,

Jelentem, hogy [december] 15-én Budapestre utazom, 18-án onnan Rómába. Parancsolj velem. Budapestén I. Uri u. 18., Rómában Via [di] S. Nicola da Tolent[ino] 8. Köszönöm, hogy Szporni Gyulát Pécssett alkalmaztad. Ha Kalocsán megbízható intézőre volna szükséged, öccse Szporni Sándor megfelelne. Jelenleg Tótszentpálón van; létszám csökkentés miatt nyugdíjazták, de abból nem élhet meg. Imádságaidat kéri – a szerencsétlen Rafaelért is, kit vajha megtérítene a sokszori megaláztatás, mely őt érte – s Jézus Sz. Szívének ajánl szerető testvéred Xban [Krisztusban – D. Z.]

Gusztáv

Hétfőn Bucarestbe utazom, fontos javaslatok kerülnek a parlament elé.
[1925.] XI. 28.”

⁵⁴ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1925. dec. 5-én lett érkeztetve. A megmaradt feladóvevényből pontosan kiderül, hogy a feladó gr. Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök.

11b⁵⁵

**Gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsek levele
gr. Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspökhöz**

„Nagyméltóságú Gróf Majláth Gusztáv
erdélyi püspök urnak
Budapest
I. Uri u. 18.
Kedves Gusztáv!

Ugy hivatalos leveledet, mint hozzácsatolt bizalmas soraidat, legutóbb pedig kedves lapodat szerencsésen kézhez vettem.

Örülök, hogy Rómába mehetsz a Szent év bezárásának felemelő ünnepére. Kétszer voltam ugyan folyó évben Rómában, de azért örülnék, ha most is elmehetnék. Sok ügyet meg kellene személyesen sürgetnem. A palliumot is át kellett volna személyesen vennem. Mons[ignore] Bressant kértem fel ennek eszközzésére.

Most csupán arra az egyre kérlek, légy szíves a pálosok ügyében még a múlt év folyamán Őszentségéhez beadott folyamodványomnak I. alatt csatolt másolatát átolvasni. Kérelmemre hosszú időn keresztül nem érkezett válasz. Most a napokban kaptam a másolatban II. alatt mellékelt levelet s vele majdnem egyidejűleg Páter Tóth Márián censtochovai magyar pálos atyának hozzám intézett és ugyancsak másolatban idezárt levelét.

Ez, valamint a több oldalról hozzám érkezett bizalmas értesülés arról győz meg, hogy előterjesztett kérelmem teljesítésének elutasítása, melyről a rendben mindenki tud, nemcsak elkeseredést, hanem szinte válságot is okoz.

Az lenne tehát Őszentségéhez alázatos esedezésem, hogy kérelmemet újból tárgyalatni, vagy rövid uton elrendelni kegyeskedjék, hogy P. Tóth Márián az elől említett kérvényemben felhozott célból Pécsre küldessék.

Ha alkalmad nyílik e fontos magyar ügyet Őszentsége előtt szóba hozni, igen hálás lennék.

Második római utam előtt arra kértél, hogy római növendékednek (ha jól emlékezem Brücknernek hívják) 500 lírát fizettessek ki nevedben. Az ügy elintézését Mosonyi Dénes vállalta. A Collegium Páter Ministerénél (P. Rauchnál) neki folyószámlája van. Erről 500 lírát Brückner javára iratott. Ezt én levélben közöltem már veled. Mosonyi készséges örömmel állt rendelkezésedre és kijelentette azt is, hogy ezt az összeget (tekintettel arra, hogy neked amugy is nehéz a helyzeted) szívesen felajánlja növendéked javára támogatás gyanánt.

Egyébként jó utat, kellemes időt, sok lelki örömet és szerencsés hazatérést kívánunk neked mindnyájan.

Imáidat kérve szeretettel ölel

Pécsett, 1925. dec. 14.

Krisztusban testvéred”

⁵⁵ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1925. dec. 15-én lett expedálva.

11c⁵⁶**Tóth Marian pálos szerzetes levele gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsekhez**

„Laudetur Jesus Christus et Maria Virgo Sancta Mater Eius!
 Sanctus Paulus I. Eremita et omnes Sancti Ordinis Proto-Eremitici!
 Illustrissime ac Reverendissime Archiepiscopo, Pater Clementissime!

Gemens et flens, ad pedes Paternitatis V-rae genibus provolutus enixe precor, ut me lapidem offensionis et petram scandali, consortio despectum et vilipensionem amantium paulinorum in Hungaria misericorditer associare dignaretur!

Culpant me patres occasionem tempestatis esse, nolentem adlaborare in prosperitatem ordinis. Post non-admissionem professionis solemnis piissimi patris Gerardi; egressus est 1° p. Joannes; 2° p. Salesius; novissime vero ille vir eximiae sanctitatis et laboriosus p. Ceslaus, videns post tres annos per fas et nefas impedimenta omnis modi poni in viis Domini quoad p. Gerardum, quem ille magno eiulatu plangebat – melancholiam incidebat et dixit:

„morior pro Hungaria, quam tu tua peccaminosa negligentia perdis.”

„Nunquam!” respondi: „qui moritur pro Hungaria, etiam si mortus [sic!] fuerit vivet!”

Testatur se nullo modo dimissionem accepturum, si saltem a mea partem tenuis lux elucescet, ad dissipandas tenebras animi eius moerarem immersi. Similis rationis sunt et coeteri patres. Ego vero, qui cupio anathema esse pro fratribus, et millies mori pro bono ordinis saluteque hominis sancti, Deo cari, mansueti et pii patris Ceslai; humilime [sic!] precor Vestram Excellentiam, ut mihi miseri inter angustias morte amarissimas posito, suo Paterno auxilio benigne succurrere dignaretur.

Ad Te clamamus „Domine salva nos perimus!”

Remaneo in profundissima obedientia Sanctae Sedis Apostolicae; Praepositis meis; et Paternitatis Vestrae!

In Claro-Monte, Częstochoviae,
 anno D-i 1925, die 1-a Decembris;
 humillimus et ultimus servus:
 Fr. Marianus
 monachus Ord. Proto-Eremitici.”

11d⁵⁷**Vincenzo La Puma (1874–1943) titkár levele
 gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsekhez**

„Segreteria della Sacra Congregazione Dei Religiosi
 N. 4505/24.

(Da ripetersi nella risposta)

Illustrissime ac Reverendissime Domine

Petitionem circa propositam Ordinis Paulinorum in tua Dioecesi foundationem, quam A. T. [a.m. Amplitudo Tua – D. Z.] post audientiam a SSmo D. N. [a.m. Sanctissimo

⁵⁶ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1925. dec. 10-én lett érkezettve.

⁵⁷ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél csak érkezettve lett: 1925. dec. 10.

Domino Nostro – D. Z.] PIO PP. XI habitam occasione relationis super statu dioecesis mense Octobri 1923, misit Reverendo Patri Visitatori Apostolico LADISLAO BOKOSIEWCZ [helyesen: BOHOSIEWICZ – D. Z.], ipse Visitator ad hanc Sacram Congregationem remisit cum sequentibus animadversionibus:

1) Reverendus Pater Gerardus, recte Reverendus Dominus Joannes BODÓ, postquam vota temporalia ad triennium ipsius expiraverant, non erat ad professionem admissus, sed tanquam saecularis sacerdos erat e Monasterio in suam Dioecesim sine votis remissus, et nunc iam illegitime veste et nomine PP. Paulinorum utitur. Hac de re sufficientem relationem ad Sacram Congregationem suo tempore transmissi.

2) Frater laicus Benedictus MAJOK [helyesen: MAJÁK – D. Z.], qui nunc cum Reverendo Domino BODÓ in Quinque Ecclesiis commoratur aufugit clam et illegitime e Monasterio PP. Paulinorum vespere die 1. Februarii h. a. et ad hanc diem est apostata ab Ordine, qui jurisdictionem suorum Superiorum [sic!] non se subiicit, neque unum verbum de sua agendi ratione Ordini suo mittit.

3) Alter Frater laicus, de quo Reverendissimus Episcopus scribit, non est membrum Ordinis PP. Paulinorum, qui nullum talem illic miserunt et ibi etiam nullus Novitiatus PP. Paulinorum existit.

4) PP. Paulini non possunt nunc novam foundationem facere, et propter paucitatem Patrum et in primis propter Constitutiones nondum revisas nec ordinatas et propter vitam regularem nondum satis in observantia stabilitam. Praesertim non potest cogitari, ut in foundationem novam suam, mittant homines tales, de quibus supra dictum est, quibus neque aliquid praecipere, neque fiduciam dare possunt. Haec est sententia non tantum mea, sed etiam Reverendissimi P. Glis. PP. Paulinorum, cuius opinionem de hac re quaesivi.

5) R. P. Marianum Foth [helyesen: Tóth – D. Z.], solemniter professum ad illos „fratres” mittere non possum aliter, nisi ipse sponte vitam communem in Monasterio relinquere vellet, et ab observantia votorum solvi. Haec tamen ipsi suadere non audeo.

Relatis autem SS. D. N. PIO PP. XI tam instantia A. T. [a.m. Amplitudinis Tuae – D. Z.] quam animadversiones R. P. Visitatoris Apostolici in audientia diei 5 Decembris 1923 a R. D. Secretario Sacrae Congregationis Negotiis Religiosorum Sodalium praepositae, Ssmus [a.m. Sanctissimus – D. Z.] voluit ut significaretur R. P. Visitatori Apostolico quod sequitur:

„Circa quandam foundationem Ordinis Paulinorum a Reverendissimo Episcopo QUINQUE Ecclesiarum propositam, Sanctitas Sua significandum voluit P. T. mentem Suam fuisse ut de tali negotio ipse Episcopus ad te scriberet eo dumtaxat fine, ut cognoscere posset an tale propositum ad executionem deduci valeret. Quod, cum ex allatis a Te rationibus fieri non posse comperiat, sequitur ex intentione Sanctitatis Suae minime in negotio procedendum esse.”

Haec omnia officii mei debito cum A. T. [a.m. Amplitudine Tua – D. Z.] pro tua cognitione et norma communico, dum omnia quaeque fausta tibi adprecor, ac perma-neo Amplitudinis Tuae
addictissimus servus
V[incentius] La Puma
secret[arius]”

11e⁵⁸**Balatoni Károly levele Mosonyi Dénes püspöki általános helynökhöz**

„Méltóságos, Kegyes Jó Atyám!

Hálatelt szívvel olvastam kegyes sorait s abból épülve erőt merítettem. – Idézem az utolsó sorokat: „Jó ügyet mozgatunk, másodszor pedig azért reménykedünk, mert az állhatatos ima előbb v. utóbb meghallgattatást nyer. Ebben az imában egyesülünk.” – Igen! A győzelem megvan! Az imánk meghallgattatást nyert. Évekig tartó buzgó imáimmal, napi áldozásaimmal s vagy 5–6 hónapja Kis Szent Terézhez⁵⁹ intézett kilencedekkel kértem a jó Isten e bájos szentjét, hogy terjessze a Czenstochowai kegyes Szűz elé alázatos kérelmünket, hogy Szűz Mamácskánk, Jézus mindenható Szentséges Szívét ostromolva teljesítse hő vágyunkat, adja nekünk P. Tóth Maryant, hogy a pálos tervek megvalósulhassanak. Kértem arra is a Kis Szent Terézt, hogy XI. Pius pápa szívét – ki Őt szentté avatta, hajlítsa a pálosok felé, valamint Csernoch hercegprímás úr ő eminentiájának szívét is. – Kérem a kegyes Szentet, hogy Prohászka püspök úr személyében adja meg nekünk az I. pálos Generalist, a Sociális Misszió Társulatot mint II. rendet pálos-fehér apácákat a pálos rendbe beolvasszuk, a [pécsi – D. Z.] Szt. Jakabhegyi romok felépüljenek, pécsi anyaházukat a virágzás igen magas fokára emelje stb... A Gellért-hegyi lourdesi barlang vezetését reájuk bízzák stb... stb Máriaremetét megkapják...

S mint méltóztatik tudni P. Tóth Maryan jön, azonban várja Zichy érsek úr Ő kegyelmességének hívó levelét, mert mint Maryan írja a Czenstochowai püspök úrtól így kapta meg az engedélyt a távozásra, ha Zichy érsek úr Ő kegyelmességének levelét felmutatja.

Most tehát e döntő...levélért könyörgünk, kegyeskedjék Méltóságos Kegyes Atyánk ezt kieszközölve sürgősen elküldetni Czenstochowára ajánlva P. Tóth Maryan címére, de talán Krynicky⁶⁰ püspök úr címén, nehogy a kintiek kezén elkalódjék.

Tovább is vezekelve a szt. ügyért, nekifeszülve, Jézus Szentséges Szívének szeretetében égve, imádkozva várjuk a teljes diadalt, amely nem maradhat el, amit oly apostoli kezek mozgatnak, mint a pécsieké. Mély tisztelettel maradok Krisztusban igaz híve

Balatoni Károly
huszárcapitány”

⁵⁸ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél keltezés nélküli, a borítékon kivehető postai feladási dátum: 1926. febr. 13.

⁵⁹ Lisieux-i Szent Teréz (1873–1897).

⁶⁰ Lásd 67. l.j.

11f⁶¹**Egy bizonyos Ludwik Sylwester levele a pécsi „pálosokhoz”**

„Częstochowa, dnia 3. lutego 1926 r.

Drodzy i Kochani Bracia!

Spieszę podzielić się z Wami miłą i pocieszającą nowiną. Piszę ponieważ z polecenia Naszego Kochanego O. Marjana.

Otóż w tych dniach otrzymał O. Marjan od X. Dyrektora Hantosa z Budapesztu list, w którym zawiadamia go X. Dyktor Hantos, że jest powołany według prawa kanonicznego na przeora OO. Paulinów na Węgrzech. Jednocześnie powiadamia go, żeby był gotów do wyjazdu.

Niezmiernie się O. Marjan jak również i ja z nowiny tej ucieszyliśmy, a O. Marjan mało co, że z wielkiej radości ze skóry nie wyskoczy.

Jest jednak małe ale ...

Mianowicie O. Przeor Piotr Markiewicz zaznaczył: „Nie stawiam Ojcu żadnych trudności, jednak niech Ojciec tego jeszcze nie rozpowiada, dopóki nie otrzyma dokumentu nominacyjnego, a skoro tylko ten nadejdzie Ojciec natychmiast może wyjechać, nie będę Ojca dłużej zatrzymywać.” To są słowa Ojca Przeora.

Zależy więc wszystko od tego, kiedy dokument nominacyjny nadejdzie. O. Marjan prosi Was, a przede wszystkim Wielebnego O. Gerharda, żebyście dołożyli wszelkich starań u odpowiednich władz, żeby dokument ten jaknajprędzej nadszedł na Jasną Górę na ręce O. Marjana (polecony). Natychmiast po otrzymaniu tegoż O. Marjan wyjeżdża do Pécs. Bez tego jednak ani rusz.

Starajcie się więc Kochani i Drodzy Bracia, żeby dokument ten jaknajprędzej nadszedł, gdyż im wcześniej tu będzie, tem prędzej rozpocznie się normalna praca OO. Paulinów na Węgrzech.

Ja pisałem w tej sprawie do Wiel. X. Hantosa, prosząc go w imieniu O. Marjana o łaskawe jaknajszybsze przesłanie danego dokumentu i dziś list ten wysłałem. O ile pójdzie dobrze, to za 10 dni powinna być tu odpowiedź. Zdają mi się, że najlepiej będzie, gdy i Wy również zwróćcie się do X. Hantosa w tej sprawie lub J. E. X. Biskupa hr. Zychiego.

Nadmienić tu jeszcze muszę, że J. E. X. Biskup Krynicki oraz jeden przeor Kapucynów i kilku z życzliwych OO. Paulinów złożyli O. Marjanowi serdeczne życzenia, zaznaczali jednak wszyscy, a przede wszystkim X. Biskup, żeby stanowczo czekać na nadejście dokumentu i potem dopiero wyjechać.

(...)

⁶¹ A levélben röviden arról van szó, hogy Hantos Ferenc meghívta Tóth Mariánt Magyarországra, szó szerint felkérte priornak, ami viszont nem volt elégséges, mert Piotr Markiewicz pálos generális Zichy püspöktől várta a hivatalos meghívót, a kinevezési dokumentumot, aminek kézhezvétele után elengedett volna Tóth Mariánt Magyarországra, hogy a pálos rendet életre keltse. Valamint szó van benne két Mária-jelenésről, melyben egy bizonyos Grzegorz Augustynik pap és egy bizonyos Wanda Malczewska részesültek, s amely jelenések a pálos rend magyarországi letelepedéséről szóltak pozitívan. A levél őszinteségében elég zavaros, tartalmilag nem összefüggő. A kézirat kiolvasásáért és tartalmi kivonatolásáért köszönettel tartozom Dr. Robert Wołosznak.

Z polecenia O. Marjana spiszę Wam 2 widzenia jakie miał O. Grzegorz Augustynik [élt: 1847–1929 – D. Z.] (senior na Jasnej Górze, były Prałat) dotyczące się OO. Paulinów na Węgrzech.

(...): Ukazuje się śp. Wanda [Malczewska – D. Z.] i mówi: „Wszystko jest dobrze, tylko robotników mało, jeden jest tylko człowiek, który w sprawie węgierskiej pracuje, jednak gdy poruszy tę powłokę i uprawi, niebawem i owoce wyrosną.” Potem ukazała się Matka Boska mówiąc: „Ja z ziemi tej nie zrezygnowałam, kraj to jest mój, bo od króla Stefana mnie ofiarowany a ludność pod moją wyłączną opiekę oddana. Wytrwania tylko, modlitwy i pracy.”

A drugie było takie: (...) ukazuje się (...) Matka Boska i mówi: „Nie bójcie się, ja jestem z wami, nic złego wam się nie stanie. Tylko pomiędzy wami musi być jedność, wszyscy za jednego, jeden za wszystkich i niczego się nie obawiajcie.” (...)

Cóż Wy o tem sądzicie Kochani Bracia?

Równocześnie przesyłam Wam parę książek, pomiędzy niemi i żywot świętobliwej W[andy] Malczewskiej.

Cóż tam u Was nowego? Czy jesteście zdrowi? Czy w klasztorze coś nowego zrobione, a płot czy już gotowy? Co porabia Wielebny X. Perr [Viktor], proszę go odemnie jaknajserdeczniej pozdrowić. Zawsze mi jest w nadzwyczaj miłej pamięci. Również serdeczne pozdrowienia dla wszystkich znajomych, dla moich rodaczek, p. Burics [? – D. Z], tych pań pod kościołem, gdzieśmy kiedyś w czwórkę z O. Gerhardem wieczór spędzili oraz tych miłych chorwatów, organisty itd. Mam nadzieję, że niedługo zobaczymy się. Daj to Boże! Ja tęsknię za tym cichym węgierskim klasztorem.

(...)

(...) dla Wielebnego O. Gerharda przesyłam ucałowania rąk i polecam się Waszym świętym modlitwom (...).

Ludwik Sylwester

(...)”

11g⁶²

**P. Tomcsányi Lajos S.J. levele
gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsekhez**

„Kegyelmes Uram!

A messze Lengyelországból jött levelet [11f. – D. Z.] itt mellékelem. Miért írja ezt a levelet más és nem Tóth Marian atya? Előttém ez gyanus. Gyanum alaptalan? Szeretném hinni.

Várják tehát a levél szerint a meghívást s P. Tóth Mariánt azonnal elengedik.

Én azt hiszem, hogy az én gyanúm miatt elég lesz, ha ír Nagyméltóságod Pécsre, hogy Nagyméltóságod nevében Mosonyi kanonok úr írja meg Lengyelországba a meghívó hivatalos levelet.

Kezeit csókolom.

Nagyméltóságodnak

⁶² In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1926. febr. 14-én lett érkezett, a levél hálójára megfogalmazott válasz pedig 1925. febr. 25-én expédiálva.

Kelt Budapesten, 1926. febr. 12.
alázatos szolgálja
Tomcsányi Lajos S.J.

U. i. Jó lesz most már határozni afölött, hogy igazat ad-e Nagyméltóságod Bodó atyának a bajusz és szakáll használatára nézve.

Régen ez így volt, ma nem kell. Méltóztassék határozni. Ugy írjuk meg a szabályt, amint Nagyméltóságod határoz.”

11h⁶³

**Gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsek levele
P. Tomcsányi Lajos S.J.-hoz**

„Kedves jó Páter Tomcsányi!

Folyó évi február 12-én kelt szíves sorait és a lengyelországi levelet hálásan köszönöm. Magam is feltűnőnek találtam, hogy P. Tóth helyett egy ismeretlen egyén közölte a meghívásra vonatkozó bizalmas értesítést. Nehogy azonban úgy lássék, mintha a kedvezőnek ígérkező alkalmat el akarnók mulasztani, a kívánt levelet [lásd 11i. – D. Z.] Krynicki László püspök urhoz megírtam és el is küldöttem. Mosonyi helynök ur pár nap óta itt időzik nálam. Vele együtt jónak láttuk ezt a lépést is megkísérelni.

A pálosok részére a bajusz és szakál viselését nem látom indokoltnak. Tudtommal a lengyelek sem ragaszkodnak hozzá.

E hét végére visszatérek Pécsre, miután több mint két hónapot Kalocsán töltöttem.

Isten velünk! Buzgó imáit kérve maradok

Kalocsán, 1926. febr. 21.

hálás híve”

11i⁶⁴

Gr. Zichy Lujza levele testvéréhez, gr. Zichy Gyulához

„Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Kedves Gyula!

Ma hozta P. Gellért eme lengyel nyelven írt könyvet, megígértem neki, hogy elküldöm neked azon reményben, a kalocsai Convictusban akad fordító, aki a levelet mindenekelőtt szíves lesz lefordítani.

Egész Lengyelországban nagy örömdetes riadalom uralkodik, hogy ennek a szent-életű nőnek – Wanda Nepomucénának⁶⁵ – megjelent volna a boldogságos Szűz és kívánságát fejezte ki Magyarország egyesüljön Lengyelországgal, hozzá téve, „el nem hagyom országomat, azaz Magyarországot, ne féljete, ha az ördög 5 kútyájával is nekiront. Magyarország élni fog és kívánom, hogy a „Pálosok letelepedjenek!” P. Bodó Gellért szavait, hogy Lengyelországban megszűnt a féltékenység és ellenszégülés, Censtochovába a Püspök és a Pálosok kijelentették semmi nehézség már várják Zichy Gyula Érsek és apostoli Kormányzó hívó sorait. P. Tomcsányi is tud erről és

⁶³ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.)

⁶⁴ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.)

⁶⁵ Teljes nevén Wanda Justyna Nepomucena Malczewska (1822–1896).

megérkezettnek véli az időt. Levél is ment hozzád! Jézus Szentséges Szívébe minden zárva szeretettel nővéred
Lujza
Pécs, 1926. Febr. 17.”

11j⁶⁶

**Gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsek levele
Władysław Krynicki (1861–1928) püspökhöz⁶⁷**

„Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Ladislao Krynicky Episcopo Achanti[n]o
Czestochowa

Illustrissime ac Reverendissime Domine!

Humillimis scriptis atque viva voce iterato a Sua Sanctitate, Pio Papa XI. gloriose regnante perdemisse facultatem postulavi, ut ad Sacrum Ordinem Paulinorum in regno Sancti Stephani, nempe Hungariae restituendum Pater Marianus Tóth, sollemniter professus huius ordinis, in monasterio Censtochowa-ensi degens, cum licentia suorum Superiorum in civitatem meam residentialem, idest Quinque-Ecclesias venire possit, ibidemque una mecum fundamenta Ordinis restaurandi iacere valeat.

Beatissimus Pater restitutionem ac dilatationem dicti Ordinis – decursu saeculorum in Hungaria optime meriti – e corde exoptans desiderium meum benigne suscepit paterne mihi indicando, ut discessus dicti Patris ad finem notatum a Superioribus et Ordinario Monasterii exoperari debeat.

Cum res igitur ita se habeat, ea cum prece Illustritatem Vestram praesentibus adire festino, ut facultatem dictam e monasterio hunc in finem discedendi Patri Mariano Tóth cum consensu Superiorum Ordinis in scriptis exarato clementer concedere, ipsumque ad Me Quinque-Ecclesias mittere non dedignetur.

Ceterum piis ad aram precibus commendatus persisto

Quinque-Ecclesiis, 20. Februarii a. 1926.

Illustritatis Vestrae frater in Christo

archiepiscopus Colocensis,
administrator apostolicus
Quinque-Ecclesiensis”

⁶⁶ PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) 1925. febr. 25-én lett expedíálva.

⁶⁷ Władysław Krynicki a wrocławski egyházmegye (diecezja wrocławska/kujawsko-kaliska) segédpüspöke, egyben címzetes achatusi püspök volt. Egyházmegyéjéhez tartozott Częstochowa is, ahol időnként rezideált.

11k⁶⁸

**Władysław Krynicki püspök levele
gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsekhez**

„Gostyn 11 Martii 1926.

Monasterium S. Philippi Nerei.

Excellentissime Domine!

Satis sero i. e. 9. Martii accepi epistolam Excellentissimae Dominationis Vestrae de die 20. Februarii anni currentis in causa translationis Quinque[-]ecclesias R. Patris Mariani Tóth, monachi Ordinis Paulinorum e monasterio Claromontano in urbe Częstochowa sito. Ad haec respondendum censeo, uti sequitur:

Non sum Ordinarius nuper erectae dioecesis Czenstochoviensis, neque a decursu mensis Ianuarii ullas cum eadem relationes habeo.

Qua Visitor Apostolicus monasteriorum in Polonia pariter non possum in negotia Ordinis Paulinorum ingerere. Etenim dictus Ordo subditur suo peculiari Visitori Apostolico, a cuius nutu pendet.

Addam adresse personarum, quarum consensus in absolvendo memorato negotio videtur necessarius:

Episcopus Czenstochoviensis: Dr. Theodorus Kubina. Częstochowa.

Visitor Apostolicus: Reverendus Wladislaus Bohosiewicz C. SS. R. Mościska. Klasztor OO. Redemptorystów.

Prior Generalis Ord. S. Pauli: Reverendus Petrus Markiewicz. Częstochowa. Jasna Góra.

Humillimus atque devotissimus Excellentissimae

Dominationis Vestrae servus in Christo

+ Wladislaus Krynicki

episcopus titularis Achantinus

Excellentissimo Domino

Julio Zichy

Archiepiscopo Colocensi

Administratori Apostolico Quinque[-]ecclesiensi.”

11l⁶⁹

**Gr. Zichy Gyula kalocsa–bácsi érsek levele
Piotr Markiewicz legfőbb pálos elöljáróhoz**

„Admodum Reverendi Patri Petro Markiewicz

Priori Ordinis Sancti Pauli

Czestochowa

Jasna Góra

Admodum Reverende Pater!

Notus est admodum Reverendae Paternitati Vestrae conatus meus, quo restitutionem inclyti Ordinis Sancti Pauli in regno Sancti Stephani, nempe in Hungaria inde

⁶⁸ In: PPL PRA, 775/1926. (In: PPL PRA, 3350/1931.) A levél 1926. márc. 20-án lett érkezettve.

⁶⁹ PPL PRA, ad 775/1926. (In: 3350/1931.) A levél 1926. ápr. 20-án lett expedálva.

iam a pluribus annis non modo exoptavi, sed etiam exoperari cupiebam. Humillimis scriptis atque viva voce hunc in finem a Sua Sanctitate, Pio Papa XI. gloriose regnante demisse petii, ut Pater Marianus Tóth, sollemniter professus huius Ordinis, in Monasterio Częstochowa-ensi degens cum licentia suorum Superiorum in civitatem Meam residentialem, idest Quinque-Ecclesias in Hungaria dimitti, ibidemque una mecum fundamenta Ordinis restaurandi iacere valeat.

Beatissimus Pater restitutionem ac dilatationem dicti Ordinis – decursu saeculorum in Hungaria optime meriti – e corde exoptando desiderium meum benigne quidem suscepit, paterne tamen mihi indicavit, discessum dicti Patris ad finem notatum per medium Visitatorem Apostolicum Monasterii debere exoperari.

Conatus mei hucusque frustrati sunt.

Cum tamen nihil aliud in hac causa quaeram, quam Dei gloriam, salutemque animarum per preces, sudores, operaque Patrum Ordinis Sancti Pauli apud nos restituendi atque dilatandi promovendam, cumque dies mei, quibus adhuc tamquam Administrator Apostolicus in dioecesi Quinque-Ecclesiensi commorari possum, numerati sint, ea cum prece admodum Reverendam Paternitatem praesentibus adeo, ut facultatem dictam e Monasterio hunc in finem discedendi Patri Mariano Tóth in scriptis concedere, ipsumque ad Me Quinque-Ecclesias mittere non dedignetur.

Hoc in casu ad Monasterium Quinque-Ecclesiis fundandum domum Meam cum vinea adiacenti et cum 150,000,000 coronis hungaricis (quae nunc valorem 45,000 libellarum italicarum efficiunt) qua foundationem offero.

Responsum benignum exspectando, piis ad aram precibus commendatus persisto

Quinque-Ecclesiis, 16. Aprilis 1926.

Admodum Reverendi Paternitatis Vestrae
frater in Christo

archiepiscopus Colocensis,
administrator apostolicus
Quinque-Ecclesiensis”

12a⁷⁰

Hantos Ferenc igazgató levele Virág Ferenc (1869–1958) pécsi püspökhöz

„Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

Úgy értesültem, hogy Méltóságod óhajtja a pálosok megtelepedését Pécsen és hogy ezért Csensztochovában tartózkodó Tóth Marián magyar pálost a Szentszék útján Pécsre szándékozik áthelyeztetni.

Nincs kétség, hogy mély hálára kötelezi ezzel Méltóságod az egész nemzetet, mert boldogult pater Tomcsányi elgondolása szerint újjászervezés alá kerül pálosok pap, tanító és szolgálatot tevő testvér tagozatukkal nagy áldás lehetnének a pap és tanító nélkül tengődő tanyai népnek lelkipásztorkodás, iskolázás és gazdálkodás révén.

⁷⁰ PPL PRA, 218/1930. A levél 1930. jan. 21-én lett érkezettve, jan. 23-án pedig expedálva.

Azért a pálosok, mert a szerzet remete, Istenben merülő jellegénél fogva tanyai elkülönültségükben sem éreznék az emberekkel való társas érintkezés hiányát, hanem beérnék a hivatásbeli kötelességeik kívánta találkozásokkal.

Igen nagy öröömre szolgálna, ha a megindításban csak némileg is résztvehetnék és errevaló tekintetből Méltóságod kegyes engedélyével a nyári szünidőt Pécssett a pálosoknál tölthetném.

Méltóságod iránt a
legmélyebb tisztelettel és kegyeletes kézcsókkal

Budapest, 1930. január 20.

(IV. Váci-utca 47.)

Hantos Ferenc

áldozópap, gimnáziumi igazgató.”

12b⁷¹

Virág Ferenc pécsi püspök levele Hantos Ferenc igazgatóhoz

„Nagyontisztelendő Hantos Ferenc szentsz. tanácsos, leánygimnáziumi igazgató úrnak
Budapest

(IV. Váci u. 47.)

F. hó 20-án kelt felterjesztése kapcsán értesítem Nt.edet, hogy a pálosok visszatelepítési ügyét még nagyérdemű elődöm, gróf Zichy Gyula, kalocsai érsek kezdeményezte, (ezidőszert is az Érsek úr adhat e kérdésben) a mai napig mozgatja és az egész mozgalmat kezében tartja. Kalocsáról tehát e kérdésben bővebb felvilágosítást nyújthatnak. Egyházmegyéim egyik papja 1928 nyarán vétette fel magát elbocsátása alapján a pálos noviciátusba azzal a rendi előjáráságtól kapott biztatással, hogy már egy év múlva visszajöhet Tóth Máriánnal Magyarországra, de újabb értesítései szerint visszatérése a közel jövőben nem várható.

A pécsi ház jelenlegi összetételében pálos telepnek alig nevezhető.

Egyébként ...

Pécs, 1930. jan. 21.

Virág Ferenc

pécsi püspök”

⁷¹ In: PPL PRA, 218/1930.

1. kép: Gróf Zichy Gyula pécsi püspök és titkára, Dr. Mosonyi Dénes, Róma (Pécsi Egyházmegyei Levéltár)

2. kép: Pálos szerzetesek a pécsi kolostor Hunyadi úti kapubejárójánál 1936-ban (Pécsi Egyházmegyei Levéltár)

3. kép: Pálosok, szeminaristák és egy kínai kisfiú (talán a kínai ferences misszió révén kerülhetett ide?) az 1930-as években, a Pécsi Püspöki Szeminárium udvara (Pécsi Egyházmegyei Levéltár)

4. kép: Pálosok a pécsi kolostor egyik helyiségében, balról a második P. Zembrzusi Mihály (Pécsi Egyházmegyei Levéltár)

5. kép: Hótakarítás a pécsi pálos templom előtt az 1930-as években (Pécsi Egyházmegyei Levéltár)

BAKU ESZTER

WEICHINGER KÁROLY ÉS A PÉCSI PÁLOS TEMPLOM ÉS KOLOSTOR ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

BEVEZETÉS

Bár a két világháború közötti magyar építészetet tárgyaló szakirodalom szívesen hivatkozik rá, Weichinger Károly pécsi Pálos templom- és kolostorépülete lényegében a mai napig kevésbé kutatott, annak ellenére, hogy méltó helyét a magyar építészettörténet íásaiban többé-kevésbé már megtalálta. A budapesti Sziklatemplom és kolostor megépítése után – mely részben szintén Weichinger Károly nevéhez köthető – a pécsi pálos kolostor létrehozása mérőföldkőnek számított a Magyarországra visszatelepülő rend új életében. A középkori reminiscenciákkal tűzdelt helyszín, mint történeti alap kiváló kiindulópontként szolgált hazánk emblemikus modern templomának, amely az egyházi várakozásoknak megfelelően a hagyományok feltétlen tisztelete mellett igyekszik funkcionálisan és esztétikailag is megfelelni az újonnan kialakult igényeknek. Cikkünkben a korszak egy kiemelkedő jelentőségű épületét, mint a pálos rend történetének szignifikáns helyszínét és a magyar építészettörténet méltatlanul kevés figyelmet kapott tervezőjének modern templomát vizsgáljuk. A kutatást kiegészítik az egyes tervvariánsok bemutatása és elemzése illetve az épület recepciójának ismertetése.

EGYHÁZMŰVÉSZETI KONTEXTUS

Weichinger Károly pécsi Pálos templomának tárgyalása és az épület jobb megértése érdekében szükségeszerű a korszak karakterisztikájának megtapasztalása, vagyis azon folyamatok rövid áttekintése, amelyek mentén vagy amelyek nélkül az épület más formában, más elvek szem előtt tartásával vagy egyáltalán nem jöhetett volna létre. A folyamatok rövid áttekintése érinti a történelmi, társadalmi, gazdasági, egyházművészeti s nem utolsósorban az építészeti kérdéseket, változásokat is, amelyek együttesen hatottak az épület formái, szerkezeti kialakítására és anyaghasználatára egyaránt (*1. kép*).

Az I. világháború és következményei hazánkban a Római Katolikus Egyház megerősödését vonták maguk után. A trianoni békekötés utáni Magyarországon a korszak jellemzője volt a „keresztény és nemzeti felbuzdulás”, mely az egyházművészetre is kihatott. A korszak egyházművészetének problematikáját Gerevich Tibor írása már 1920-ban előrevetítette: „[...] Magyarországon keresztény és nemzeti felbuzdulás van. Új korszakunknak ez két legfőbb jelzője. E reneszánsz megnyilatkozik politikában, társadalmi életben, irodalomban; művészete még nincs. A művészeti megújulás késedelmének több oka van; az egyik fő ok kétségkívül a komoly munkaalkalom hiánya. Az új közszellem – ha még nyers formában is – megvan s vár-

ja, hogy az új művészetet megtermékenyíthesse.”¹ Továbbá meghatározta a fejlődés irányvonalát is: „Ha magyar egyházművészetet akarunk teremteni, fel kell élesztenünk régi művészetünk hagyományait s a nemzeti folytonosságot helyreállítva, az új fejlődést ezekbe kapcsolni. Egyházi művészetünk nemzeti is legyen.”² Az 1930-as években hazánkban jelentkező modern művészeti tendenciák, melyek az építészetben életre hívták a funkcionalizmust s új anyagok használatát szorgalmazták, különös nehézségekbe ütköztek az egyházművészetek terén, hiszen ahogy Gerevich írta: „Ne legyen a templom elvont s hatásában ki nem próbált művészeti problémák kísérleti állomása.”³ Az új egyházművészet kialakításában a fent vázolt fejlődési irányoknak megfelelően az 1930-as évtizedre hazánkban sajátos stíluspluralizmus alakult ki, melyben látványos szerepet játszottak egyrészt a Gerevich által sugallt, hagyományokat felélesztő úgynevezett *neostílusok*, a továbbélő szecessziós és historizáló tendenciák, valamint a progresszív vonal, a modern megjelenése és fokozatos térhódítása.⁴ Egyházi részről, többek között Somogyi Antal győri kanonok és Jajczay János által támogatott funkcionalista hatások részlegesen bár, de lehetőséget adtak egy új kibontakozására, az egyházi reprezentáció modern művészettel való támogatottságára.⁵ A modernizációs útkeresést a Római Katolikus Egyházban elsősorban a Római iskola irányzatának képviselői és követői, valamint a főleg itáliai építészet formakincsével operáló építészek képviselték.⁶ Mindemellett különböző rendelkezések, pápai és püspöki megnyilatkozások is irányt mutattak abban, hogyan kell, és hogyan lehet templomot építeni, és abban milyen képző- és iparművészeti alkotásokat lehet elhelyezni. Ezen rendelkezések részletes ismertetése kívül esik a jelen tanulmány keretein,⁷ azonban mindenképpen fontos megjegyezni, hogy az esztergomi egyházmegyei zsinatok határozatai az 1917-es kánonjogi kódex rendelkezéseitől, amikor még erőteljes elhatárolódás volt érezhető az újfajta építőanyagokból épült templomok iránt,⁸ határozott elmozdulás tapasztalható az 1941-es zsinat határozatáig,⁹ mely végül is kimondja, hogy támogatni kell az újfajta építőanyagok, például a vasbeton használatát.¹⁰ Ezeket a rendelkezéseket természetes módon egészítette ki az egyházművészeti hivatalok létrehozása (Országos Egyházművészeti Tanács, Központi Egyházművészeti Hivatal), melyek az új alkotások véleményezési, tanácsadási folyamatában vállaltak szerepet, s ezáltal az újonnan építendő templomokat már a tervezési szakaszban korrigálták. (A hivatalok elvi működése sajnos a gyakorlatban nem felelt meg a vele szemben támasztott igényeknek, s ez leginkább annak köszönhető, hogy fennállásuk alatt a bí-

¹ GEREVICH 1920, 28.

² GEREVICH 1920, 30.

³ GEREVICH 1920, 31.

⁴ A korszak egyházi építészetének modern vonulatáról s a II. világháború utáni egyházi építészeti tendenciákról rövid áttekintés olvasható: VUKOSZÁVLYEV 2010.

⁵ SOMOGYI 1927 és SOMOGYI 1933.

⁶ P. SZÜCS 1987.

⁷ A kérdéskörrel bővebben: BAKU–CSÍKY 2012.

⁸ „A fából, vasból vagy más fémből lévő templomokat meg lehet áldani, de felszentelni nem. – Ecclesia ex ligno vel ferro aliove metallo benedici potest, non autem consecrari.” Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. *Acta Apostolicae Sedis* Vol. 9. Part II. (1917). Can. 1165. § 4. (<http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-09-II-1917-ocr.pdf>, utolsó megtekintés: 2015. 02. 25).

⁹ GERGELY 1984, ESZTERGOMI ZSINAT 1942, 79.

¹⁰ A rendelkezések elemzése: BAKU–CSÍKY 2012.

rálatok kötelezővé tétele mindvégig nem sikerült.¹¹) A rendelkezések végrehajtását, valamint az egyházi lapok hasábjain megjelenő, egymásnak feszülő vitapartnerek érvelését tekintve egyértelműen tapasztalható, hogy az Egyház folyamatosan igyekezett fenntartani az egyensúlyt az új irányzatok felé való nyitottság és a hagyományok feltétlen tisztelete között.¹² Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egyes stílusokat, amelyeket úgy ítélték meg, hogy a „szentet” nem kellőképpen tisztelik, kizártak, másokat meg támogattak. Ily módon hazánkban a már említett, itáliai tanultságú Római iskolás művészek mint kiemelt alkotók számos egyházi megrendeléshez jutottak.

A PÁLOS SZENT IMRE-TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

1. A helyszín

II. József 1786-os feloszlató rendelete után a pálos rend számára néhány sikertelen kísérletet követően a két világháború között nyílt lehetősége visszatérni Magyarországra, majd 150 év után. 1934. május 12-én indult el Magyarországra 14 pálos szerzetes, akik számára Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás május 21-én felszentelte a Sziklatemplomot és a vele gyakorlatilag egybeépített kolostort Budán, a Gellért-hegy oldalában.¹³ A Sziklatemplom Lux Kálmán, míg a történelmi stílusok újraértelmezését megvalósító kolostor épülete a Gellért-hegy oldalában Weichinger Károly építész nevéhez köthető.¹⁴ A rend kezdetben a Sziklatemplom és kolostor együttesét használta, de a vezetés előtt már igen korán nyilvánvalóvá vált, hogy az újoncok képzésére egy nyugalmasabb, a fővárostól távol eső helyre lesz szükségük. 1934-ben a pálos rendfőnök (P. Przezdziecki Pius) Virág Ferenc pécsi püspöknél tett látogatást, melynek során a Pécssett létesítendő noviciátus létrehozásáról egyeztettek. A választás feltehetően több okból is az egykori Mátyás Flórián út (ma Hunyadi János út) és a később kiépítendő Magaslati út kereszteződésére esett. 1925-ben Zichy Gyula püspök¹⁵ a Lengyelországból fogadalom nélkül hazatért három magyar leendő pálosnak vásárolta meg az ún. Kompos villát a Mátyás Flórián út 48. szám alatt¹⁶ (2–3. kép).

Az újoncház ide helyezésének azért sem lehetett akadálya, mert a terület eleve a magyar pálos rend tulajdonát képezte. Ugyanis Zichy püspök, Szabó János püspöki jogtanácsossal úgy indokolta a birtokba adás tényét, hogy II. József császár rendeleteiben nem volt alkotmányos jelleg, így a rend jogilag megmaradt Magyarországon. Ez adta meg a birtoklás alapját és a visszatelepítéskor emiatt nem volt szükséges engedélyt kérni.¹⁷

Szintén indokolta a helyszínválasztást, hogy 1928-ban Pécs város szabályozására hirdetett országos tervpályázaton Dörre Endre – Kőszeghy Gyula és Weichinger Ká-

¹¹ Az OET (Országos Egyházművészeti Tanács) és a KEH (Központi Egyházművészeti Hivatal) lényegében az 1924. szeptember 1-jén kelt 34215. iktatószámú levélben megfogalmazott pápai rendeletek után jött létre, lényegében azok hatásaiként, évekkel később.

¹² BAKU–CSÍKY 2012, 291.

¹³ KÁRPÁTI 2010.

¹⁴ PAMER 2001, 156.

¹⁵ 1926-ban választják meg Virág Ferencet pécsi püspökké, amikor Zichy Gyulát kalocsai érsekké nevezték ki.

¹⁶ KÁRPÁTI 2010.

¹⁷ KÁRPÁTI 2010.

roly¹⁸ első díjas tervében javaslatot tett a Magaslati kilátó útvonal terveire, a Mecsek villaövezetére és az említett kereszteződésbe pedig egy templom építésére.¹⁹ Végül, de nem utolsósorban talán az egykori középkori Pécs-Jakabhegyi/Üröghegyi²⁰ kolostor relatív közelsége is támogathatta a pécsi pálos kolostor és templom elhelyezését, annál is inkább, mert a két világháború között a Mecsek déli lejtői még erdősebbek voltak, s kiválóan megvalósulhatott a középkorban gyökerező hagyomány folytatása, hogy a pálos kolostorok hegy alján, erdő szélén épültek.²¹ Ezt a gondolatot támogatja talán, hogy a pálos szerzetesek az egyik legkorábbi pálos kolostor kultuszának ápolását előtérbe helyezve 1947-ben zárandokkápolnát létesítettek a középkori kolostor romjaitól nem messze.²²

2. Építéstörténet

A tervező építész kiválasztásának mikéntjéről írásos dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, de talán nem járunk távol az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Weichinger Károly építész személye mellett több döntő érv is felsorakoztatható volt, hiszen már eleve jó kapcsolatot ápolott mind a Magyar Katolikus Egyházzal, mind a Pálos Renddel, s a városrendezési tervpályázat kapcsán pécsi ismereteket is szerzett, továbbá a néhány évvel korábban felszentelt Szent Mihály-temetőkápolna is az ő tervei szerint épült meg a pécsi központi temetőben.²³ A Zichy Gyula által vásárolt villát, nyaralót szintén Weichinger Károly tervei szerint bővítették, és tették alkalmassá a novíciusok fogadására. A budapesti Sziklakolostorból 1935 januárjában a magyarul kiválóan beszélő lengyel származású P. Zembrzusi Mihály került Pécsre perjelnek. 1935. július 25-én öt kispap és két segítő testvér kezdte meg a noviciátust Pécsen. A kolostorépület elkészülte után a cél a templom mielőbbi felépítése volt, amelyhez Zembrzusi Mihály perjel szüntelenül gyűjtötte az adományokat, folyamatosan kereste azokat a lehetőségeket, amelyek előremozdítják a templomépítés időről időre elakadni látszó ügyét. A templomépítés első lépéseként a helyszín kijelölése után Zichy Gyula kalocsai érsek az egykori Mátyás Flórián út 42. szám alatti telket a Pálos templom felépítése céljaira adományozta, melyhez kapcsolódva 1934. október 24-én Pécs város törvényhatósági bizottsága a polgármester felterjesztésére egyhangúan megszavazta a Pálos templom építési költségeihez való nagymértékű hozzájárulást.²⁴ Ezt követően a perjel erőt próbáló gyűjtőtevékenységének köszönhetően számos adomány érkezett szerte az országból, amely mind-mind előmozdította a templomépítés ügyét, így már a következő évben,²⁵ 1935 novemberében megtörténhetett a templom alapkövetétele. Egy évre rá, 1936. szeptember 1-jén már tető alatt állt a templom, és még ez év október 8-án az oratórium megáldásával a templom elkészültéig a szerzetesek használatba tudták venni az épületet, s végül 1937. május 17-én ünnepélyes keretek között Zichy Gyula kalocsai érsek felszentelte a templomot (4–5. kép).

¹⁸ Lásd Prakfalvi Endre e kötetben olvasható dolgozatát.

¹⁹ KALENDA 1929, 439.

²⁰ GUZSIK 2003, 29.

²¹ AKNAI 2000, 8.

²² GUZSIK 2003, 31.

²³ A Szent Mihály-temetőkápolna részletes elemzéséről bővebben: BAKU 2015.

²⁴ BAM.

TERVMÓDOSÍTÁS

A Pálos templom korántsem teljes tervanyaga három különböző archívum, a pécsi pálos kolostor, a Magyar Építészeti Múzeum és a Baranya Megyei Levéltár irat- vagy tervállományában lelhető fel. A kutatás során a tervdokumentációk vizuális egyesítésével kísérletet tettünk egy kronológia felállítására, az egymáshoz tartozó tervcsoportok fiktív összepárosítására és a datálatlan tervek terminus post quem és terminus ante quem időbeli elhelyezésére. A kutatást segítette a templomépítő bizottság tervmódosítási szándékát rögzítő irat,²⁶ mely határozott cezúraként segíti a korábban és később keletkezett tervek elhelyezését. Ezek alapján megállapítható, hogy a tervezési folyamat során alapvetően két egymástól markánsan különböző tervtípusról beszélhetünk. Az első tervvariáció egy szerény méretű templomot mutat, amely elrendezését tekintve a Mátyás Flórián utcára merőlegesen állt volna, a hegy rétegvonalalaival párhuzamosan, a jelenlegi kolostor épülettel zártan egybeépítve. Az 1930. szeptember 30-i építő bizottsági ülésen a városi vezetőség a tervek tanulmányozása után javasolta, hogy 90 fokkal fordítsák el a templomot úgy, hogy főhomlokzata és főtengelye egyúttal a Mátyás Flórián utca tengelyével essen egybe.²⁷ A templomépítő bizottság és elnöke, a polgármester kimondta, hogy a város szépségének és idegenforgalmának szempontjából változtassák meg az épület tájolását. A cél egy látványosabb és nagyobb templom létrehozása volt, amelyet a bizottság a módosítást követően el is fogadott. A templom befogadóképessége összesen egyharmadával nőtt, melyet a pálosok is támogattak (6. kép).

A módosítás következtében azonban az építési költségek is jelentősen megnövekedtek, hiszen az eredeti helyszínhez képest jóval alacsonyabb területre kellett a templomot építeni, ami így a rétegvonalakra merőlegesen helyezkedett el úgy, hogy szintje a kolostorhoz képest kb. 2,5 m-el mélyebben van, így a bonyolultabb alapozás és a csatlakozó helyiségek megoldása lényeges költségtöbbletet okozott. Szintén a terepviszonyok adottságai miatt vált indokolttá egy impozáns lépcsős feljárat kiépítése is, amely az eredeti terven a domborzati adottságok miatt nem volt szükséges, ez szintén növelte a költségeket. Annak érdekében, hogy az új elhelyezésnél a hívőknek ne kelljen keresztül menniük a templomkerten, a templom épületét el kellett tolni a Magaslati út irányába, ezáltal azonban a kolostor és a templom közé egy összekötő folyosó vált szükségessé, ami az eredeti elgondolásban nem szerepelt. A tervmódosítás következtében az utak és a templom által határolt sarokterület nehezen kihasználhatóvá vált, s mivel a klauzúrán kívül esett, a kerítést is el lehetett távolítani, de felmerült a terület értékesítésének a lehetősége is. Az építési költségeket tovább növelte, hogy a módosítás következtében a templomtorony egy árok helyére épült és így Weichinger Károly beszámolója alapján tudjuk,²⁸ hogy tíz méter mélyen kellett azt lealapozni. Összességében a tervmódosítás 50 000 pengővel emelte az építési költségeket, melyet Pécs városa részben átvállalt, azonban egy tetemes összeg még így is hiányzott, melyet Zembrzuski Mihály perjel áldozatos munkával és összefogással teremtett elő. A perjel és az építész levelezéséből megtudjuk, hogy Zembrzuski folyamatos aggó-

²⁵ Pálos gyűjtemény.

²⁶ Pálos gyűjtemény.

²⁷ BAM.

²⁸ Pálos gyűjtemény.

dását fejezi ki Weichinger Károlynak, amiért nem halad elég gyorsan az építkezés. A sűrű levélváltásból még az is kiderült, hogy feltételezhetően az építész közvetlenül a gyárban próbálta előmozdítani a templom falemez fedésének elkészítését. Ő tervezi a szószéket is, melyről gipszmodell készült, s szó esett még a kis torony megmagasításának kérdéséről, amely kis torony az engedélyezési dokumentációban sehol nem szerepelt.²⁹ Egy későbbi datálású levélből kiviláglott az is, hogy a szentélyben további módosításokon gondolkodtak s végül az egy lépcső helyett három lépcsőfokú szentélyt kért a perjel, mert így a celebráns kellően elkülönülhetett az asszisztenciától, ami az oltár előtti tér összeszűkülésével járt.³⁰ Majd egy újabb levél tudósít arról, hogy a megvalósult terv esetében az oltárhoz egy lépcső vezet a kettő helyett s a szentély lépcsőit növelték meg, melyhez a perjel hozzáfűzi, hogy nem teljesen ért egyet azzal a megoldással, hogy az oltárhoz csak egy lépcsőfok vezet, de ő maga is belátta, hogy túl magas lenne a szentély, s az idő egyre kevesebb.³¹

TERVVARIÁNSOK

Az elhelyezést illetően tehát két eltérő tervvariánst ismerünk, egy keletelt (tehát hagyományos) tájolásút és egy észak-déli elrendezésűt; az előbbi egy kisebb léptékű változat 1934. november 5-i keltezéssel, utóbbi pedig a megvalósult templom terve 1935. november 30-i keltezéssel, amely már léptékváltozást mutat. E helyen azonban mindenképpen szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a megvalósult, ma is látható épület nem minden részletében egyezik a Baranya Megyei Levéltárban a város engedélyezési iratanyagába leadott tervekkel. A tervek időrendi sorrendbe állítása lehetőséget ad, hogy végigkövessük a templomépület kialakításának egyes szakaszait, és eközben észrevételezzük, hogy az egyes tervezési szakaszokban az igényeknek megfelelően milyen módosításokat hajtottak végre.

Néhány alapotívumot szükséges kiemelni, amely minden terven következetesen végigvonul. Alapvetően minden tervrajz megegyezik az alap térstruktúrákban, miszerint már a kiindulópont is hosszházas, toronnyal – melynek elhelyezése változó – ellátott templom volt, melyben a vasbeton támpillérek a kora keresztény bazilikák ősi tértípusát felelevenítve egy olyan háromhajós teret alakítanak ki, amelyben a mellékhajók pusztá közlekedő térré redukálódnak. A hajóhoz csatlakozik a szentély, ahol a terveken eltérő számú lépcsőfokkal lehet megközelíteni az oltárteret. Majd minden terv megegyezik abban, hogy a bejárat felőli oldalon a kórus számára karzatot, a szentély fölött vagy mellett pedig oratóriumot helyez el, ez utóbbit különböző módokon. Az épület anyaghasználata, a vasbeton szerkezetek, a terméskő homlokzat, a belső terek nyerstégla burkolata is következetesen megjelennek minden tervezési fázisban, csakúgy, mint a homlokzaton elhelyezett markáns félköríves ablakok, amelyek a megvalósult épület hangsúlyos elemévé váltak.

A következőkben rövid összefoglalások kíséretében a felállított kronológia mentén haladva felvázoljuk a pécsi Pálos templom tervezésének történetét:

²⁹ BAM.

³⁰ Pálos gyűjtemény.

³¹ Pálos gyűjtemény.

- I. *1934. november 5-i tervvariáns a BAM gyűjteményéből* – A kutatás során legelsőként fellelt terven a sekrestye a templom tömegével egybefogva, az oltár mögött helyezkedik el. Ez a későbbi terveken módosul, majd a végleges tervváltozat ismét visszatér e megoldáshoz. A kisméretű templom természetes hatásával, kőburkolatával rendkívül természetesen illeszkedett volna a tájba, melyet a homlokzat alig hangsúlyozott egyszerre felnyíló és elzárkózó főbejárata erősített. A középkori itáliai templomokra emlékeztető templom épülete egybeolvad a nyúlánk campanilével, szerves egységet alkotva vele. A megvalósult terv egyes elemei már itt is felfedezhetők, a külső-belső burkolatok természetessége, a belső natúr téglaburkolat mintázata a burkolatlan vasbeton pillérekkel való játékkal. A terven a kerengő és a kolostor szervesen kapcsolódik a templom épületéhez. A bejárati oldal felett kapott helyett a kórus, míg a szentélyben az oltárt körbeölelve a sekrestye felett oratórium kialakítását látjuk (7. kép).
- II. *1934. november 5. – 1935. augusztus 11-i tervvariáns a BAM és a pálosok gyűjteményéből* – A második tervvariáns több példánya került elő, ezek mindegyike datálatlan. A kutatás során az alaprajzhoz hozzárendeltük a feltehetően hozzá kapcsolódó metszeteket és homlokzatokat mutató tervlapot. Ezeket terminus post quem datálva biztosan későbbi, mint az I. tervvariáns, s a későbbi datált tervváltozatok térszervezését tekintetbe véve azt láthatjuk, hogy e terven jelenik meg először a sekrestye áthelyezése a szentély mögötti térből a szentély mellé, amely a későbbi terveken majd végigvonul. Így terminus ante quem datálható 1935. augusztus 11. előttre. A metszeteket bemutató tervlap egy másolata megtalálható a Pálos gyűjteményben is, amelyet Szőnyi Ottó pápai kamarás, a KEH igazgatója 1935. augusztus 27-én szignált, ami megerősíti keletkezésének behatárolását, s valószínűsíti, hogy a terv 1935. év második felében keletkezhetett. Az elrendezésre vonatkozó leglényegesebb újítás az említett sekrestye helyének megváltoztatása, melylyel egy új szárny, s ezáltal egy tradicionális kerengő udvar jöhetett létre a templom mellett. A sekrestye ezáltal hangsúlyosabb helyzetbe került. A sekrestye mellett kaptak helyet a gyóntatófülkék, melyeket a korábbi tervvariánsban a vasbeton pillérek közeiben helyeztek el. A főhomlokzat nyíláskiosztása is megváltozott, míg a végleges terven az első variációból kiinduló elrendezés dominál. Azonban a félköríves ablakok ritmusa és szeretete mindvégig megmarad, s hangsúlyos homlokzati elemévé válik majd az épületnek. Eltűnik az áldoztató rács, és az oltárhoz vezető 4 lépcső helyett itt 7-et látunk eltolásban (8. kép).
- III. *1935. augusztus 11-i tervvariáns a MÉpM gyűjteményéből* – Az oltárhoz vezető lépcsők számának csökkenésén kívül markáns módosítás nem történt a korábbi verzióhoz képest (9. kép).
- IV. *1935. szeptember 9-i tervvariáns a MÉpM gyűjteményéből* – Ezen a terven már látható a szentély mai állapothoz hasonló elrendezése a hatalmas félköríves ajtókkal, ablakokkal, egyszerre segítve a megvilágítást és légiesebbé téve a teret (10. kép).
- V. *1935. szeptember 11-i tervvariáns a MÉpM gyűjteményéből* – A terven a pausz sérülései miatt az évszám jelzése nem látható, de összevetve a terepvonalakat illetve az alaprajzon jelölt hátsó homlokzaton elhelyezett ablakok

- nyílásait, a terv az 1935-ös évre datálható, még azelőttre, hogy a tengely elforgatásának és a templom megnagyobbításának szándékáról a templomépítő bizottság döntött volna (11. kép).
- VI. 1935. szeptember 30. – 1935. november 30-i tervvariáns a MÉpM gyűjteményéből – A keltezés nélküli rajz ismét terminus post és ante quem datálható. A templom elhelyezésének módosításáról szóló döntés dátuma (1935. szeptember 30.) után és a végleges terv (1935. november 30.) között kellett készülnie. Jelen rajz tehát az első a módosított tervek közül, amely lényegében már a megépült templom jellegét mutatja. A templomépület tengelye a megváltozott, észak-déli tájolás mellett a rendház funkcióit betöltő, kibővített villaépület tengelyével párhuzamos. A terepviszonyok miatt már megjelenik a felvezető lépcső, s itt először alkalmazza a tervező az önálló – itáliai példából levezethető – campanilét, amelyet árkásor köt össze a templom testével. A korábbi terveken is hangsúlyos félköríves ablakok ritmizálják a főhomlokzatot, s a templom minden oldalhomlokzatán visszatérnek. A campanile és az árkásor mellett a legnagyobb újítást a templom méreteinek növekedése hívta életre. Az eleve lejtős terep lehetőséget adott a szentély térbeli kiemelésére, ami rendkívül újszerű megoldás volt. Bár az oltár megvilágítását szolgáló ablakok csak a későbbi terven jelennek meg (12. kép).
- VII. 1935. november 30-i tervvariáns a megvalósult terv a BAM és a MÉpM gyűjteményéből – A BAM levéltár másolatai és a MÉpM gyűjteményében megtalálható eredeti datált pausz rajzok az engedélyezési eljárás dokumentumai, tehát elméletileg a végleges állapotot kellene mutatniuk, azonban a megépült templom ettől apró eltérést mutat, hiszen a terven még nem szerepel az önálló campanilét ellenpontoszó, a templomépület testéhez kapcsolódó kis torony terve. Itt már kiforrottá válik a szentély terének kiemelése, és a bevilágító ablakok bravúros elhelyezése, melyek az oltár megvilágítására szolgálnak. A támpillérek faltól való távolsága megnőtt, így ülőhelyek elhelyezésére is alkalmas közlekedő, mellékhajó jött létre. Összességében elmondható, hogy egy kiforrott, a korábbi tervek sorozatán át kiérlelt terv alapján épülhetett meg a Pálos templom, ötvözve a tervezés fázisaiban felmerülő igényeket úgy, hogy az eredeti koncepció elemei markánsan visszatérnek a megvalósult épületen (13. kép).

„PIROS BÁRSONNYAL BÉLELT ÉKSZERDOBOZ” –

A PÁLOS TEMPLOM RECEPCIÓJA A KORSZAKBAN ÉS NAPJAINKBAN

Weichinger pécsi Pálos temploma előkelő helyet foglal el a korszak építészeti szakirodalmában, hiszen a két világháború közötti magyar építészetet a maga teljességében bemutatni kívánó csekély számú szakirodalom szívesen hivatkozik rá. A korszak római katolikus egyházművészetének átfogó jellegű bemutatását, különös tekintettel a progresszív építészet és a megújuló egyházi képző-, és iparművészeti formanyelv és ikonográfia változását tűzte ki célul a sokat idézett Jajczay János 1938-ban megjelenő *Mai magyar egyházművészet* című képes albuma. A bevezető tanulmány pontosan meghatározza azokat az elveket, melyeket követve az egyházi építészeti alkotások megfelelnek a „ma egyházművészetének”: „A ma magyar egyházművészete a múlt

folytatója kíván lenni, távolról sem olyan forradalmi, mint a romantikusok, gótizálók, áltradicionalisták, akik csak a külsőségekben konzervatívok. A magyar egyházművészek liturgikusan célszerű, esztétikailag kifogástalan munkáiban a forma mögött a vallásos gondolat él”³² (14–15. kép).

A kötetbe bekerülő hét építészeti alkotás a korszak kifinomult művei, mind a hazai, mind a külföldi közönség számára leginkább új irányt mutató épületei, melyeknek az egyházi hagyományokat és a liturgiát szem előtt tartó mintává kell válniuk. Megjegyzendő azonban, hogy Jajczay válogatása egyértelmű irányt jelölt ki az alkotók és az egyház képviselői számára, s a szerző nem véletlenül helyezte a kötet középpontjába a sajtóviharok kereszttüzében sokáig égő alkotásokat. A szigorú szelekció elismert tagja a pécsi Pálos templom is. A pécsi Pálos templomról a saját korában kialakult illetve tudatosan kialakított kép napjainkig tovább él, s a korszakról való építészeti gondolkodás meghatározó elemévé vált a modern építészet kiválóságainak említésekor. Pamer Nóra méltatásában kiemeli, hogy az építész lírai stílusa itt a geometrikus tömegek zárt kubusait oldja fel a szép csoportosítással és a nagy félkör záródású ablakokkal, valamint az árkádok hatásos, építészeti motívumaival, amelyeknek vonalvezetése még a campanile felső részén is megismétlődik. A vasbeton szerkezetű épület kőburkolatával is alkalmazkodik természeti környezetéhez.³³

Különböző nézőpontból, a funkció és a használat oldaláról, s a megrendelő pozíciójából Zembrzski Mihály perjel a következőképpen nyilatkozik az új Pálos templom épületéről, 1937-ben kelt levelében: „A templom egyszerű, szép, sajátágaiban nem modern, de a régi stílusokat nem utánozza. A XX. század praktikizmusa, a nehéz körülmények, a jelenlegi embernek benső lelkülete és az Isten felé törekvő emberi lény az, ami diktálta és létrehozta a templomot. Sajátos a különös anyaghasználásából kifolyólag, t.i. belülről nyers piros téglá, melynek sorait fehércementes hézagolás köti össze, kívülről pedig kék mecseki kő, az, ami a legolcsóbb és mégis az épületnek szilárdságát biztosítja. A vasbeton gerendák, vasbeton szerkezetek tanúskodnak arról, hogy a XX. században jött létre az épület.”³⁴ Ezek a gondolatok folyamatosan összecsengenek Somogyi Antal győri kanonok írásaiban megjelenő véleményekkel, miszerint a mai kor embere igényli az új típusú építészetet, és a mai kor emberéhez a mai kor nyelven kell szólni a templomépítészetben is. Zembrzski Mihály házfőnök 1937 szeptemberében a Pesti Naplónak adott interjújában, immáron a sajtóban, így emlegeti a templomot: „Az érdekes stílusú templom kívülről mecseki terméskőből készült, a belső falakat vakolatlan piros téglá borítja. Olyan az egész, mint egy piros bársonnyal bélelt ékszerdoboz. A két oldalhajót csillámmal fedett karcsú oszlopok választják el a főhajótól. Építészeti szempontból érdekesen vegyül benne a modern vonalak harmóniája a klostroszerű ridegség félhomályával és a kettő együtt valami megmagyarázhatatlan nyugodtságot kölcsönöz az egésznek.”

A *Dunántúl* című napilap a felszentelés előtt a következőket írta a templomról: „A pálos rend egyszerűsége, szigorúsága, bizonyos mértékben sajátos merevsége csodálatos módon kitűnő kifejezést talál egyszerű, minden mesterkéeltséget kerülő vonalaiban, nyersanyag használatában. Amellett azonban nem lehet mondani, hogy hideg és visszataszító a templom belseje: valami áhítat lappang egymáshoz simuló fala-

³² JAJCZAY 1938, 26.

³³ PAMER 2001, 156. A korszakot nagy vonalakban átfogó irodalom is említést tesz az épületről: DÉRY–MERÉNYI 2000.

³⁴ Pálos gyűjtemény.

in és pillérei valami melegség és kenet érezhető, amikor a hívő a még befejezetlen templomba lép.” majd egy későbbi lapszámban így jellemzi a templomot: „A belsejében olyan lesz a templom, mint a mának embere: cifraság nélkül való és Istent kereső. Vörös nyerstéglák borítják falait, amelyeknek sorait fehér cementes hézagolás köti össze. Egyszerű, de hangulatos belseje nem szórakoztatja el a belépőt, tereli el a figyelmét, hanem majdnem odakényszeríti szívét és lelkét az oltárra, ahol vágyai és szomjúsága egyedül elégülhet ki.”

Weichinger pécsi Pálos temploma már saját korában is méltó módon reprezentálta a két világháború közötti magyar építészetet, a modern, katolikus, egyben megújuló templomépítészetet, s napjainkban a kutatás számára is irányadó, a korszak emblematikus épületeinek egyike. A hivatkozó szakirodalom egyértelműen a modernizációs útkeresés egyfajta irányaként tekint az épületre, ezáltal méltó helyét foglalja napjaink kutatásaiban is a győri, városmajori, pasaréti etc. modern templomok mellett.³⁵

A PÉCSI PÁLOS TEMPLOM PÁRHUZAMAI

A templom mind szerkezetében, anyaghasználatában, mind stílusában modern épület, mely sikeresen ötvözi a hagyományokat a korszak új kihívásaival, olyan épületet hozva létre, mely emblematikus temploma a korszaknak. Bár a Sziklatemplom mellett épült pálos kolostorral párhuzamba állítva erőteljes változás érezhető, a tájba illesztés és összhang mégis összeköti az épületeket. A pécsi Pálos templom rendkívüli magabiztossággal fordul szembe a korszak konzervatívnak mondott templomépítészetével és a funkció előtérbe helyezésével, a középkori itáliai párhuzamok, mint a campanile, vagy a harangtornyot a templom épületével összekötő árkádsor kialakításával a korszak római iskolás építészetéhez és a progresszív irányhoz közelít. A téglá és terméskő használata, a filigrán vasbeton pillérek, amelyek három hajóssá tagolják a templomot, a bravúros szentély-megvilágítás nem állnak előzmény nélkül sem a magyar, sem a nemzetközi templomépítészetben, sőt még Weichinger életművében sem (16. kép).

A néhány évvel korábban (1932–1934) épült Pécsi Szent Mihály temetőkápolna már magán viseli azokat a motívumokat, amelyek mint kézjegyek a Pálos templom fő jellegzetességeivé válnak, s ugyanígy néhány alapmotívum már a Prohászka Ottokár Emléktemplom tervpályázatára benyújtott terven is megfigyelhető.³⁶ Bierbauer (Borbíró) Virgil a Tér és Forma folyóirat szerkesztője kiválóan ragadja meg Weichinger tervének jellegét, amely akár a Pálos templom jellemzéseként is megállná a helyét: „Weichinger Károly terve sok tekintetben rokona az Árkay-féle tervnek. Nem olyan radikálisan újszerű, mint az, de talán még fokozottabban egyszerű. A legrégebbi keresztény templomok apostoli szerénységével ékes, – a ravennai San Appollinare in Classe hangulatát juttatja eszünkbe. Belsejének ritmusai megszólalnak és zengenek a rajzon, bár az orgona soha nem fog megszólalni a Weichinger álmodta térben, soha a püspök emlékét idéző szónoklat nem fog benne elhangzani.”³⁷ A tervpályázaton modernnek minősített s dicséretben részesített terv, a funkcionális elvek, a modern anyagok, illetve az új egyházművészet egyre nagyobb térnyerése eredményeként,

³⁵ VUKOSZÁVLYEV 2010, 18–23.

³⁶ BAKU 2012.

³⁷ BIERBAUER 1929, 299.

a pályázaton szereplő Árkay Bertalan, Rimanóczy Gyula modern tervei mellett, néhány évvel később a pécsi Pálos templom épületében realizálódott.³⁸ Azonban ha az épület jellegzetes motívumainak eredetét keressük, akkor a korszak progresszív építészeti folyóirata hasábjain bőségesen találunk olyan, főleg német és olasz példákat, amelyek formakincsükkel hatottak a modern magyar egyházi építészetre, s ezáltal nem kizárt, hogy Weichinger pécsi templomára is (17. kép).

A *Tér és Forma* 1930. szeptemberi számában a templomépítészet új irányjaival foglalkozik, s hazai és német példákon át mutatja be a legújabb tendenciákat.³⁹ A részletesen ismertetett Adolf Bosslet munkásságából kiemelkedik az aschaffenburgi Jézus Szent Szíve templom, amely alaprajzi elrendezésével, a terméskő burkolatú homlokzaton szinte dekoratívan alkalmazott félköríves ablakokkal, síkmennyezetes keskeny mellékhajókkal osztott háromhajós templomterével akár a pécsi Pálos templom egy előképeül is szolgálhatott, s talán a Somogyi Antal műveiben megjelenő Dominikus Böhm által tervezett templomépületek előképként való értelmezését is érdemes lenne közelebről megvizsgálni⁴⁰ (18. kép).

IRODALOM

AKNAI 2000	AKNAI Tamás: <i>A pécsi Pálos Templom</i> . Budapest 2000 (Tájak – Korok – Múzeumok kiskönyvtára 683).
Arató László gyűjteménye
BAKU 2012	Pécsi Pálos templom fényképei
BAKU Eszter: A székesfehérvári Prohászka Ottokár Emléktemplom tervpályázata. <i>Architectura Hungariae</i> 1 (2012), 15–29. (http://arch.et.bme.hu/epaper/baku-eszter-a-szekesfehervari-prohaszka-ottokar-empléktemplom-tervpalyazata/ , utolsó megtekintés: 2015. 03. 10.)
BAKU 2015	BAKU Eszter: A pécsi Szent Mihály-temetőkápolna története és recepciója. <i>Építés-Építészettudomány</i> 1–2 (2015), 95–118. / DOI: 10.1556/EpTud.43.2015.1–2.5
BAKU–CSÍKY 2012	BAKU Eszter – CSÍKY Balázs: Hagyomány és újítás: Katolikus egyházművészet a két világháború közötti Magyarországon. In: <i>Prohászka-tanulmányok 2009–2012</i> . Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvár 2012, 286–308.
BIERBAUER 1929	BIERBAUER (Borbíró) Virgil: A székesfehérvári Prohászka Ottokár Emléktemplom tervpályázatából. <i>Tér és Forma</i> 8 (1929), 297–303.
BML	Baranya Megyei Levéltár Pálos templom iratanyagai 33591/1934; 11100/1936; F–915 G/1940
DÉRY–MERÉNYI 2000	DÉRY Attila – MERÉNYI Ferenc: <i>Magyar építészet 1867–1945</i> . Urbino kiadó. Budapest 2000.

³⁸ GÁBOR 1977, 11.

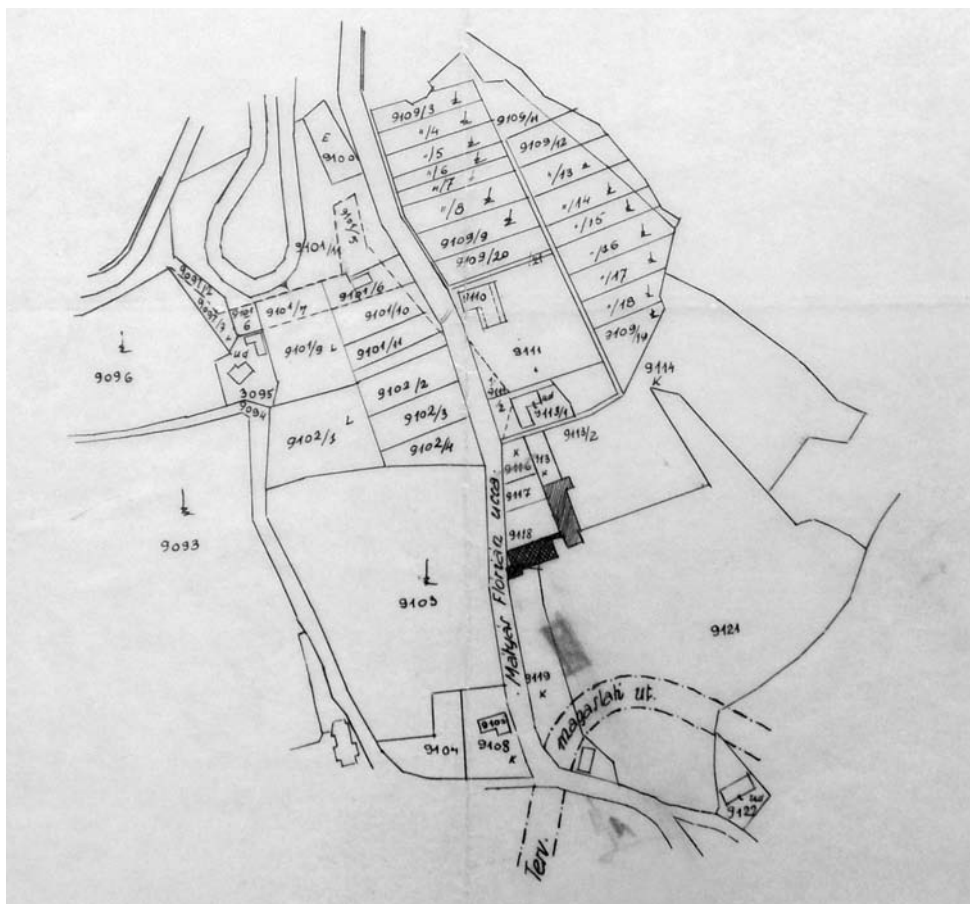
³⁹ *TÉR ÉS FORMA*, 1930.

⁴⁰ SOMOGYI 1933.

- ESZTERGOMI ZSINAT 1942 *Az Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat határozatai.* Budapest 1942.
- GÁBOR 1977 GÁBOR Eszter: A Római iskola építésze. *Művészet* 12 (1977), 11–15.
- GEREVICH 1920 GEREVICH Tibor: Egyházművészetünk jövője. *Magyar Iparművészet* 1 (1920), 27–31. http://epa.oszk.hu/01000/01059/00147/pdf/EPA01059_Magyar_Ipar_muveszet_1920_01_027-031.pdf (utolsó megtekintés: 2015. 02. 25.)
- GERGELY 1984 GERGELY Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai: A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944.* Budapest 1984.
- GUZSIK 2003 GUZSIK Tamás: *A pálos rend építésze a középkori Magyarországon.* Budapest 2003.
- JAJCZAY 1938 JAJCZAY János: *Mai magyar egyházművészet.* Budapest 1938.
- KALENDA 1929 KALENDA Lóránt: A pécsi városkép. *Magyar Művészet* 8 (1929), 439–441. (http://epa.oszk.hu/02300/02304/00047/pdf/EPA02304_mmuveszet_1929_08_439-441.pdf, utolsó megtekintés: 2015. 02. 25.)
- KÁRPÁTI 2010 KÁRPÁTI Zoltán Endre: A pálos rend visszatelepítésére tett kísérletek. *Egyháztörténeti Szemle* 4 (2010), 86–97. (<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tartalom28.htm>, utolsó megtekintés: 2015. 02. 25.)
- MÉpM Magyar Építészeti Múzeum Forster Központ, Weichinger Károly iratanyaga 73.15.548–558.
- PAMER 2001 PAMER Nóra: *Magyar építészet a két világháború között.* 2. kiad. Budapest 2001.
- Pálos gyűjtemény Magyar Pálos Rend, Pécs, Központi Gyűjtemény, 2. doboz, 11–13.
- P. SZŰCS 1987 P. SZŰCS Julianna: *A római iskola.* Budapest 1987.
- SOMOGYI 1927 SOMOGYI Antal: *Vallás és modern művészet.* Budapest 1927.
- SOMOGYI 1933 SOMOGYI Antal: *A modern katolikus művészet.* Budapest 1933.
- TÉR ÉS FORMA 1930 Új templomok a Frankföldön – Adolf Bosslet munkái. *Tér és Forma* 9 (1930), 220–225.
- VUKOSZÁVLYEV 2010 Zorán VUKOSZÁVLYEV: Church at the Border. Church Architecture in Hungary from the start of the 20th Century. In: *Arte Architettura Liturgia.* Esperienze internazionali a confronto 6. Atti dell'8° Convegno Internazionale Venezia 21 e 22 ottobre 2010. Eds. Della Longa, Giorgio – Marchesi, Antonio – Zahner, Walter. Venezia 2010, 17–41.
- Weichinger katalógus 1994 *Weichinger Károly (Rimanóczy Gyula) kiállítási katalógus.* Szerk. Hadik András, Hajdú Virág, Prakfalvi Endre, Ritoók Pál. Budapest 1994.

1. kép: A pécsi Pálos templom (a szerző felvétele)

2. kép: A templom és kolostor területének helyszínrajza (forrás: BAM)

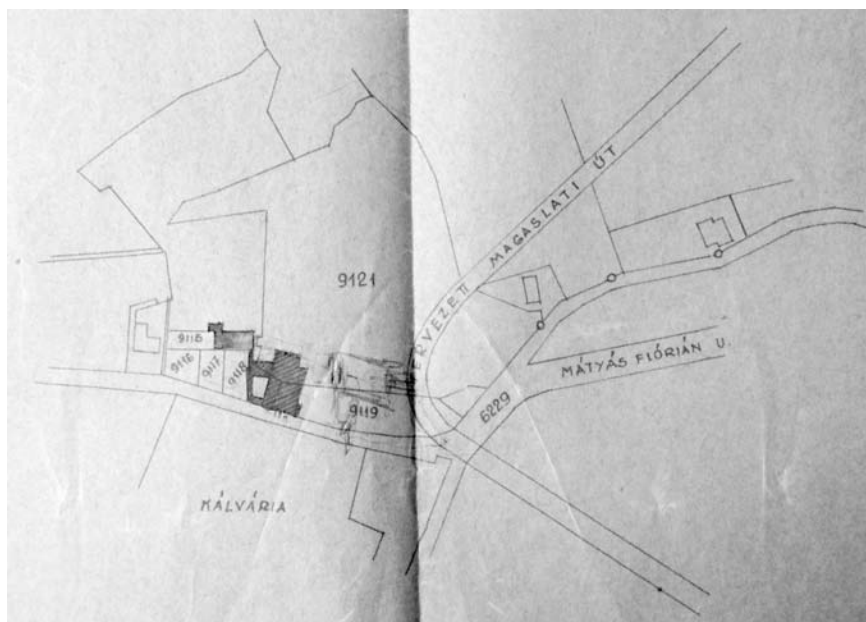
3. kép: A Weichinger Károly által átépített kolostor egykori villaépülete
(forrás: <http://aranyosfodorka.blogspot.hu/2012/05/palosok-temploma-75-eves.html>)

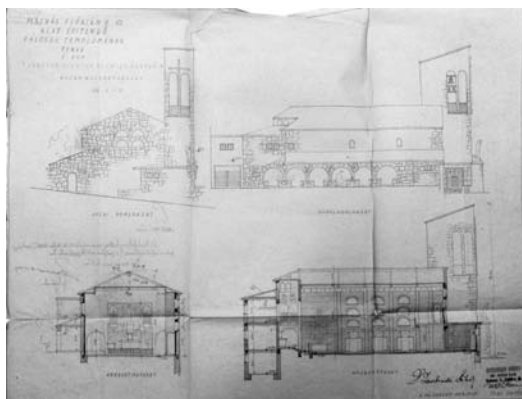
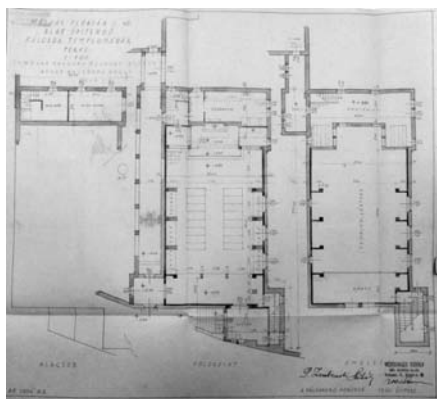
4. kép: A pálos templom építése
(forrás: <http://aranyosfodorka.blogspot.hu/2012/05/palosok-temploma-75-eves.html>)

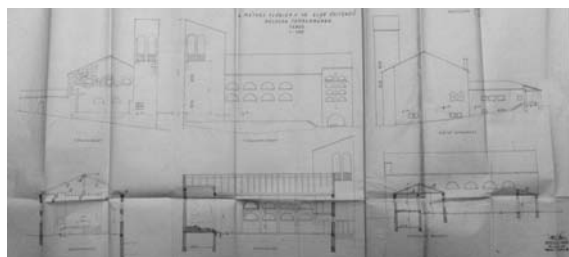
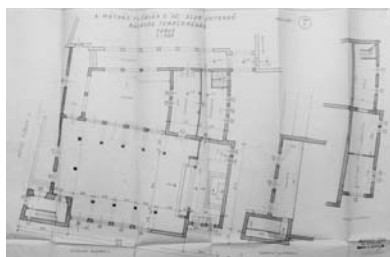
5. kép: A pécsi Pálos templom korabeli fényképeken (forrás: Dr. Arató Jenő)

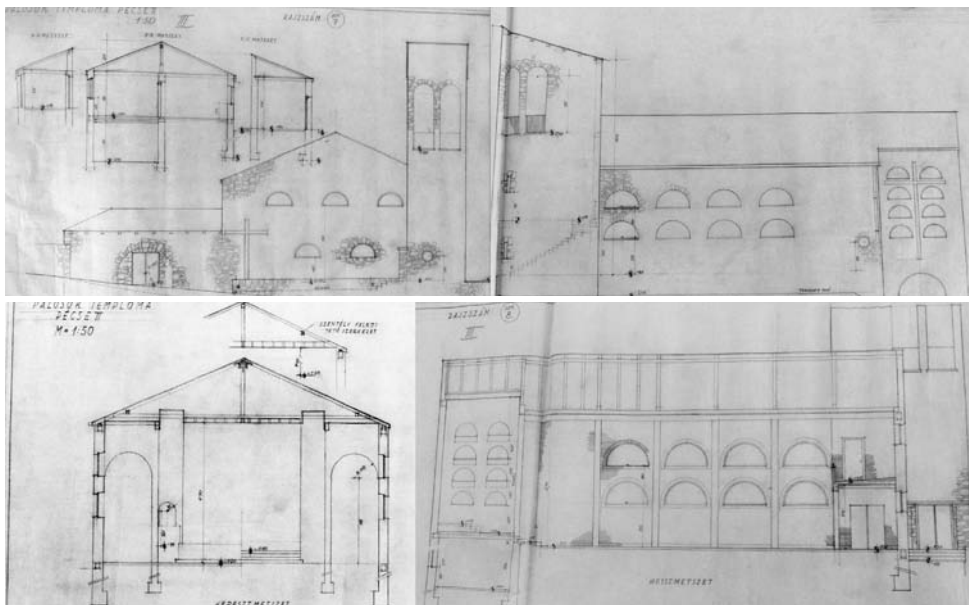
6. kép: A Pálos templom helyszínrajza (forrás: Pálos gyűjtemény)

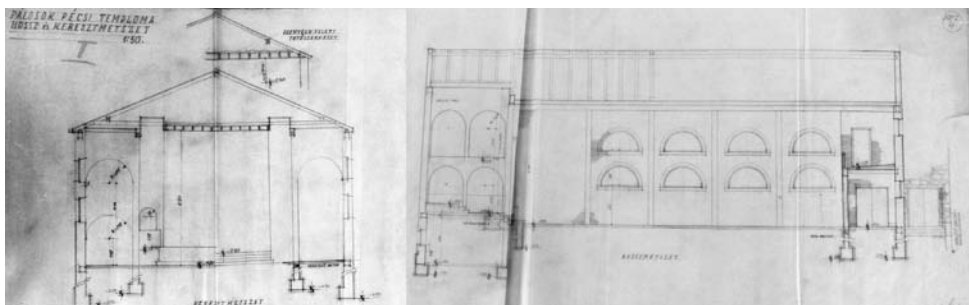
7. kép: I. tervvariáns (forrás: BAM)

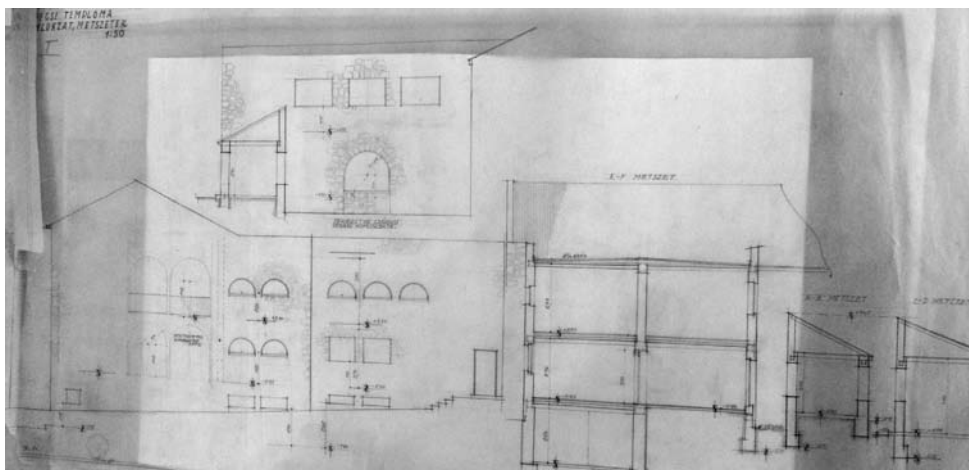
8. kép: II. tervvariáns (forrás: BAM)

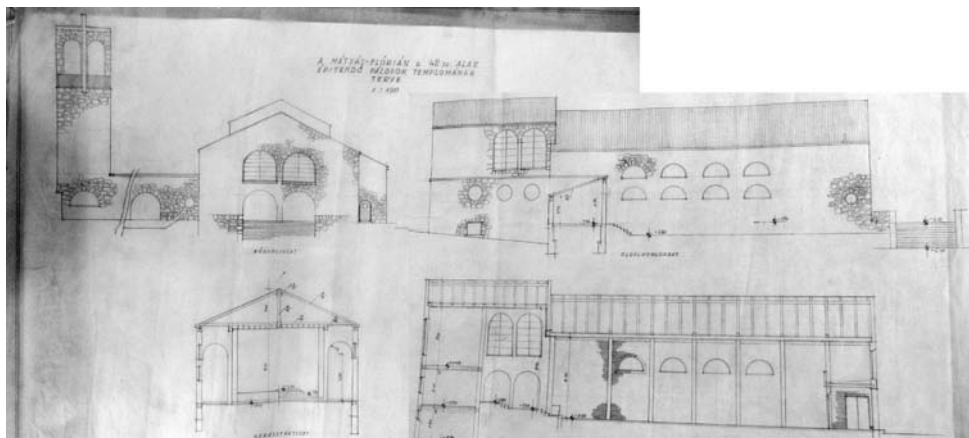
9. kép: III. terüvvariáns (forrás: MÉpM)

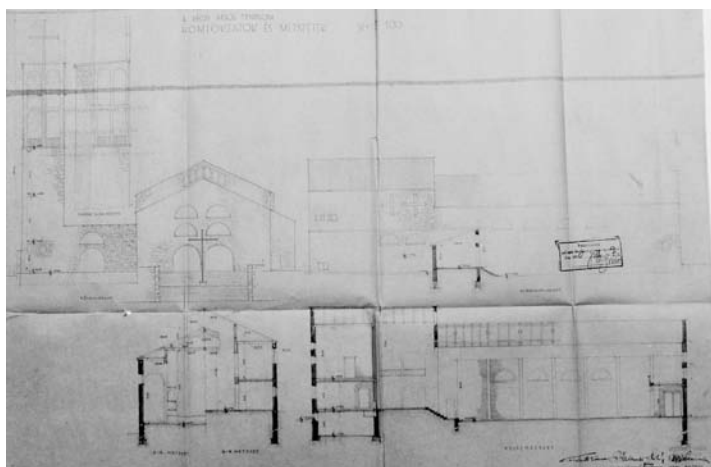
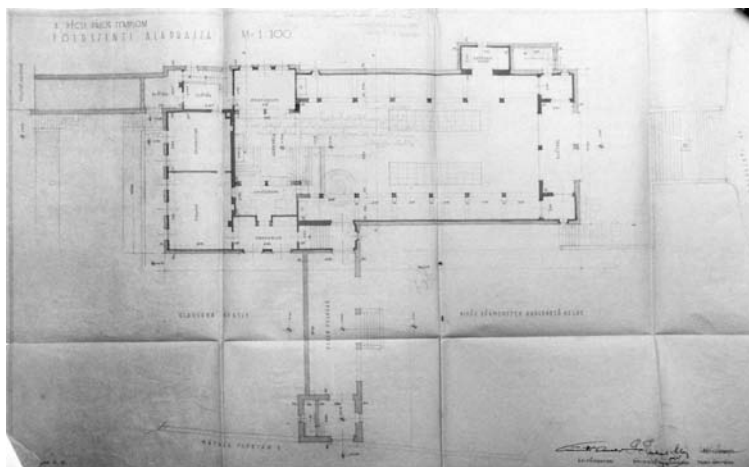
10. kép: IV. terüvvariáns (forrás: MÉpM)

11. kép: V. terüvvariáns (forrás: MÉpM)

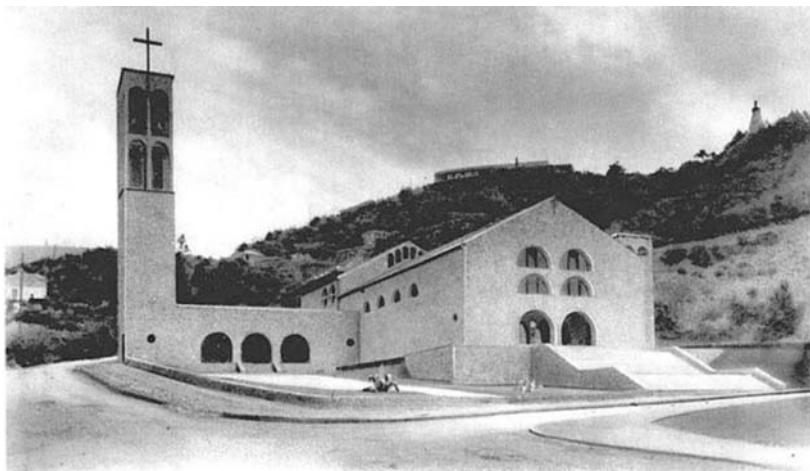
12. kép: VI. tervvariáns (forrás: MÉpM)

13. kép: VII. tervvariáns (forrás: BAM)

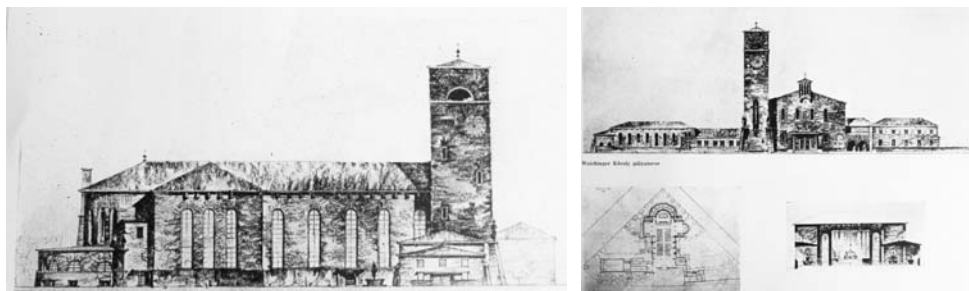
14. kép: A megépült templom archív fényképen (forrás: Fortepan/05403 kép)

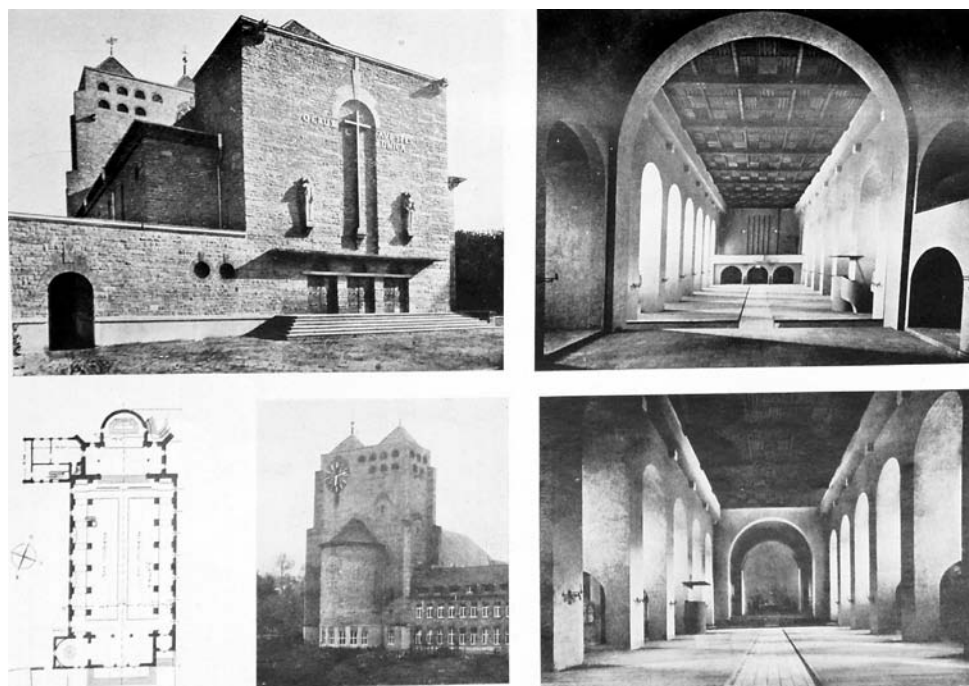
15. kép: A megépült templom archív fényképen
(forrás: http://regipecs.blog.hu/2013/09/11/kepek_a_palos_templom_epiteserol)

16. kép: Weichinger Károly és ifj. Nendtvich Andor által tervezett pécsi Temetőkápolna
(forrás: a szerző felvétele)

17. kép: Weichinger Károly a székesfehérvári Prohászka Ottokár Emléktemplom tervpályázatára benyújtott dicséretben részesült terve (forrás: Tér és forma 1929)

18. kép: Adolf Bosslet aschaffenburgi Jézus Szent Szíve temploma (forrás: Tér és Forma 1930)

WEICHINGER KÁROLY (1893–1982) ÉPÍTÉSZ ÉS PÉCS

Ex parte enim cognoscimus ... (I Cor 13,9)

A Magyar Tudományos Akadémián 1928 októberének végén tartották meg a Magyar Irodalmi és Művészeti Kongresszus azon üléseit, melynek keretében az Építőművészeti Szakosztály az urbanisztikai kérdéseket helyezte előtérbe. Az elméleti háttérrel a tematikára, ill. az építés-építészet egész körére vonatkozóan Klebelsberg Kuno *Neonacionalizmus* című munkájában vélték meglegelni.¹ A kultuszminiszter gondolatmenete szerint a döntő az, hogy a Trianon utáni Magyarország újjáépítésében ne bénítsen sem a múlt nagysága, sem a jelen nyomorúsága.² Akut kérdés volt a városrendezés is a korabeli Magyarországon. A szakosztály a kongresszust követően számos pontban fogalmazta meg ezirányú javaslatait. Mindenekelőtt azt, hogy a kormányzat az általános érvényű magasépítési és városrendezési ügyeket országos érvényű szabályrendeletekkel „állapítsa meg”, továbbá a városok záros határidőn belül készítsék el szabályozási terveiket, amelyeket pályázat útján kötelesek beszerezni.³ Az esztétizálással szemben azonban megfogalmazódott, hogy a legfontosabb építészeti s egyben „sociális probléma” mégiscsak a lakáskérdés megoldatlansága és azon belül is a tuberkulózis melegágyának, a nem szellőztethető bacilustanyáknak, a magyarság hullaházainak a felszámolása lenne az elsődleges. Annál is inkább, mert gomba módra szaporodnak pl. a „nagy magyar Alföldön... a gyilkos kis viskók”.⁴

Pécs szabad királyi városa a közel három éves szerb megszállást (1918. november 14. – 1921. augusztus 19.) követően látott neki a magyar kultúra védelmében a déli végeken őrt álló „magyar Heidelberg” (Klebelsberg) megteremtésének munkájához. A város területének egészére vonatkozó szabályozási terv elkészítését – ez az alapja a rendezési tervnek – megelőzően 1926. október 30-ai határidővel a tanács pályázatot hirdetett a belterületi régi temető és a balokányi liget rendezésére, ahol egy nyitott uszoda megépítését is beillesztendő feladatnak írták elő. Az első díjat Dörre Endre – Weichinger Károly budapesti páros nyerte el, a megvásárolt tervek között szerepelt a pécsi Kőszeghy Gyula anyaga⁵ (1–2. kép).

A város szabályozásának terveire – „új uccák törésére, létesítendő terei művészi kialakítására” – a pályázatot 1928. január 31-i beadási dátummal hirdették meg.⁶ A beérkezett 13 pályamű közül a bírálóbizottság az első 8000 pengős díjat Dörre Endre, Weichinger Károly és Kőszeghy Gyula építészeknek ítélte oda.⁷ Klebelsberg Pécssett

¹ KLEBELSBERG 1928, MÜLLER 1928, 147–148.

² KLEBELSBERG é. n.

³ ÉIÉM 1928. XI. 156–158., 161.

⁴ CSÉCSI 1928, 156.

⁵ ÉIÉM, 1927. I. 14.

⁶ ÉIÉM 1927. X. 157., ÉIÉM 1928. IV. 61.

⁷ MMÉEK 1928, 104. Az Egylet képviselőjében a zsűri munkájában (1928. II. 29.) Vác város műszaki tanácsosa, Váczy Hübschl Kálmán vett részt, vö. ÉIÉM 1928. VI. 36.

1928 tavaszán a Maurinum, vagyis a Szt. Mór intézet (terv.: Fábián Gáspár, Pilch Andor) alapkőletételének ünnepségén újfent az átfogó értelemben vett építőmunka fontosságát hangsúlyozta. Kiemelte: „ne csak a fővárost akarjuk kiépíteni [...], mert Potemkin-kultúra az, amely csak egyetlen kulturhelyet tud felmutatni” az országban.⁸

A Mérnök- és Építész Egylet mű és középítési-szakosztálya 1928. június 18-án „népes gyűlést” tartott, amelynek keretében Rerrich Bélának, a Szegedi Dóm tér tervezőjének „A városépítőművészet újabb irányelvei és Pécs szabad királyi város városrendezési problémái” előadása volt a fő téma. A budapesti építőipari szakmák ipartestületei, az építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottságának hivatalos lapja az *Építő Ipar, Építő Művészet, Krónika* rovata kevés érdemleges információt árul el a nyertes tervezetről: „gyönyörűen oldották meg (ti. a tervezők) a rendkívül nehéz feladatot és a városképek művészi beállításában és kidolgozásában az első helyet biztosították maguknak terveik szépsége által”.⁹

Tárgyszerűbb beszámolót és áttekintést nyerhetünk a *tér és forma*, az építészeti megújulás és az építészeti modernizmus érvényre jutását támogató, a *Vállalkozók Lapja* műmellékletéből a két világháború közötti időszak legfontosabb szakmai orgánumává előlépő, Bierbauer (Borbiró) Virgil szerkesztette havilap oldalairól. Az első önálló évfolyam (1928) első száma (április) az építőművészet-térművészet alapvető kérdéskörét taglalta, a második pedig a városépítészettel nyitott. A Magyar Építészeti Múzeum Weichinger Károly hagyatékában megőrzött anyagában a pécsi tervpályázatra vonatkozóan csupán töredékek találhatók.¹⁰ Borbiró közlése így egyelőre elsődleges forrásnak minősül. Az Erzsébet Tudományegyetem Pozsonyból Pécsre telepítése volt a kiindulópont. Az pedig, hogy a jövő épületei, kiváltképp a középületek, a terekkel gazdagított városszerkezettel egységes harmonikus egészet alkossanak, az a szabályozás-rendezés célját fogalmazta meg. Jól látta Borbiró, hogy kiemelt fontosságú a forgalomszervezés megoldása, Pécssett a rétegvonalakhoz simuló útvonalhálózat korszerűsítése. Ez a belvárosban a hosszú párhuzamos utcák egymással való összekapcsolását kívánta meg (a „balra hajts” volt még ekkor érvényben). Ebben a szellemben sikerült Weichingeréknek a Széchenyi tér tehermentesítése, melyet teraszosra alakítottak át. A belvárost övező városfalakat a hozzájuk támaszkodó vityillók tervbe vett lebontásával szabadították ki. Délnyugaton kertváros számára jelöltek meg területet, a zöldfelületek-parkok számát többszörözték. Az egyetem központi épületének helyét az Irányi Dániel téren jelölték ki. Borbiró úgy ítélte meg, hogy amennyiben a város jövőendő építészeti fejlődése ebben az irányban halad, akkor az „jó kezekbe lesz lefektetve”. A városépítő építész, művész mivoltában – összegzett Borbiró – „synthetikus elme”, aki azonban ha „csak a vonalzó és a háromszög lovagja, akkor lehet jó falanszter építő, de nem lehet kulturális életet élő város rendezője”.¹¹ A tervező triász megnyerő, dinamikus útvonalhálózatot vetített fel a történelmileg kialakult városszerkezetre és a geográfiailag adott térszínformákra. Jellegzetes azonban, ahogy az új terek megnyitása és az ott elhelyezett épületek, középületek – mindenekelőtt a Szabadság és Irányi tér –, meglehetősen formalizált, a szimmetriát dominánsan használó, axisokra szervezett, azonos főpárkány magassággal kialakított homogén térfalakkkal operáló összképet mutatnak. Szemléletmódjuk a reneszánsz vá-

⁸ FÁBIÁN 1928, 65–66.

⁹ ÉIEM 1928. VII. 101–102.

¹⁰ MÉPM.

¹¹ TF (1928:2) 89–98.

ros képének egyöntetűségéről alkotott tradícióra utalhat. A rajzi modor, a megjelenítés módja, a tömegek határozott, markáns, a tömör fekete szín határozottságával kidolgozott ábrázolása illeszkedett a tervezési metódushoz¹² (3–4. kép).

A fény-árnyék kontrasztjával keményen modellált, plasztikus formákkal építkező komponálásmód önálló stílusjelenséggé vált a '20-as évek első felének hazai festészetében és grafikájában. Az irányzat magját a 19. század végén született Weichingerrel kortárs képzőművészek alkották: Szőnyi István, Korb Erzsébet, Patkó Károly, Aba-Novák Vilmos és mások.¹³ A pécsi tervanyag perspektívái a képzőművészeti vénával is megáldott Weichinger Károly keze munkája.¹⁴ A fentebb említett, a pécsi városrendezési terv részleteit bemutató montázs tábla magyar és német nyelvű feliratozása azzal függhet össze, hogy 1931-ben Berlinben a nemzetközi városépítészeti kongresszus keretében megrendezett Städtbauausstellung magyar anyagát Borbíró rendezte s bizonyos szerepeltette Weichingerék általa méltatott koncepcióját.¹⁵ Az ismert távlati ábrázolásokról annyi megállapítható, hogy a rigorózus „derékszögű rendszert”, az erőltetett szimmetriát bíráló Camillo Sitte városrendezési koncepciója nem inspirálta különösebben Weichingerék alkotó fantáziáját. Holott Pécs város karakteréhez illeszkedőbb lett volna az egyhangúra fazonírozott új részeken is a Sitte ajánlotta festőibb, mozgalmasabb, kevésbé monumentális városkompozíció, melynek elveit a bécsi építész már egy generációval korábban közzétette *Der Städtebau ...* című, 1889-ben megjelent munkájában.¹⁶ Weichinger Dörre Endrével 1929-ben első díjat nyert Győr városrendezési pályázatán. Tervezői szellemiségük nem változott, az új városrészek megformálásánál megmaradtak a tömör beépítésnél egységes párkánymagasság mellett, a „harmonikus”, valójában egyöntetű utcakép kialakítása érdekében.¹⁷ A XII. Nemzetközi Építészkonferencián Budapesten 1930-ban Weichingertől két templomterv (Budafok) és két lap a győri városrendezési anyagból került bemutatásra a magyar szekcióban.¹⁸

A *Magyar Művészet* Péccsel foglalkozó számából a Dörre–Kőszeghy–Weichinger-féle terv utóéletére is találunk adatokat. A Széchenyi tér rendezési munkálatai megkezdődtek. A rendezés fő iránya a Rákóczi úttól délre eső Ispita-alja és az Irányi Dániel tér környéke. Az egyetemi centrumhoz való közelsége miatt a régi budai temető és liget (Balokány) területén a botanikus kert és sporttelep megvalósításának szándéka megerősítést nyert. Új elem a Mecsek „feltárásának”, a hegyvidék intézményesítendő „kultuszának” szerepe: „ki kell építeni a magaslati kilátó útvonalat” s itt kell elhelyezni a város jövő villatelepét!¹⁹ Borbíró Virgil szerint az építészeti modernizmus 1930 körül tette le névjegyét Magyarországon. A neostílusokkal opponáló modern, Borbíró szavaival *okszerű forma* megjelenése olyan épületekhez köthető, mint a Lauber László tervezte Excelsior Service, mely 1930. október 20-án nyílt meg a fővárosban, a Fehérvári úton.²⁰ Az új szemléletmód, a modernitás a városépítészet-

¹² TF (1928:2) 89–98. ábrák és I., II sz. térképmelléklet az aktuális és tervezett állapotról.

¹³ ZWICKL 1993, 203–211.

¹⁴ WEICHINGER 1994.

¹⁵ PÁLFY-BUDINSZKY 1938, 117 (Klebsberg tárcája 25 városi mérnök berlini utazását tette lehetővé).

¹⁶ SISA 2013, 443–444., SITTE 1889.

¹⁷ TF (1929:12) 479–488., WEICHINGER 1943, 282–283.

¹⁸ BIERBAUER 1930, 49.

¹⁹ KALEDA 1929, 439–441.; Pécs építészetének összefoglalása a húszas évek végéig lásd *Jubileumi Album* 1930, 507–528.

²⁰ VL 1930. X. 13.

ben, Pécssett Forbát Alfréd egy megoldási javaslatához köthető. A Rákóczi–Citrom–Deák–Irgalmas utcák határolta tömb beépítésére Forbát az „építési higiéné és a kísérleti psychotechnika tudományos módszereivel”, mérőszámokkal alátámasztva mutatta be, hogy az általa tervezett sávós beépítés minden szempontból – a benapozástól a telekérték növekményig – jobb eredményt adott volna, mint a megvalósított tömb körülépítés. Borbíró lapjában sajnálkozásának is adott hangot, hogy a város mérnöki hivatalának támogatása és a „beszélő számok” ellenére a „konzervativizmus” Pécs egyik legjobb fekvésű beltelkét sikeresen elrontotta²¹ (5. kép).

A városrendezésről szóló 1937. évi VI. törvénycikk 1938. II. 1-jén lépett hatályba. A tapasztalatokat két évvel később intézményesített keretek között tekintették át. Megjegyzésre adott okot, hogy a városrendezés gondolata Pécssett „egyes körökben határozottan ellenszenves volt”, s nem is kívánták azt addig végrehajtani, amíg a törvény erre nem kötelez²²

Weichingerék 1931/32 fordulóján még biztosan dolgoztak a város szabályozásának rendezésén.²³ Egy évtizeddel későbbi dokumentum alapján a Balokány útvonalhálózata emlékeztet leginkább tervezetükre.²⁴ (6. kép).

A harmincas évek folyamán Weichinger megépítette ifj. Nendtvich Andorral a központi temető Szt. Mihály-kápolnáját (1932–1933),²⁵ társuk volt az Uránia mozi tervezésében Visy Zoltán (1936),²⁶ az új rendőrségi székház pályázatára is készített terveket (1937),²⁷ s abban az évben szentelték fel az oeuvre talán legfontosabb alkotását, a budapesti Szilágyi Erzsébet leánygimnázium és óvoda (társtervező Hübner Tibor, 1935–1936) mellett a Pálos templomot Pécssett²⁸ (7–8. kép).

Weichinger pécsi temetőkápolnáját és pálos templomát születésüktől számon tartották és méltányolták. A középkor művészetének szakértője Gerevich Tibor, aki az ún. Római iskolások mentora is volt, számos teoretikus írásában taglalta az egyházművészet-építészet megújításának lehetőségét és célját. Úgy ítélte meg, hogy a kívánatos, nem önmagáért való modern akkor kiegyensúlyozott, megalapozott és eredményes, ha építészünk a hagyományainkra támaszkodnak, de nem cserélik össze az építészetet a régészettel. A követendő hagyományt az Árpádkor építészetében látta – kubusok, téri egység –, mert ebben a korban rakták le a magyar templomépítészeti „szilárd alapjait”. Az „új magyar templomépítészeti” saját modern formanyelvéből alakul ki, s ez „igazabb és őszintébb magyar beszéd [lesz], mint Lechner Ödönék cícomás művészi dialektusa, melytől óvni fiatal építészeinket teljesen ma sem felesleges.”²⁹ Weichinger e két pécsi alkotása mind a liturgikus megújulás, mind a tradíció és modernizáció „ajánlásainak” megfeleltek.

A pálosok a Magyar Katolikus Lexikon szerint az 1931-es új konstitúcióval és lengyel segítséggel telepedtek le újra hazánkban: a Gellérthegyen Budapesten 1934-ben,

²¹ FORBÁT 1937, 88–89.

²² KERESZTES-FISCHER 1940, 95.

²³ MÉpM 73.15.504.,

²⁴ TÖRÖK 1943. A történelmi belváros kialakulására lásd GOSZTONYI 1941, 26–59.

²⁵ BAKU 2015, továbbá MÉpM 73.15.508–512.

²⁶ MENDÖL 1983, 29–32.

²⁷ MÉpM 73.15.190., 193., 194.

²⁸ Lásd BAKU Eszter jelen kötetben megjelent tanulmányát. – A belvárosi templom, a Gázi Kászim pasa dzsámija feltárása-átépítése évtizeden áthúzóódó munka volt. A Körmendy Nándor kivitelle elfogadott terve mögött a harmadik díjat Weichingerék nyerték el (1937/38.), vö. GOSZTONYI 1942, 45–53.

²⁹ GEREVICH 1941, 375–379., SOMOGYI 1933, JAJCZAY 1938.

Pécsett 1935-ben, Petőfiszálláson 1940-ben.³⁰ Weichinger Károly (okl. építész, tanár, IX. ker., Budapest, Kinizsi u. 31.) a „Szent Gellért rakpart pálos kolostor”, ill. „A Szikla templom mellett építendő pálosok kolostorának terve” feliratú engedélyezési terv sorozatának kiinduló verzióját 1932. VII. 7-én dátumozta. A módosított és kivitelezett tervek 1933. VI. 22-ére készültek el.³¹ Azonban az építész megbízatásának körülményeiről egyelőre semmit nem tudunk. A háromszintes kolostor építészeti jellemzői speciális egyedi elhelyezkedéséből adódnak elsősorban.³² Rendi sajátosságának leginkább az U-alaprajzú épület bal kézre eső szárnyában a méretek egészéhez képest jelentősnek a 15 × 6 m alapterületű gyóntató kápolna mondható, melybe a sziklatemplomból vezet átjárás.³³ Az átjáró vonalától indult a clausura és kórus az egyenes záródású oltárfülkével.³⁴ Az épülettömeg északi sarkán áll a zömök torony, földszintje a parlatorium célját szolgálta. Salzburg mintájára a sisakban harangjáték került volna megvalósításra, ívelt hangvető nyílásait Weichinger a pécsi temetőkápolna meg nem valósult verziójából emelte át. A két szárny között a teraszt oszlopos árkádsor határolja; egyfajta emléke a kolostorok kerengőjének. A ház az „utóbbi idő legnehezebb építészeti feladatainak egyike” volt a *Vállalkozók Lapja* épületismertetése szerint. „Művészei szempontból az architektúra modern épület [!] némi román emlékezettel”, mely abból fakadt, hogy a tervező nem kívánt az épület közelében található, a rakpart kerítésépítményébe foglalt transzformátorház stílusától gyökeresen eltérni.³⁵ A sziklaperem alatt elhelyezett kolostor, melynek megjelenését a burkolati homokkő a helyhez illeszkedő módon biztosította, hangulatában és karakterében is emlékeztet az Aragóniában a Compostela felé vezető zarándokút közelében található szintén sziklafal alá épített S. Juan de la Peña ősi kolostorára. A pálos kolostor használatbavételi engedélyét 4940 számon 1935. szeptember 20-án állították ki.³⁶ A pálos atyák szétszórásukig másfél évtizedet tölthettek itt csupán.

A Népművelési Építő és Tatarozó Vállalat 1955-ben az Állami Balett Intézet Diákotthona megnevezésű műtárgy háborús kárainak helyreállítását végezte.³⁷ A kápolna Dunára, az „ellenállás vize”-re, azaz az *aqua contradictionis*-ra³⁸ tekintő homlokzatáról a kereszt már korábban lekerült.³⁹ Vissza azóta sem, a toronycsúcsra ellenben igen, a Magyar Millennium évében (9. kép).

³⁰ A rend 20. századi történetéről is jó összefoglalás: MKL 2005.

³¹ BFL.

³² PAMER 1986, 147. Archív felvétel a kolostorról.

³³ A gellérthegyi barlangkápolnát, mely előzőleg „sivár, undortkeltő bűzbarlang volt”, Lux Kálmán „várázsolta ide, hazánk eme ősfoka alá!” ÉIÉM 1926. VI. 91.

³⁴ BFL fol. 11. fsz. alaprajz, ép. eng.: 54435/1933–III.

³⁵ VL 1934. V. 9.

³⁶ BFL 24. folió; alagsor: könyvtár, rectorium, konyha; földszint: kápolna, sekrestye, fogadó; első emelet: társalgó, 8 cella, stb. A hatóság „megtorló eljárást” helyezett kilátásba, mert az emeleten nyugati irányban, a sziklafalba mélyedő négyzetes alaprajzú kis (magan) kápolna engedély nélkül épült.

³⁷ BFL 25. folió és műszaki leírás az 1961-ben tervezett átalakításokról (26–28. foliók).

³⁸ IV. Béla 1254-ben kelt levelében fordul elő a kifejezés, vö. SZOVÁK 2013, magyarul: Biblikus érvelés, történelmi példa és irodalmi fikció a 13. század magyarországi politikai leveleiben. In: *Granum veritatis. Az igazság magva. Ünnepi kötet Jelenits István 75. születésnapjára*. Szerk. Horkay Hörcher Ferenc, Zsávolya Zoltán. Kézirat gyanánt. Kiadja a PPKE BTK Esztétika Tanszék (btk.ppke.hu/db/03/92/m00001392.pdf; 2015. július 2.).

³⁹ Weichinger 1947–1948-ban terveket készített a pálosszentkúti (Petőfiszállás) templom épületére. WEICHINGER 1994, 119–120.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- BAKU 2015 BAKU Eszter: A pécsi Szent Mihály-temetőkápolna története és recepciója. *Építés- Építészettudomány* 1–2 (2015), 95–118.
- BFL Budapest Főváros Levéltára, Építési ügyosztályok tervtára, XV. 17.d.329.5413/6 hrsz. 1–28 fólió, 1932–1961.
- BIERBAUER 1930 *XII. Nemzetközi Építészkonferencia. Nemzetközi Építészeti kiállítás a Műcsarnokban*. Szerk. Bierbauer Virgil. Budapest 1930.
- CSÉCSI 1928 CSÉCSI András: Gondolatok a művészeti kongresszussal kapcsolatban. *Építő Ipar Építő Művészet* 1928. XI. 1., 156.
- ÉIÉM 1926. VI. *Építő Ipar Építő Művészet* Krónika 1926. VI. 1., 91.
- ÉIÉM 1927. I. *Építő Ipar Építő Művészet* 1927. I. 15., 14.
- ÉIÉM 1927. X. *Építő Ipar Építő Művészet* 1927. X. 15., 157.
- ÉIÉM 1928. VII. *Építő Ipar Építő Művészet* 1928. VII. 1., 101–102.
- ÉIÉM 1928. XI. *Építő Ipar Építő Művészet* 1928. XI. 1., 156–158, 161.
- FÁBIÁN 1928 FÁBIÁN Gáspár: Az alkotómunka himnusza. *Építő Ipar Építő Művészet* 1928. V. 1., 65–66.
- FORBÁT 1937 FORBÁT Alfréd: A pécsi „Mátyás király”-telek beépítése. *Tér és Forma* 4 (1937) 88–89.
- GEREVICH 1941 GEREVICH Tibor: Új magyar templomépítészet. *Magyar Építőművészet* 12 (1941) (Tematikus egyházművészeti szám).
- GOSZTONYI 1941 GOSZTONYI Gyula: Telekváltozások várostörténeti jelentősége. *Építészet* 2 (1941) 56–59.
- GOSZTONYI 1942 GOSZTONYI Gyula: *A várostemplom építéstörténete*. Pécs 1942.
- JAJ CZAY 1938 JAJ CZAY János: *Mai magyar egyházművészet*. Budapest 1938.
- KALENDA 1929 KALENDA Lóránt: A pécsi városkép. *Magyar Művészet* 5 (1929), 439–441.
- Jubileumi Album* 1930 *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. A magyar építőművészet és építőipar 50 éve, 1879–1929*. Szerk. Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár és Óriás Zoltán. [Budapest 1930].
- KERESZTES-FISCHER 1940 KERESZTES-FISCHER Ferenc: *A korszerű közszolgálat útja, II. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Az V. Közigazgatási tanfolyam előadásai*. Szerk. Mártonffy Károly. Budapest 1940.
- KLEBELSBERG 1928 KLEBELSBERG Kuno: *Neonacionalizmus*. Budapest 1928. (Második kiadás: 1929; vö. mek.oszk.hu/09800/09852/09852.htm [2015. július 2.])
- KLEBELSBERG é. n. KLEBELSBERG Kuno: Előszó, In: *Kazinczy Ferenc munkái. Költemények. Pályám emlékezete*. Élő könyvek. Magyar Klasszikusok. Budapest [é. n.] iii.

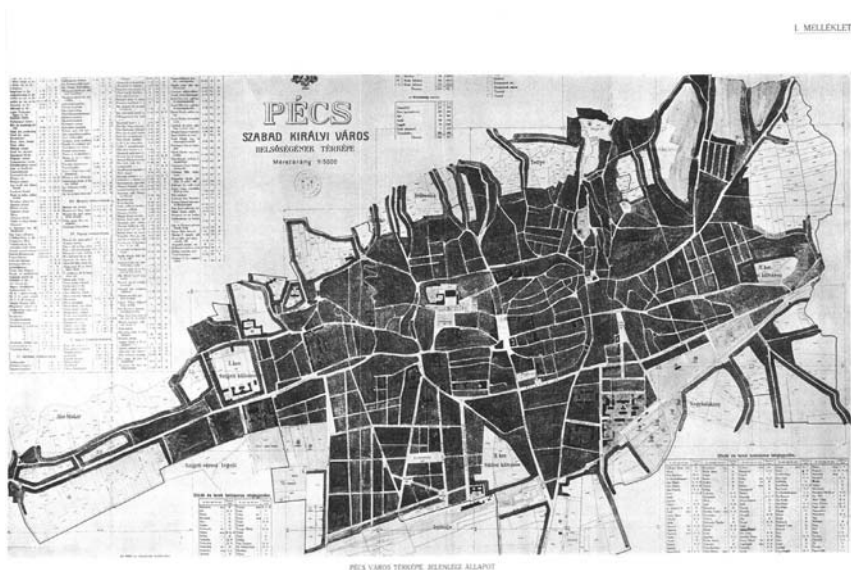
- MENDÖL 1983 MENDÖL Zsuzsa: Pécs építészete a két világháború között. *Magyar Építőművészet* 2 (1983), 29–32.
- MKL 2005 HERVAY Ferenc Levente O.Cist.: Pálosok. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. Diós István. Budapest X (2005), 484–489.
- MMÉEK 1928 *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* 52 (1928. IV. 15.)
- MÉpM Magyar Építészeti Múzeum Forster Központ: Pécs városrendezési terv részletei, ltsz. 73.15.66; Széchenyi tér rendezése, ltsz. 73.15.516; Irányi Dániel tér rendezése, ltsz. 81.05.166; Pécs úthálózati térképe a szabályozás szerint, 1931. december 15., ltsz. 73.15.504; Szent Mihály-temetőkápolna tervlapjai, ltsz. 73.15.508–512; Rendőrségi székház, ltsz. 73.15.190, 193, 194.
- MÜLLER 1928 MÜLLER Tibor: Közérdekű városépítési feladatok Budapesten és vidéken. *Építő Ipar Építő Művészet*, 1928. X. 15., 147–148.
- PAMER 1986 PAMER Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. Budapest 1986.
- PÁLFY-BUDINSZKY 1938 PÁLFY-BUDINSZKY Endre: A városépítés tíz esztendeje. *Tér és Forma* 5 (1938), 116–119.
- SISA 2013 *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Szerk. Sisa József. Budapest 2013.
- SITTE 1889 SITTE, Camillo: *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Wien 1889.
- SOMOGYI 1933 SOMOGYI Antal: *A modern katolikus művészet*. Budapest 1933.
- SZOVÁK 2013 SZOVÁK, Kornél: Beweisführung in politischen Briefen des 12–13. Jahrhunderts aus Ungarn. In: *More modoque. Die Wurzeln des europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident. Festschrift Für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag*. Hrsg. von Pál Fodor, Gyula Mayer, Martina Monostori, Kornél Szovák und László Takács. Budapest 2013, 489–498.
- TF 1928:2 „V”: Dörre-Kőszeghy és Weichinger építészek díjnyertes terve Pécs város szabályozására. *Tér és Forma* 2 (1928), 89–98.
- TF 1929:12 KOMOR János: Győr város rendezése. *Tér és Forma* 12 (1929), 479–488.
- TÖRÖK 1943 Pécs szab. kir. város bel-és külterületeinek térképe a tervezett városszabályozás szerinti utcák, terek feltüntetésével. In: *Pécsi útmutató*. Szerk. Török Gyula. Pécs 1943.
- VL 1930 *Vállalkozók Lapja*, 1930. X. 22., 13.
- VL 1934 *Vállalkozók Lapja*, 1934. V., 30.
- WEICHINGER 1943 WEICHINGER Károly: Győr város fejlődése a jövőben. *Magyar Építőművészet* 12 (1943), 282–283.

WEICHINGER 1994

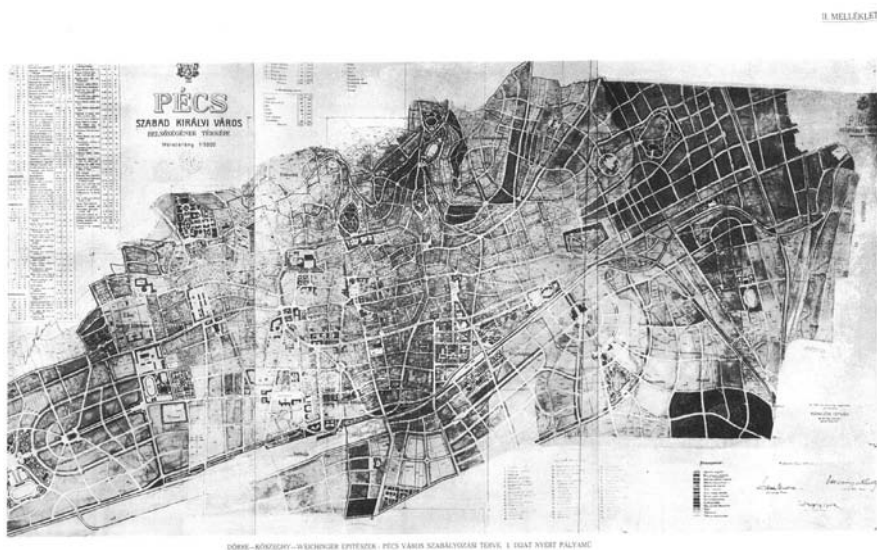
WEICHINGER Károly (*Rimanóczy Gyula*) kiállítási katalógus. Szerk. Hadik András, Hajdú Virág, Prakfalvi Endre, Ritoók Pál. Országos Műemlékvédelmi Hivatal. MÉpM, Budapest 1994.

ZWICKL 1993

ZWICKL András: Neoklasszicizmus a 20-as évek magyar festészetében. *Ars Hungarica* 2 (1993), 203–211.

1. kép: Pécs város térképe (TF 1928.2)

2. kép: Dörre–Kőszeghy–Weichinger építészek: Pécs város szabályozási terve, I. díjas pályamű (TF 1928.2)

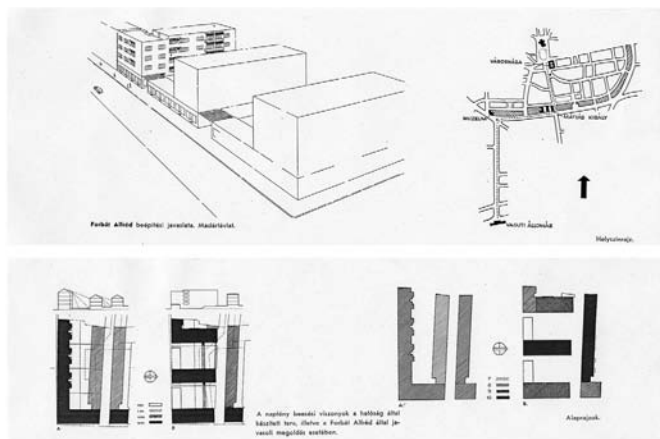

3. kép: Pécs városrendezési terv részletei (MÉpM)

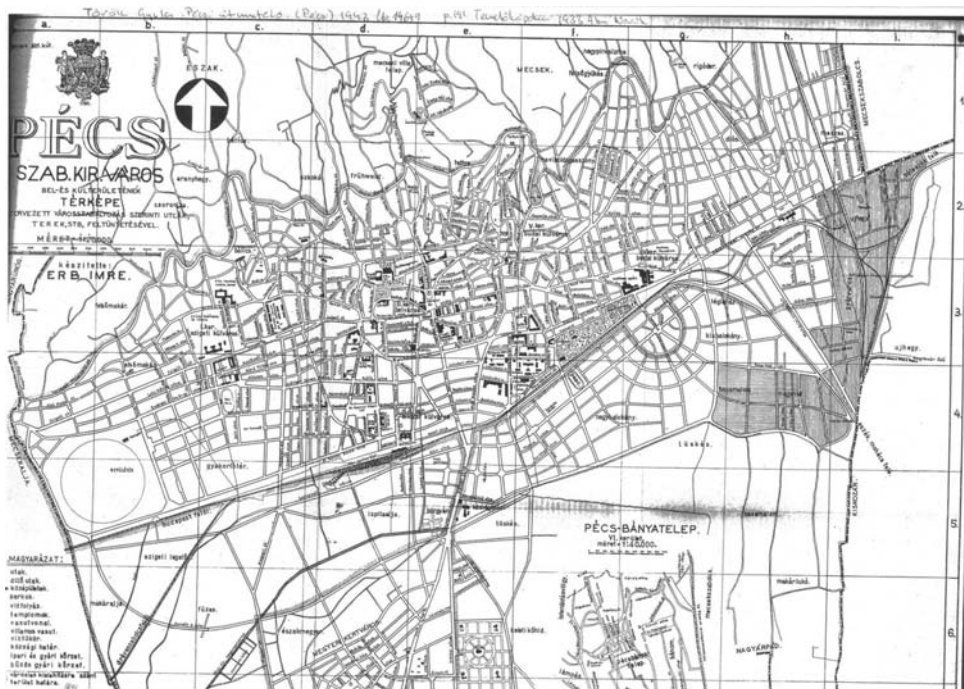

DÖRRE-KÖSZEGHY-WEICHINGER: A PÉCSI SZABADSÁG-TÉR TÁVLATI KÉPE

4. kép: Dörre-Kőszeghy-Weichinger: Pécs, Szabadság tér (TF 1928.2)

5. kép: Forbát Alfréd beépítési javaslata (TF 1937.4))

6. kép: Pécs térképe (Török 1943)

7. kép: Weichinger Károly – ifj. Nendtvich Andor: Pécsi Temetőkápolna (MÉpM)

8. kép: Weichinger Károly: Pécsi Rendőrség épülete (MÉpM)

9. kép: Budapest, Gellérthegy, Pálos kolostor épülete
(Bélavári Krisztina felvétele, 2015)

A LYCEUM.
A PÁLOSOK TEMPLOMA ÉS EGYKORI RENDHÁZA
A LEGÚJABB KUTATÁSOK FÉNYÉBEN

A Lyceum-templomot a pálosok a történeti hagyomány jegyében a hívek lelkipásztori ellátására 1997-től vették át az egyházmegyétől. A pécsi püspökség 2012-ben a templom tulajdonjogát is átadta a pálos rendnek. Az egykori rendház véglegesen világi oktatási intézmény maradt. A rend kiadásában 2014 őszén megjelent *Lyceum – a pálosok temploma és egykori rendháza* című kiadvány újabb adatokkal és újabb szempontok figyelembevételével árnyaltabb képet kívánt adni az épületegyüttes történetéről és a pécsi pálosok korabeli szerepéről.¹

A 17. század végére Pécs és az egyházmegye lakosságának összetétele lényegesen megváltozott: a törökhitűek, unitáriusok, református és görögkeleti népesség, valamint a papok szolgálatának korlátozott lehetősége a katolikus hitélet újjáélesztését léteiben érintette. A jezsuiták missziója mellé Radanay Mátyás püspök hívására 1694-ben négy pálos érkezett. A püspök közülük választotta ki titkárát páter Somogyi Zsigmond személyében.² A rend pasztorációs céljára a püspök, a Jakab-hegyi pálosok egykori birtokán, a Magyarürögi-völgy északi végén fekvő Szentkút településen, a gyógyító víz hírében álló forrás melletti templomot és kisebb rendházat jelölte ki számukra. A szentkúthoz kapcsolódó öntevékeny vallásgyakorlat hagyományára épült az ideérkező pálosok missziós tevékenysége. A török uralom utolsó éveiben – ahogy ezt az Országos Levéltárban őrzött *Residentia* naplójuk³ megörökítette – folyamatosan érkeztek erre a kis kegyhelyre magyar, német és rác hívek, nemcsak Pécsről és a környéken levő településekről, hanem távolabbi vidékekről is: Szlavónia, Pozsega, Szerém vármegyéből, Győről és Nándorfehérvárról.⁴ A feljegyzések egy része az 1733 és 1785 közötti időszakból retrospektív. Ezekben részletesen beszámoltak a csodás gyógyulások eseteiről, valamint az imameghallgatások és a fogadalomtétel nyomán a szentkúti templom részére felajánlott jellegzetes votív ajándékokról.

A szentkúti búcsújáráhely a 18. század elejére a rác-dúlás után romos állapotba került. Helyreállítása céljából páter Somogyi Zsigmond 1696 júniusában levélben kért segítséget Barilovics Lajos Mária-völgyi generális perjelttől.⁵ Levelében indokai között megemlíti, hogy „az Szentkutnál rettenetes nagy concursus [azaz: csődület] es in-

¹ L. IMRE 2014. – A pálosok pécsi, a 18. században épült templomáról és egykori kolostoráról készült leírások rövidebb vagy hosszabb terjedelemben különböző szempontok szerint vizsgálták a témát, lásd HAAS 1852, BRÜSZTLE 1874. I, DAP 1976. II, 181–240., GÁLOS 1929, DAP 1976. II, 268–303., GOLOB 2003, BOROS 2009.

² Somogyi Zsigmond (†1696), vö. BRÜSZTLE 1874. I, 226., KISBÁN 1938, 294.

³ *Memorabilia S. Domus Fontanae Supra Quinque-Ecclesias O.S.P.I.Er.*, jelzete: MNL OL 153, 54. cs., fasc. 330. 1/.

⁴ L. IMRE 2007, 693–705.

⁵ DAP 1976. II, 268–269.

net az varosból in festo Assumptionis Beatissime Virginis solemnis processio vagion quotannis [azaz: a Boldogságos Szűz mennybevitelkor ünnepi körmenet van évenként; ...] taval is az misse és praedikatio volt, sok ezer ember giülekezetebol álló [...]”⁶ „Maga Radanay Mátyás püspök is gyakran kijött, itt buzgólkodott és szívesen gyóntatta a híveket [...] megszerezte a templomnak a Szentszéktől a búcsú jogát.”⁷ A Szentkút búcsúengedélye csak Nesselrode Ferenc püspök idejében, 1721-ben érkezett meg. Megjegyeznénk, hogy a szentkúti templom eredeti titulusa Boldogasszony Mennybevitelére volt. Amikor az Ürög falu temetőjében levő középkori Szent András templomot romjaiból 1733-ban a jezsuiták felépítették és ugyancsak a Boldogasszony Mennybevitelére szentelték, a pálosok a szentkúti templomuk titulusát a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére változtatták. A kegyhely késő barokk oltára a pálos ikonográfia jegyében fogalmazódott⁸ (1. kép). A retabulum közepén látható Pietà a rend Mária-tiszteletének egyedülálló megjelenítése (2. kép). Az oltár középmezőjének jobb oldalán a ferences rendi Szent Bonaventura püspök, bíboros, egyháztanító szobra áll. Misztikus írásaival ő is gazdagította a pálosok Mária-tiszteletét. A kezében tartott kettős kereszt a *Lignum vitae* című művére utal. Balra Myrai Szent Miklós püspök szobra látható. Ábrázolása a Jakab-hegy déli lejtőjén fekvő egykori Szent Miklós falu emlékére került az oltárra. A retabulum felső részén Remete Szent Pál és Remete Szent Antal szobrai,⁹ közöttük a barokk keretes medalionban, a Szentháromságra utaló istenszemes motívum. Az oromzat alsó részén Szűz Máriára a Világ Királynőjére emlékeztető aranyozott, színes üveggyöngyökkel díszített hármasszoros korona.

A lelkigondozás és a missziós tevékenység Szentkúton a pálosok visszatérésétől 1694-től 1704-ig a rác-dúlásig tartott, majd 1712-től vált folyamatosszá, a rend 1786. évben történt feloszlatásáig.

Szentkút Pécs belvárosától távol esett, ezért a többi szerzetesrendhez hasonlóan a pálosok is helyet kerestek a belvárosban. A hívek és a szerzetesek számának növekedésével vált szükségessé új templom és rendház építése. Radanay Mátyás püspök számukra a Budai-kapu melletti telket adományozta. A területen álló egykori dzsámit a rác-dúlás után 1712-ben, a visszatérő szerzetesek katolikus templommá átalakították, és a Szentháromság tiszteletére szentelték. A titulus különösen aktuálissá vált a felszabadított hódoltsági területen, ahol az iszlám vallás hatására vert gyökeret a Szentháromság tagadása.

AZ ÚJ TEMPLOM ÉPÍTÉSE

Az Országos Levéltár megőrizte Wépy Máté (1710–1747) pálos szerzetesnek 1740-ben a pécsi templomról és rendhárról készített tervrajzát¹⁰ (3. kép). Mint a rend kiemelkedő építészéről, érdemes róla néhány bővebb adatot megismernünk. Wépy Máté 1710-ben Nagyszombatban született. Logikai tanulmányok után 18 éves korában

⁶ DAP 1976. II, 269.

⁷ BRÜSZTLE 1879. III, 929. – Radanay Mátyás terjesztette fel a búcsújog kérését a Szentszékhez, de az engedély csak 1721-ben érkezett meg, amely a búcsú napjának Kisboldogasszony (szeptember 8.) ünnepét jelezte ki.

⁸ A szentkúti templomot omlatag állapota miatt 1810-ben lebontották, oltárát a Pécs-rácvárosi templomban állították fel. Az 1994-ben készült fényképen a 2007. évi utolsó restaurálás előtti állapot látható.

⁹ GYÉRESSY 1973, 199–215.

¹⁰ Wépy tervrajzának jelzete: MNL-OL T 16/6., lásd még: SERFŐZŐ 2012, 32–36.

lépett a pálos rendbe, noviciátusi évét Sopronbánfalván töltötte. Szerzetesi fogadalmát 1729-ben tette le. Máriavölgyben végzett három éves filozófiai stúdium után teológiai doktorrá avatták. Tanulmányai folytatására elődei Rómába, a Pápai Gergely Egyetemre küldték és a jezsuiták kollégiumában (Collegium Societatis Jesu) vagyis a Collegio Romanóban nyert elhelyezést. Az Örök Városban Wépy érdeklődése korának építészete, a barokk felé irányult, és rendjében elsőként autodidakta módon elsajátította az építészet elméleti sajátosságait. Wépy Máté ismerte a jezsuiták Giacomo Barozzi da Vignola által tervezett Il Gesù templomát (1568–1584), amely a barokk építészet kánonjává vált.¹¹

Rómában szerzett tapasztalatai és a szerzetesi épületegyüttesek beható ismerete miatt kapott megbízást 1736-ban a nyitrai püspökséghez tartozó sasvári, 1740-ben a nagyváradi (váradoslasi), majd a pécsi pálos templom és rendház tervezésére.

A pécsi pálos templom tervét az Il Gesù templom formai elemeinek egyszerűsített átvételével oldotta meg. Alaprajzán többek között ez mutatkozik a kétoldalt kápolna-fülkékkel kialakított kereszthajó nélküli hosszházzal és a jellegzetes barokk orgonakarzattal. A hajó északi oldalán a bejárat előtt pillérkötegekkel alátámasztott, kétoldalt nyitott előteret tervezett, ötlépcsős feljáróval. Az alaprajzon torony falazata nem látható. Tervén a templom keleti oldalához csatlakozik a hagyományos négyszögletes udvart körülvevő kolostorépület együttese a kvadrátúra, közepén szökőkúttal. A rendházat a Budai-kapu felőli oldalon sarokbástyás kerítéssel zárt barokk díszkert határolja. Hogy az eredeti terv csak jelentős módosulásokkal valósulhatott meg, azt elsősorban Wépy Máté halála (1747), valamint az építkezés elhúzódása és megnövekedett költsége nehezítette. A szerzetesek számának bővülésével a kolostorkert helyett a rendház északi szárnyát keleti irányba meghosszabbítva, dél-felé forduló épületrésszel bővítették. A tornyok nélküli templomot 1756-ban szentelték fel.

A kolostor építésének befejezésekor, 1760-ban készült el az északi utcafronton a kőből faragott, későbarokk copf jellegű kapuzat, a római Porta Piá-n kívül fekvő pálos rendház kapujának mintájára (4. kép). Az oszlopok fölötti oromzaton genius szobrok között barokk pajzsmezőben a pálos rend címere látható. Bár az Országos Levéltárban Wépy Máté tervének csak alaprajza maradt meg, így a homlokzati terveit nem ismerjük, mégis joggal feltételezhetjük, hogy a római pálos kolostort jól ismerő szerzetes-építész tervezhette annak mintájára a pécsi rendház kapuját. Több forrás ezt a tényt tévesen a templom kapuzatára vonatkoztatta.¹² A rendház idők folyamán tönkrement kapuzatát 1923-ban az eredetivel megegyező kialakítású műkő másolatra cserélték.

A TEMPLOM ÉS A RENDHÁZ EGYKORI BERENDEZÉSE

Az eddig megjelent munkákban a templom berendezéséről csak annyit jegyeztek fel, hogy a rend feloszlásakor széthordták, és az egyes tárgyak az egyházmegye más templomaiba, Geresdre, Fekedre és Sásdra kerültek.

A pálosok barokk templomának berendezéséről a rend feloszlásakor készült leltár alapján kaphatunk képet.¹³ Ezt részletesen ismertettük írásunkban. Itt csak néhány

¹¹ Vö. KELÉNYI 1985, 23., 25., 27.

¹² GÁLOS 1929, 9., KISBÁN 1940. II, 33., GOLOB 2003, 9., BOROS 2009, 41.

¹³ A jegyzőkönyv szerint a templomban 18 tétel, a karzaton 11, a sekrestyében 93, valamint a sekrestye melletti raktárban 27 tétel szerepelt, DAP 1976. II, 296–300.

példát sorolnánk fel. Figyelemre méltó azonban, hogy egy-egy tárgycsoport hogyan jellemzi a kor vallásos lelkületét, a pálosok spiritualitását.

Már az építkezés ideje alatt elkezdődtek az adományozások az épülő templom tiszteletére. Az első 1753 szeptemberében a nemes özvegyasszony, Anna Maria Melczer adománya volt egy kis mellékoltár, Szent Tekla tiszteletére festett oltárkép együtt a menzával.¹⁴ Ez a donáció új kultusz meghonosodására vall. Szent Tekla a pestisjárványok közbenjárója és a jó halál patrónusa, akinek tiszteletét a 18. századi német telepesek hozták hazánkba. Oltárát az új templomban állították fel. A Pretskai-család 1780-ban Szent Anna oltárát ajándékozta a templomnak. Szent Anna táblaképe és üvegdobozba zárt, színezett viaszból formált kézmásolata jellegzetes barokk apácamunka.

A pálosok Szűz Mária tiszteletének beszédes bizonyítéka az új templomban a Kármelhegyi Boldogasszony egykori faragott oltára. A Szent Tekla-oltár mellett a pócsi könnyező Szűz Mária üvegdobozba zárt képe függött. A templomban és a rendházban a falakon több, Szűz Máriát ábrázoló metszetet és tézislapot vettek számba. A refektóriumban a megfeszített Krisztust ábrázoló tézislap mellett a Fájdalmas Szűzanya nagy képén kívül üvegszekrénybe zárt szobra is látható volt.

A főoltár jobb oldalán az első oltárt Remete Szent Pál tiszteletére állították. A templomhajó bal oldalán a fent említett, Pretskai-család által alapított oltáron állt Remete Szent Pál és Remete Szent Antal faragott festett szobra, míg képeik a rendházban a perjel szobájában függtek. A korabeli szerzetesközösségek helyi kapcsolatára vall, hogy a jezsuiták 1729-ben kanonizált rendi szentjének, Nepomuki Szent Jánosnak olajfestménye is a főoltár mellett függött.

A rend feloszlata idején, az 1786-ban felvett paramentumok mennyisége és minősége nemcsak a szerzetesek számára, hanem a korabeli liturgia fényére és ünneplésére is utal. Kiemeljük a leltár jegyzékében feltüntetett, a kóruson és a sekrestyében őrzött, csipkével szegett albákat, ezüst- és aranyszállal szövött kazulákat, pluviálét, aranybrokát dalmatikákat valamint a vörös ministráns ruhákat.

Figyelemre méltó, hogy a 19. század elején a Szepessy Ignác püspök által felújított és újra berendezett, akkor már egyetemi templom oltáralapítói megőrizték a pálosok emlékeztétét. Erre vall a Szentháromság- és a Szűz Mária Mennybevitele-mellékoltár. Az előbbi Obadich József kereskedő és iskolafelügyelő, az utóbbit Czirer Antal megyei tisztifőorvos alapította.

ADATOK A PÁLOSOK ÜNNEPI LITURGIÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ ZENEI ESEMÉNYEKRŐL

A barokk vallási megújulás jegyében az egyházzenei élet szerveződése a pécsi székesegyházban már 1704-től megkezdődött. Az orgonával kísért szentmisék nemcsak a vártemplomban, hanem a ferences és a jezsuita szerzetesek körében is általánossá vált. A pálos szerzetből csak Istvánffy Pál pálos orgonista nevét jegyezték fel.¹⁵

A nagyobb egyházi ünnepek eseményeit és a liturgiát mindig hangszeres zenével és vokális kísérettel tették ünnepélyessé. A pálos szerzetesek körében ezt a feladatot a dóm zenészei és énekkara látták el. Az ideiglenesen működő Szentháromság-templom-

¹⁴ BRÜSZTLE 1874. I, 207., DAP 1976. II, 280.

¹⁵ BÁRDOS 1976, 111.

muk búcsúnapján, 1735-ben „Szentháromság vasárnapján a szentmisét trombiták és dobok harsogása közepette énekelte Smackers Péter olvasókanonok ünnepélyes asszisztenciával.”¹⁶ Új templomuk alapkövetésénél, 1741. november 26-án Berényi püspök zenekari kíséret mellett végezte a szertartást. Mechtler László pálos páter rekviumján új templomukban, 1761. március 8-án ugyancsak a székesegyház zenészei működtek közre.¹⁷ Kiemelkedő eseményt jelentett 1781. május 29-én a pálos szerzetes Eszterházy Pál László püspöki beiktatása. A pécsi Budai-kapun át ünnepélyes menetben a kolostorhoz érkező provinciális, szerzetesi habitusát az újonnan elkészült rendházban cserélte át a püspöki ornátusra. A pálosok templomától induló ünnepélyes körmenetet a vártemplom kapujánál trombiták ünnepi hangzása fogadta.¹⁸

ANTON PAULUS SENSER ÉS MŰVE:
A SZENTHÁROMSÁG MELLÉKOLTÁR ANTEPENDIUMA

Újabb kutatásaink nyomán derült fény arra, hogy ki alkothatta a templom Szentháromság tiszteletére szentelt baloldali mellékoltárának antependiumát. A protomártír Szent István diakónus megkövezésének témáját feldolgozó képet Anton Paulus Senser (1716–1758) festette¹⁹ (5. kép). Munkásságát szülővárosában, Eszéken a 2008-ban megrendezett életmű-kiállításon mutatták be. Kitűnő kompozíciós érzékkel és festői kvalitással készült munkáinak nagy része szakrális témájú, emellett Pécsen számtalan egyéb portrét is készített, de dolgozott Szlavónia, Bácska és Bosznia területén. Pécsen az irgalmasok temploma főoltárképét, Szent Sebestyén vértanúságát és a megfeszített Krisztus drámai jelenetét festette meg. A Batthyány-család megrendelésére Siklóson és Máriagyúdon ő készítette a templom oltárképeit. Berényi Zsigmond püspök kérésére a püspöki szemináriumban is dolgozott, ahol *A csodálatos kenyérszaporítás* című képet festette. 1745 körül ő készítette Berényi püspök portréját. Feltételezhető, hogy a püspök rendelte Sensertől a szeminárium részére a Szent István protomártír megkövezését ábrázoló olajfestményt. A későbarokk keretezésű, 77 × 164 cm méretű, szígnő nélküli festmény 1746–1750 között készült.

A Szent István protomártír megkövezését ábrázoló kép a Girk György pécsi püspök (1853–1868) alapította ún. küsszeminárium kápolnájából először a papi otthonba került, annak államosítása után pedig a kertvárosi Szent Erzsébet templomba. Dr. Gálos László, a Lyceum-templom egykori igazgatója 1953-ban onnan hozatta át és építette be mai helyére.

¹⁶ BÁRDOS 1976, 80., BRÜSZTLE I, 188. – Smackers kanonokról (†1775): BRÜSZTLE I, 580.

¹⁷ BÁRDOS 1976, 80–81., BRÜSZTLE I, 215. – Mechtler volt a pálosok között a német hitszónok (*concionator Germanicus*), BRÜSZTLE I, 214–215.

¹⁸ BÁRDOS 1976, 102.

¹⁹ REPANIE–BRAUN 2008, 55., 90–91.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

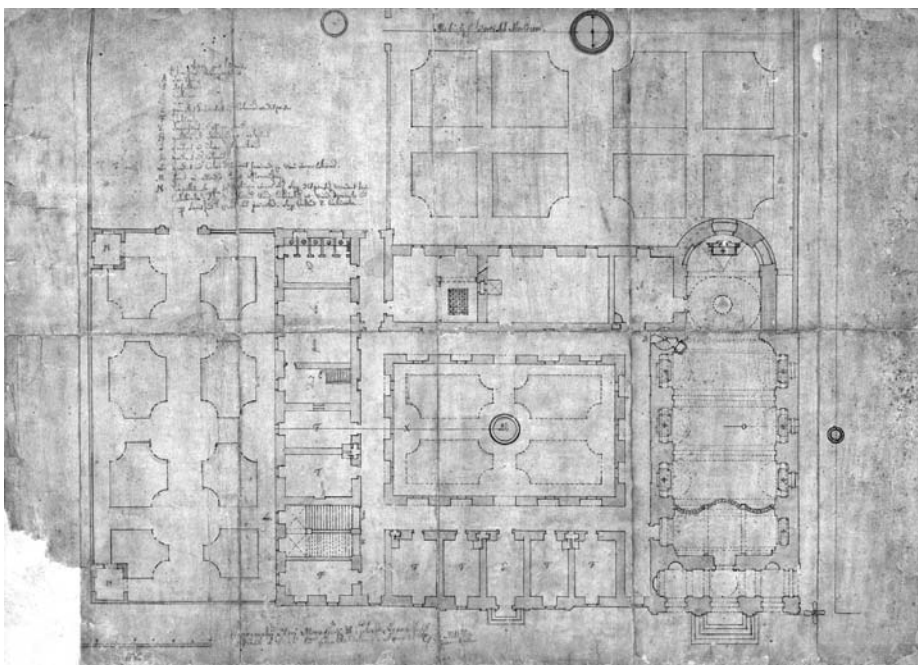
- BÁRDOS 1976 BÁRDOS Kornél: *Pécs zenéje a 18. században*. Budapest 1976.
- BOROS 2009 BOROS László: A pécsi egyetemi (Lyceum) templom. *Pécsi Szemle* 12 (2009/tavaszi), 38–57.
- BRÜSZTLE BRÜSZTLE, Josephus: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis, distinctae a tempore amotae cum exitu seculi [sic] 17-mi tirannidis Turcicae, restitutaeque in his partibus tranquillitatis, usque ad praesens tempus, commentariis historicis illustrata*. I–IV. Quinque-Ecclesiis 1874, 1876, 1879, 1880.
- DAP I–III. *Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai*. I–III. Az anyagot gyűjt. Gyéressy Béla, szerk. Tóth Melinda, bev. és az egyes fejezetek előszavát írta Hervay Ferenc. Budapest 1975, 1976, 1978 (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai, X, XIII, XIV).
- GÁLOS 1929 GÁLOS László: A Lyceum templom és épület története. *A Pécsi Magyar Középiskolai Tanárképzőintézeti Gróf Széchenyi István Gyakorló-Reáliskola 1928–29. Tanévi Értesítőjéből*. Pécs 1929.
- GOLOB 2003 GOLOB Georgina: A pécsi pálos rendház és templom. *Pécsi Szemle* 6 (2003/tavaszi), 2–15.
- GYÉRESSY 1973 GYÉRESSY Béla OSPPE: Pálos faragások mesterei. *Művészettörténeti Értesítő* 12 (1973), 199–215.
- HAAS 1852 HAAS, Michael: *Gedenkbuch der königlichen freien Stadt Fünfkirchen*. Fünfkirchen 1852.
- L. IMRE 2007 L. IMRE Mária: Az ürög-szentkúti pálos oltár. In: *Decus Solitudinis. Pálos évszázadok*. Óze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor. Budapest 2007, 693–705. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1).
- L. IMRE 2014 L. IMRE Mária, Lantos Miklós: *Lyceum. A pálosok temploma és egykori rendháza*. Pécs 2014.
- KELÉNYI 1985 KELÉNYI György: *A barokk művészete*. Budapest 1985.
- KISBÁN 1938 KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története*. I–II. Budapest 1938–1940.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest.
- REPANIC-BRAUN 2008 REPANIC-BRAUN, Mirjana: *Paulus Antonius Senser (1716–1758). Privi barokni slikar u Osijeku*. Osijeku 2008 (lásd még: Paulus Antonius Senser [1716–1758] festő és köre. *Művészettörténeti Értesítő* 57 [2008/2] 313–326.).
- SERFŐZŐ 2012 SERFŐZŐ Szabolcs: *A Sasvári pálos kegyhely története. A zárándoktemplom kialakítása és kegyszobrának kultusza a 18. században*. Budapest 2012.

1. kép: Az eredeti szentkúti oltár retabuluma
2007-ben restaurálták és átalakították
(Szent Kereszt Felmagasztalása Plébánia,
Pécs-Rácváros)
(Fotó: Lantos Miklós, 1994)

2. kép: A Fájdalmas Mária kegyszobra.
Ismeretlen mester alkotása,
17. század eleje
(Fotó: Lantos Miklós)

3. kép: Wépy Máté tervrajza a pécsi pálos templomról és rendhárról, 1740 (Fotó: Lantos Miklós)

4. kép: A pálosok egykori rendházának a római pálos kolostor mintájára készült kapuzata. Kőből faragott eredetije 1760-ban, műkő másolata 1923-ban készült (Fotó: Lantos Miklós)

5. kép: Anton Paulus Senser: Szent István protomártír megkövezése. Olajfestmény, 1746–1750. A Lyceum-templom Szentháromság mellékoltárának antependiuma (Fotó: Lantos Miklós)

A PÁLOS REND KEGYKÉPEI: A CZĘSTOCHOWAI ÉS SASVÁRI BOLDOGASSZONY

I.

Częstochowa, a lengyelek – századunkra nemzetközi jelentőségűvé vált – nemzeti kegyhelye már alapításában is szoros szálakkal kötődik a magyar katolicizmushoz. A Jasna Góra-i kolostort ugyanis 1382-ben, Márianosztráról kiindulva, magyar pálos szerzetesek népesítették be. Amíg a magyar pálos rendtartomány az évszázadok viharaiiban kétszer is megsemmisült – előbb a török pusztításai, majd később II. József császár, a kalapos király¹ korlátozó intézkedései következtében –, addig a częstochowai kolostor fokozatosan a pálos rend legfontosabb központjává vált. Híres kegyképe történelmi kapcsolatok révén került Lengyelországba. A Mária-ikont Opuliai László, Nagy Lajos király rokona, Magyarország nádora, Lengyelország későbbi helytartója ajándékozta a częstochowaiaknak. Királyi eredetére utalnak a Szűzanya köpenyét díszítő Anjou-liliomok. Tisztelete különösen a 17. századtól erős,² bár częstochowai zárandoklatokat már a 15. század elejétől ismerünk. A viharos lengyel történelem során a kegyképpé magasztosult Mária-ikon a *Regina Poloniae* (Lengyelország királynéja) nevet kapta.³ Főbúcsúján, május 3-án, a búcsújárók száma több tízezer volt, ez századunkra évi egymillió fölé emelkedett.⁴

Magyarországi búcsúsok a történelmi, gazdasági és dinasztikus kapcsolatok miatt az elmúlt évszázadokban is sűrűn felkeresték Jasna Górárt. A zárandokok neveit a középkor óta egy kódexben vezették. A névsorban több magyar főurat is találunk: Homonnai Drugeth Ferenc, Ung vármegye főispánja például 1552-ben a kegyhelyen

¹ Ányos Pál pálos szerzetes nevezte így 1782-ben vagy 1783-ban *Kalapos király* című versében az uralkodót (pl. a 63. sorban: „De ez megelégszik, hogy kalap van fején”, és még két alkalommal: a 144. és 226. sorban, vö. http://www.intratext.com/IXT/HUN0037/_PS.HTM; megtekintve: 2015. augusztus 18.). – A dolgozat témájának korábbi megfogalmazásai: SZILÁRDFY Zoltán: A częstochowi és a sasvári Boldogasszony tisztelete és ikonográfiája Magyarországon. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. Szerk. Sarbak Gábor. Csorna 1994, 205–211. (Varia Paulina, 1); SZILÁRDFY Zoltán: A pálos rend két kegyképe: a Częstochowai és Sasvári Boldogasszony. In: SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Budapest 2003, 117–123.; SZILÁRDFY Zoltán: A donátorok ikonográfiája a pesti pálos templom oltárán. In: *Decus solitudinis – Pálos évszázadok*. Őze Sándor közreműködésével szerk. Sarbak Gábor. Budapest 2007, 687–692. Lásd még SERFŐZŐ 2012.

² 1655-ben a védművekkel ellátott kolostor Kordecki Ágoston perjel (O. Augustyn Kordecki) vezetésével sikeresen ellenállt a svéd ostromnak; a győzelmet a Boldogságos Szűz közbenjárásának tulajdonították, ennek hatására János Kázmér lengyel király a következő évben Szűz Mária oltalmába ajánlotta országát a lembergi székesegyházban. Ez tekinthető a nemzeti kegyhely kialakulása egyik fontos állomásának.

³ Vö. KURPIK 2008.

⁴ Egészen máig nagyon népszerűek, s azok voltak az elmúlt évtizedek alatt is, a Varsóból és más városokból a częstochowai Fekete Máriához vezető gyalogos zárandoklatok, amelyeken magyarországi fiatalok rendszeresen vettek részt vettek és vesznek részt ma is.

Szent Anna tiszteletére oltárt építtetett. Bánffy Dorottya, egy főúri magyar asszony, három lányával és fiával együtt beiratkozott az itteni Szűz Mária-társulatba.⁵

Az újabb kutatások megállapították, hogy a hársfa lapra festett ikon egy jeles itáliai festő, Simone Martini műhelyéhez kapcsolható, amely kapcsolatban állt az Anjoukkal. A bizánci Hodégéttria típusú képen Mária bal karján tartja áldást osztó fiát, a gyermek Jézust, akinek bal kezében az élet könyve látható. A Fekete Mária néven ismert ábrázolás nemcsak a lengyelek királynője lett, hanem a pálos szerzetesek patrónája is. Másolatát lehetőleg minden pálos rendi templomban elhelyezték. A pálosok török hódoltság utáni magyarországi talpraállásakor így került a másolatokból több helyre hazánkba is, amelyek nem szolgai kópiák, hanem sajátos, ízes átköltések.

A másolatnál a körülöttük kibontakozott búcsús tiszteletet vizsgálom: elsősorban Márianosztra, majd Sopronbánfalva esetében.⁶

A pálos remeték márianosztrai kolostorát Nagy Lajos király alapította a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Innen származik neve is: *Maria Nostra*, a mi Máriánk. A török hódoltság idején elnéptelenedett kolostort Széchényi György esztergomi érsek állította helyre romjaiból, aki 17 000 forintos alapítványával lehetővé tette, hogy 1718 és 1721 között felépüljön a régi helyén a templom. Az ekkor már élő rendi szokás szerint itt helyezték el a częstochowai kegykép másolatát, a pálosok patrónájának képét, hogy évszázados kultusza, oltalmazó ereje kisugározzék a kolostor körzetére, s minél több Mária-tisztelt vonzzon ősi fundusukra. A kegykép népszerűséget bizonyítják a különböző fogadalmi jegyek, amelyeket a zarándokok ajánlottak föl hálából, valamint az ünnepélyes megkoronázás, amely 1749. augusztus 31-én történt. Legújabb megkoronázása 1983. október 2-án volt, amikor Lékai László prímás, esztergomi érsek a magyar Szent Korona imitációjával ékesítette föl a képet. A márianosztrai kegyképet 1720 körül Laskivi Cyprián pálos szerzetes festette. Előképe a częstochowai kegykép.⁷

A prototípus jelentésrétegeit a másolatok, köztük a márianosztrai is képviseli. A kegyképet – legendája szerint –, a Hodégéttria típusokhoz hasonlóan, maga Szent Lukács evangélista festette, mégpedig a názáreti Szent Ház Szent József által készített asztallapjára. Szent Lukács remek barokk oltára a częstochowai bazilika baloldali részén helyezkedik el, oltárképén a kegyképüket festő evangélistával. Annyi bizonyos, hogy a besötétült ikonok mindig azt a képzetet keltik a szemlélőben, hogy messzi évszázadokban készültek. Esetünkben mégis inkább az arcok és a kezek tudatosan festett sötét tónusáról van szó, amiért is Fekete, illetve Szerecsen Madonnának nevezték el. Bibliai értelemben a feketeség a súlyos megpróbáltatások jelképe, amit a gyakran Máriára alkalmazott Énekek énekében is olvashatunk: „Fekete vagyok, de szép, Jeruzsálem leányai; [...] Ne nézzetek engem, hogy feketés vagyok, mert a nap színtelenített meg engem: anyám fiai harcoltak ellenem.”⁸ A bibliai idézet beteljesedését érezhették Mária tisztelői a képrombolás harcok éveiben éppúgy, mint a huszitizmus és a protestantizmus küzdelmeiben. Mária arcán a kardvágás nyoma ennek az ellenséges érzületnek az emléke.

⁵ Vö. ZBUDNIEWEK 1985.

⁶ SZILÁRDFY 1991.

⁷ BARNA 1990, 104–105.

⁸ *Énekek éneke*, 1,4–5, Káldi György Biblia-fordítása, Bécs 1626.

Sobieski III. János lengyel király, amikor 1683 szeptemberében a török hadaktól szorongatott Bécs megmentésére vonult, magával vitte a kegykép egyik másolatát, amely előtt imáit végezte. A szeptember 12-én bekövetkezett győzelem palladiuma – a Passaui Segítő Mária mellett – a Częstochowai Istenanya lett. Ezért hagyta a győztes hadvezér emlékül a csata színhelyén, a kahlenbergi kápolnában az általa tisztelt ikont, amely ma is ott látható (1. kép).

A częstochowai kegykép kultuszának jelentősebb emlékei Magyarországon: a pesti Egyetemi, egykor Pálos Templom főoltárán, rézlemezre festve, valamint az egervári plébániatemplom főoltárán. Mellékoltárokon 1639-ből a nagyszombati Keresztelő Szent János –, egykori jezsuita Egyetemi Templomban, a pesti Rókus-kápolnában, a terézvárosi plébániatemplomban, a bajai, kassai és váci ferences templomban, a bölcskei és perkáti plébániatemplomban látható. A kismartoni ferencesek kegyoltárukra emelték. Legnevezetesebb változatát, amelyet ma is élő és virágzó kultusz vesz körül, a szeged-alsóvárosi ferences templombejárat jobb oldali oltárán látjuk, amelyet Morvay András szegedi festő készített 1740-ben. Ehhez írta Juhász Gyula szépséges versét *A fekete Mária* címmel. A kegyképet a sekrestyeszekrény számára Hogger János festette. A Báthori István lengyel király leszármazottja és II. Rákóczi Ferenc nagyanyja, Báthori Zsófia által alapított kassai jezsuita templom falán a częstochowai kegyképnek feltehetőleg az alapítónőtől származó, 17. századi másolata függ. Ezzel egykorú a szabadkai ferencesek kegyképe is.

A hazai másolatok közül emeljük ki a sopronbánfalvai képet, amely körül jelentős búcsús tisztelet bontakozott ki. A sopronbánfalvai, Szent Wolfgang (Farkas) tiszteletére szentelt középkori kápolnát a pálos rend kapta meg a 15. század végén. A török előrenyomulás miatt Bécsújhelyre menekült pálosok 1614-ben tértek vissza, majd megkezdték templomuk és kolostoruk újjáépítését. Ettől az időtől kezdve Mária ünnepein tömegesen keresték fel Nyugat-Magyarország lakosai a kegyképet (2. kép).

A Hyingeller János pálos művész készítette, díszesen faragott rokokó keretben lévő Mária-kegyképen az évszázados áhítat jeleit a ráaggatott ékszerek és koronák bizonyítják. A kegykép feltehetőleg már a 16. században az ottani pálosok tulajdonában volt. A częstochowai kegykép egyik legkorábbi hazai másolata lehet.⁹ Esterházy Pál nádor jelentős művében megemlékezik a bánfalvai kegyképről, Bondorfi csudálatos Boldog Asszony képe Magyarországon címen: „Midőn a’ Sopron Városiak ez előtt Két száz Esztendővel mind Catholicusok, avagy Pápasták vóltanak, építettek a Remete Szent Pál Szerzetin lévő Barátoknak Bondorff nevű Falu fölött egy Klastromot Szent Farkas Püspök tisztességére, Vittenek azon Páterek egy Bóldogságos Szűzképit oda, melly a’ Czesztokoi képek hasonlatosságára vagyon írva, az holott most-is fölötte nagy áetatosságok lévén, malasztokat is nyernek az jámbor Keresztények, az Bóldogságos Szűz esedezése által.”¹⁰

A másik, szintén a 16. századra datált másolatot Sőtér Benedek Pálosveresmartról vitte a gyöngyösi ferencesekhez az 1600-as évek elején. A kép később a mátrafüredi templomba, majd onnan a Mátra Múzeumba (Gyöngyös) került.¹¹

⁹ SZILÁRDFY 1994, 19–20., 28.

¹⁰ ESTERAS 1696, 115.; VOIT 1978, 139., 155., 168.

¹¹ VOIT 1978, 139., 168.

Eddig nem publikált 1700 körüli vörösréz lemezre festett Czesztochowai Istenanya és a barokk kori rézmetszetek együtt dokumentálják a kegykép egész Európában elterjedt tiszteletét (3. kép).¹²

Figyelemre méltó a római pálosok Czesztochowai Boldogasszony kegyképe 1671-ből, amelynek koronáján a Sasvári Pietà miniatűr formáját látni, mint megannyi egykorú ábrázoláson így egyesítve a rend máriás lelkiségének két legtiszteltebb emlékét.

Megjegyzések a szabadkai kegyképhez: A Szent Mihály ferences templom Fekete Mária-kápolnájában a csodatevő Fekete Mária fatáblára festett ábrázolását tisztelik a magyar és bunyevác hívek (4. kép). 1823-ban Szucsics György várkapitány ezüstkeretet készíttetett a képnek, Budán. A bunyevácok szerint a képet ők hozták magukkal Boszniából, a magyarok szerint a várban volt már a török előtti időkben.¹³

II.

A Krisztus kínhalálát és Mária keserűségét kifejező művészi kompozíció a középkor végi áhítatformának, az úgynevezett *devotio modernának* egyik legegységesebb szimbólumává magasztosult szakrális együttese.

Az 1413-as kölni tartományi zsinat adata szerint a husziták a Pietà-ábrázolások ellen „esztelenül dühöngtek”.¹⁴

A kor passió-misztikájától motivált lelkiséghez a reformáció idejétől kezdve ezen ikonográfiai típushoz vezeklő, engesztelő gondolat kötődött, miszerint a hitújítás által megtépázott keresztény egység jelképeként siratva tartja ölében Krisztusnak sebekkel borított holttestét a Fájdalmas Anya mint a Mártírok Királynéja.

Az eredetileg kőszoborra állított, fafaragású, festett Pietà-szobrot gróf Czobor Imre és felesége, Batich Angelika fogadalomból emeltette 1564-ben. A mű ismeretlen felvidéki mester alkotása a 16. század elejéről. Az évszázadok során sokszor átfestették. Krisztus és Szűz Mária fejét mintegy háromszáz év óta korona ékesíti, s a kegyszobrot a hívó nép az ünnepi alkalmakra külön is összpontosító kegyelettel öltöztette.

Esterházy Imre esztergomi érsek, a pálos rend eminens tagja, 1733-ban rendtársaira bízta az akkor már köztiszteletben álló kegyszobrot. A szobor egy háromszögletű kápolnában volt elhelyezve, amely köré évtizedek munkájával uralkodói rangot reprezentáló, nagyszerű épületegyüttest emeltek. A legfőbb mecénás Esterházy érsek mellett Mária Terézia királynő volt, aki férjével és gyermekeivel számos esetben fölkereste az akkor már messze földön híres búcsújáró helyet. Az uralkodópár szívesen fogadta a pálosok vendégszeretetét. A kolostornapló írója 1762 Nagyboldogasszony ünnepének vigíliájáról följegyezte, hogy a kegyszobor előtt zsolozsmázó barátok énekét a királynő „clara voce” – csengő hangon – kísérte.¹⁵ Nyilván a ma is látható, uralkodói emblémákkal ékes oratórium emeleti üvegezett erkélyéről kapcsolódott be az ünnepi liturgiába a királynő és házanépe.

A Sasvári Pietà barokk kultuszának számos művészeti emléke máig fennmaradt. Pest város akkor egyetlen magyar szenátora, Szalay István pálos konfráter és felesé-

¹² Közölve: *Pálosaink* 2015, 45.

¹³ KORHECZ PAPP 2013.

¹⁴ SZILÁRDFY 1994, 12., 27–28.

¹⁵ SZILÁRDFY 1984, 25. képmagyarázat.

ge, Torpis Zsuzsanna, a franciskánusok harmadrendjének megbecsült tagja, a pálosok akkortájt megépült pesti templomában oltárt emelt a Sasvári Fájdalmas Szűzanya tiszteletére.¹⁶ Oltárképnek a kegyszobrot festették meg (5. kép). Ez a kép rövidesen maga is kegyképpé vált, amint a ráfüggesztett, máig látható fogadalmi jegyek mutatják. A Fájdalmas Anya fölött még azt a baldachinos előző kegyoltárt látjuk megfestve, amely korábban borult a kegyszobor fölé. Helyette az 1770-es években a királynő az ízlésének jobban megfelelő, mai oltárarchitektúrát emeltette. A pesti kegykép olaszos stílusára utal a Pietà alatt elterülő tájkép, a korábban Komáromból Pestre kerülő nemes ifjúnak, Szalay Istvánnak ökörféjes címere, jelezve maga és elődjei érdemes mesterségét, a mészárosipar ugyancsak elismert jelentőségét. A képre függesztett votívékszerek az egykor oly intenzív kultuszt hirdetik, s megjegyzendő, hogy ez az egyetlen régi kegyképe a fővárosnak, amely károsodás nélkül, eredeti formájában a régi offerekkel díszítve, érintetlenül, máig megmaradt. Az oltár ikonográfiai fölépítésében eszmei program realizálódik a barokk művészet nyelvén, ugyanis az oromzati domborművön a teremő Atya küldi vigasztaló Lelkét a kesergő Anyához, aki az Isten Fiát tartja ölében; Krisztus öt szent sebé sugaras ezüsfoglalat emeli ki. A kegykép alatti predella-domborművön a kor legnépszerűbb szentjét, Nepomuki Jánost láthatjuk a ravatalon. Ez az ábrázolása különösen a néhány évvel korábban pusztító pestisjárványok idején nyert aktualitást, tudniillik a prágai vértanú ravatalánál számos súlyos beteg nyert gyógyulást. A ravatalkép formai megoldásában érzékelhetjük a 17. század folyamán olyannyira divatos profán ravatalképek utóéletét szakrális változatként a templomi művészetben. A kegyoltár két oldalán, az oszlopok előtt, a donátorok védőszentjeinek, Szent István első vértanúnak, illetve római Szent Zsuzsanna vértanú szűznek a stukkószobra áll. A jó tehetségű, ismeretlen mester az ikonográfiai programot elegáns harmóniában valósította meg, ahol István és Zsuzsanna arcában talán az alapítók vonásai rejlenek. Az 1762. év utolsó napjaiban elhunyt donátort az oltár alatti kriptá üregben helyezték örök nyugalomra, míg özvegyét, a török uralomtól felszabadult Pest egyik legősbibb családjának sarját, az egykori nemes Torpis György csizmadiamester leányát a ferenciek közeli templomába temették.¹⁷

Utóbbi a Fájdalmas Anya iránti tiszteletét azzal is kifejezte, hogy betegségében kíséretével együtt elzarándokolt Pestről Sümegre, a Betegek Orvosához a franciskánus atyák templomába, ahol – egészségét visszanyerve – ünnepi Te Deumot tartottak.¹⁸

Az egykor virágzó pesti kultuszt átvette a testvérváros is. Kühtreiber Antal óbudai molnármester öreg szolgálója, Pfürts Katalin harminc forintért festette meg az oltárkép másolatát, s a budai Szent Anna-templomnak adományozta. Itt korábban a szentélyben lévő kredencián állt, majd 1804. december 7-én a Szent Kereszt-oltárra helyezték. Ettől kezdve a budai kép kultusza is növekedett, bizonyára azért metszették rézbe a templommal szomszédos Binder-műhelyben, alján felirattal: „Megáldva és hozzáérintve” (6. kép).¹⁹

Ugyancsak Budán a korábban ferences, de akkor már a Szent Erzsébet-apácák templomában is megvolt a Sasvári Pietà, amely ma is látható a kórus előtti helyiség falán.

¹⁶ DAP II, 242–245.

¹⁷ SZABÓ 1959, 18.

¹⁸ KOCSIS 1940, 50.

¹⁹ SZILÁRDFY 1984, 26. képmagyarázat.

A festmény- és szobormásolatok a barokk kori sokszorosító grafika gazdag termésének köszönhetően tudtak elterjedni, ezért jelentős e műfaj közvetítő hatása mind a kultusz, mind pedig a stílus terjesztésében. A grafika műfajába tartozik egy, az Esterházyak Fraknó várában őrzött mezzotinto tézislap is, a Sasvári Boldogasszony képével. Disputáját gróf Erdődy Györgynek ajánlva, az unikális ábrázolást P. Pothorsky Lőrinc máriavölgyi szerzetes 1748-ban, a jeles augsburgi rézmetszővel és fiával, Philipp és Christian Rugendassal készítette el (7. kép).²⁰

A Sasvári Szűzanya virágzó tiszteletét hirdeti néhány köztéri szobra is, amelyek városok, falvak terein, út mentén vagy temetőekben ma is láthatók. Legszebb, monumentális kőszobra a váci ferences templom előtti teret díszíti. Sarródon és az e tájegységhez tartozó fertődi falvak útjain találhatók szobrai, s a fertőszentmiklósi, napjainkban búcsújárók seregétől körülvett kegyszobor is a sasvári filiációja.

A márianosztrai kálvárián és a bajai Rókus-kápolna népies ízű, festett domborművén is megtalálható barokk szobra, csakúgy, mint a Nyitra melletti Nagycétény Hármasmária nevezetű útkeresztződésnél álló festett kőszobor, vagy az ipolyhídvégi temető Mater Dolorosa-émléke, s még sorolhatnók tovább.

Különösen fontosnak tartom megjegyezni azokat a kegyhelyeket, amelyek a Sasvári Boldogasszony kultuszából sarjadtak: a felvidéki Nagytapolcsány, a mátyusföldi Vízkelet-hegy fogadalmi kápolnájának kitűnő kvalitású oltára, előtte a szabadtéri kőszoborral, Kékkő és Kosút templomi szobra, valamint Kismácséd Árpád-kori templomának barokk fa szobra, fején a stilizált magyar koronával. Hazánkban a Somogy megyei Segesd kicsiny kegykápolnájának remekbe faragott rokokó kegyoltára és szobra a prototípus közvetlen leszármazottja a 18. század közepéről. Egerszalók közkedvelt búcsújáró helyén pazar ötvös művű ezüstkeretben tisztelik a Sasvári Szűzanya festményváltozatát számos fogadalmi ékszerrel díszítve. Érdeemes lenne földeríteni a kultusz népi rétegeiből azokat a család- és házvédő, homlokzati fülkébe helyezett szobrocskákat, amelyek legszebb példánya, Hebenstreit József pesti szobrász műve, a vácrátóti templom homlokzatán áll. A már említett Esterházy Imre pálos hercegérsek remek esztergomi úrmutatóján is látni a Sasvári Pietà aranyozott ezüstszobrocskáját, akárcsak habán kerámiákon, a Sasvárral szomszédos Holics kerámia-termékein, népi üvegeképeken, mézeskalácsosok bábsütőmintáin. A szinte már díszítő motívummá vált témát a prototípus többszörös átköltésével egykorú metszetek közvetítették. A karakterisztikus ikonográfiai típusról elmondható, hogy a magyar kegy-szobrok közül ez volt a legismertebb és legelterjedtebb a történelmi Magyarországon.²¹

A *compassio* együttérző áhítatának érzelme mellett, e páratlan méretű kultusz indítóórákat a pálosok Krisztus öt szent sebe iránti intenzív középkeleti tisztelete indokolja.

²⁰ GALAVICS 1971, 57 (21. jegyzet). Az eddig nem publikált tézislap jelzete: „G. Ph. et Christian Rugendas Pater et filius sculpsit et excudit Aug. Vind.” Mérete: 112 × 71,5 cm. Az adatok és fotó szíves átengedését Galavics Géza akadémikusnak köszönöm.

²¹ SZILÁRDFY 1984, 25. képmagyaráza.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

- BARNA 1990 BARNA Gábor: *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. Budapest 1990.
- DAP II. *Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai*. II. Az anyagot gyűjt. Gyéressy Béla, szerk. Tóth Melinda, bev. és az egyes fejezetek előszavát írta Hervay Ferenc. Budapest 1976 (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai, XIII).
- ESTERAS 1696 ESTERAS Pál [Eszterházy Pál]: *Mennyei Korona az az Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek röviden föl tett Eredeti ...* Nagyszombat 1696.
- GALAVICS 1971 GALAVICS Géza: *Program és műalkotás a 18. század végén*. Budapest 1971.
- KOCSIS 1940 KOCSIS Ödön: *A sümegi Szűz Mária története és csodái*. Sümeg 1940.
- KORHECZ PAPP 2013 KORHECZ PAPP Zsuzsanna (2013): Szakrális művészet. In: *Városok a pusztában: a Kiskunhalasi járás és az Észak-Bácsi körzet kulturális értékei*. Szerk. Raffay Judit, Szakáll Aurél. Subotica, Kiskunhalas 2013.
- KURPIK 2008 KURPIK, Wojciech: *Częstochowska Hodegetria*. Łódź, Pelplin 2008.
- Pálosaink* 2015 *Pálosaink, a fehér barátok*. A Magyar Pálos Rend és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása. Janus Pannonius Múzeum, Modern Magyar Képtár, Pécs, 2014. október 17.–2015. február 8. A kiállítást rendezte, a katalógust írta és szerk. Sudár Annamária, Sarbak Gábor. A horvát rendtartományról szóló részt írta és szerk. Mann Jolán. [Budapest] 2014–2015.
- SERFŐZŐ 2012 SERFŐZŐ Szabolcs: *A Sasvári pálos kegyhely története. A zarándoktemplom kialakítása és kegyszobrának kultusza a 18. században*. Budapest 2012.
- SZABÓ 1959 SZABÓ Erzsébet: *A pesti ferences templom*. Budapest 1959.
- SZILÁRDFY 1991 SZILÁRDFY Zoltán: A Częstochowai Fekete Mária ábrázolásai és tisztelete Magyarországon. *Honismeret* 19 (1991/4), 31–32.
- SZILÁRDFY 1994 SZILÁRDFY Zoltán: *A magyarországi kegyképek és -szobrok topológiája és jelentése*. Budapest 1994.
- SZILÁRDFY 1984 SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest 1984.
- VOIT 1978 VOIT Pál: *Heves megye műemlékei* III. Budapest 1978 (Magyarország műemléki topográfiája, IX. köt. Heves megye műemlékei III. Szerk. Dercsényi Dezső, Voit Pál).
- ZBUDNIEWEK 1985 ZBUDNIEWEK, Janusz: Jasnogórski rekopis „Regestrum Confraternitatis Fratrum S. Pauli Primi Heremite” z lat 1517–1613 [„Regestrum confraternitatis” paulinorum saeculi XVI ut testimonium cultus Mariae in Claro Monte]. *Studia Claromontana* 6 (1985), 240–374.

1. kép: Sobieski III. János lengyel király a częstochowai kegykép másolatát a kahlenbergi kápolnában hagyta a győztes csata után

2. kép: A sopronbánfalvi kegykép (Sopronbánfalva)

3. kép: A Fekete Madonna-ikon alapján készült másolat, festett rézlemez, 18. század (a szerző gyűjteménye, Budapest)

4. kép: Ismeretlen magyarországi festő: A Sasvári Boldogasszony, alatta Szalay István pesti szenátor, pálos konfráter családi címerével, fogadalmi jegyekkel, 1744, olaj, vászon (Budapest, Egyetemi, volt pálos templom)

NÉVMUTATÓ

- Aba nb. Amadé 15
Aba nb. Csobánka 16
Aba-Novák Vilmos 155
Abissó István 58, 60, 70
Aczél László Zsongor OSPPE 8
Acsády Bonifác 58–60, 70
Akhillész, pécsi püspök 12
Aknai Tamás 143
Ákos Ferenc 118
Ákos nb. István 15, 16
Albeus mester 10
Amadé Judit 66
András, egri püspök 16
András, I. 33
András, III. 15
András, remete 9
Anna asszony 47
Antal, perjel 12
Antal, Remete Szent 166, 168
Aquinói Szent Tamás 17
Arató Jenő 146
Arató László 143
Árkay Bertalan 143
- Bakics Gábor 86
Bakonyvári Ildefonz 76
Baku Eszter 133, 143, 150, 158
Balatoni Károly 99, 100, 101, 106–108, 110, 113, 124
Balázsszentmiklósi Gergely 47
Bálint Sándor 20
Bán János 76
Bánffy Dorottya 174
Bangha Béla SJ 107
Baracskey Pál 48
Bárdos Kornél 170
Barilovics Lajos 165
Barluzzi József (Giuseppe) 119
Barna Gábor 179
Barozzi Da Vignola, Giacomo 167
Bártfai Szabó Lajos 50
Báthori István, nádor 43, 45, 175
Báthori Zsófia 73, 175
Batich Angelika 176
Batthyany József 48
Bébéry Gergely 58–60, 65, 72
Bedich Antal 58, 60, 71, 73, 74
Béla, II. 10
- Béla, IV. 13, 31
Bélavári Krisztina 163
Bencze Zoltán 29, 36, 41, 50
Bendes János 85
Benedek 9, 15, 32
Benedek pápa, XV. 96
Benedek, püspök 15, 29
Benger, Nicolaus 65, 76
Benkovich Ágoston 58–60, 68–70, 72, 73
Benkő Elek 15, 20, 25, 30, 35, 36, 40,
Berényi Zsigmond 83, 84, 169
Bertalan, pécsi püspök 12, 13
Bierbauer Id. Borbíró Virgil
Bitskey István 67, 76, 77
Bodó János (Gellért) 94–100, 102–106, 109, 113, 116, 123, 127
Boér Géza 100, 101
Bognár krisztina 77
Bohosievicz, Ladislaus (Wladyslaw) 104–106, 120, 123
Bojtos Anita 56, 64, 77
Bolla Péter 68, 71
Borbíró (Bierbauer) Virgil 142, 143, 154, 158
Borgongini-Duca 120
Borián Gellért Elréd 77
Borkovics Márton 62, 71
Boros László 170
Borsy Judit 89
Bosslet, Adolf 143
Böhm, Dominikus 143
Bressan 121
Brüsztle József 86, 89, 170
Budai Kovács Márton 45
Bugát Pál 49
Buttykay Antal OFM 107
Buzás Gergely 36
- Crotto, Felix 58, 60
Czeplédi Balázs 39
Czirer Antal 168
Czobor Imre 176
- Csák nb. Máté 16, 33
Csáky László 56, 66
Csánki Dezső 20
Csécsi András 158
Csekonics Iván 95, 97, 98
Csepellényi György 73, 74

Csernoch János 102
Csíky Balázs 143
Csóka János OSPPE 7

Damásdi Zoltán 5, 93
Dénesi Tamás 89
Déry Attila 143
Divéky Adorján 107, 109
Dobay Ferenc 86
Dobis István 68
Dobszay László 20
Domonkos, Szent 18
Dörre Endre 135, 153, 155, 160, 161
Drugeth Ferenc 173

Éber Magda 39, 40
Eble János 59, 60
Eggerer, Andreas 57, 58, 60, 70, 71, 75
Eggerer, Ferdinand 57, 58, 60
Egri György 58, 60, 70
Elm, Kaspar 20
Engel Pál 36
Erdődy Gábor 66
Erdődy György 178
Érdy János 51
Erzsébet, Szent 18
Esterházy György 68
Esterházy Imre 71, 176, 178
Esterházy Pál László 169
Ete György 42

Fábián Gáspár 154
Fábián, apát 13
Fabianich István 58, 60
Farbaky Péter 51
Farkas József 85
Fazekas István 77
Fekete Márton 101
Fischer Ferenc 7
Fodor László 51
Fonyó Sándor 82–84, 86, 87
Forbát Alfréd 156, 158
Forster Gyula 101
Fortun Miklós 84
Fülöp 14
Fülöp, püspök, legátus 13, 17

Gábor Eszter 144
Galambos Kálmán 115–118
Galavics Géza 179
Galla Ferenc 55, 66, 27
Gallauner Károly 100
Gálos László 169, 170

Garády Sándor 49, 51
Gebhárt György 59, 60
Gechlin György 58, 59, 60, 74
Gecser Ottó 20
Gellért 9, 10,
Gellért, fráter ld. Bodó János
Gentilis 12, 15, 17, 27, 33, 42, 50
Gerevich László 34, 49,
Gerevich Tibor 133, 134, 144, 156, 158
Gergely Jenő 144
Gergely, óbudai kanonok 47
Girk György 169
Golob Georgina 170
Gosztonyi Gyula 158
Grieskircher, Ferdinand 58–60, 62, 68, 70, 71
Guillaume Árpád 95
Guzsik Tamás 20, 41, 51, 144
Günter 9, 10

Gyéressy Béla Ágoston 75, 170
Gyöngyösi Gergely 9, 11, 12, 17, 18, 22, 26–29,
31–38, 41–43, 51–53, 57, 63, 74, 75
Győr nb. Óvári Konrád 13
Györffy György 36

Haas, Michael 170
Hadnagy Bálint 41, 43, 44, 47, 52,
Halász Arzén István 84
Haller István 101
Hantos Ferenc 107–112, 125, 130, 131
Hebenstreit József 178
Hervay F. Levente OCist 36
Hindy Zoltán 99
Hogger János 175
Holler László 9, 14, 20, 22, 28, 36
Horváth Ádám 58, 60
Horváth István 89
Horváth Pál, nándorfehérvári polgár 47
Hunyadi János 45

Ignác, Szent, Loyolai 65
Ilkó Krisztina 10, 21
Illincics Márton 82
Imre Mária, L. 89, 170
Imre, pálos generális perjel 48
Iohannes, pálos perjel 13
Istvánffy Pál 168
Ivanovics Pál, generális perjel 66

Jajczay János 134, 140, 141, 144, 156, 158
Jakobovics Imre 84
Jambrehovics László 58–60, 70–72
Jankovich Miklós 36

- Jankovich Miklós 48, 51
János barát 16
János, erdélyi vajda 47
János, zágrábi püspök 15
Jaskay János 71
Jotischky, Andrew 21
József, II. 93, 112, 113, 135, 173
Juhász Gyula 175
- Kádár Zsófia 76
Káldos János 7
Kalenda Lóránt 144
Kálmán, herceg 12
Kalmárfy István, budai bíró 48, 49
Kamanczy János 45
Kán nb. Gyula fia Miklós, ispán 12, 13
Karitás, inclusa 10
Károly Róbert 13, 16, 19, 29, 32–34, 36, 42
Kárpáti Zoltán Endre 144
Kazy József 100
Kébell Tamás 58, 60, 68–70
Keglevich János 58–60, 70
Kelemen pápa, VIII. 61
Kelényi György 170
Kem[p]ka János 114
Keresztes–Fischer Ferenc 158
Kéry János 71
Kisbán Emil 78, 89, 170
Kiss Beáta 76
Kiss József Mihály 77
Kiss Lajos 36
Kissné Bogár Krisztina 76
Klanchez Miklós 58, 60, 72
Klebensberg Kunó 153, 158
Klimo György, pécsi püspök 82, 84, 86
Kmieczyk Mihal 107
Kocsis Ödön 179
Kohlhankovich Antal 70
Koneczni, Alexander 59, 60, 67, 70
Kopp, Viktor 58, 60, 72
Korb Erzsébet 155
Korhec Papp Zsuzsanna 179
Kosztai László 11, 21
Kovács István 45
Kovács Mihály 84
Kovácsy György 58, 60
Kovalovszki Júlia 37
Kovári Pál 43
Kozáry Mihály 83
Köprülü Ahmed 65
Kőszeghy Gyula 135, 153, 160, 161
Kroguleczki Albert 59, 60
Krynicky, Wladyslaw 128, 129
- Kuhn, Elmar L. 37
Kumorovitz L. Bernát 51
Kurpiak, Wojciech 179
Kusselini, Alexander 58, 60
- La Puma, Vincenzo 122
Lajos, I. (Nagy) 43, 93, 173
Lajos, II. 43
Lantos Miklós 171, 172
Laskivi Cyprián 174
László, IV. 32, 33
Lauber László 155
Lázár Sarolta 37
Légrády Ottó 49
Lékai László 174
Lipót, I. 81
Lórántházi István 43
Lóskay István 110
Lőrinc 47
Lőrinc, perjel 13, 29
Lővei Pál 52
Lukács, zágrábi püspök 47
Lux Kálmán 135, 137
- Maják János (Benedek) 94, 99, 100, 102, 106, 107, 109, 113, 116, 123
Majláth Gusztáv Károly 120, 121
Mályusz Elemér 78
Margit, Antiokhiai Szent 19
Mária Terézia 84, 176
Marianics Lukács 86
Markgruber István 86
Markiewicz Péter, generális perjel 95, 96, 102, 125, 129
Marnavics Tomkó János, vizitátor 61
Matúz Edit, D. 52
Mátyás király 19, 46
Mauro, Silvestro 69
Mendöl Zsuzsa 159
Merényi Ferenc 143
Méri István 30
Meschanich Jakab 58, 60
Mezei Zsolt 78
Mihály, óbudai őrkanonok 45
Miskovits Ferenc 99–101
Molnár István 62, 78
Mór, pécsi püspök 10
Morovich Márk 85
Morvay András 175
Mosonyi Dénes 108, 110, 112, 113, 116, 117, 119, 121, 124, 126, 127, 132
Murray, Patrick 103
Müller Tibor 159

- Nádasi János 68
 Nagy Emese 49, 52
 Nagy Imre 62, 64–66, 68
 Nagy Iván 76, 89
 Navetzan Menyhért 58, 60
 Némethy Ernő 110
 Némethy Ferenc 58, 60
 Nendtvich Andor, ifj. 150, 162
 Nesselrode Vilmos, pécsi püspök 81, 166
- Oláh Miklós 100
 Oliver Antal 84
 Opuliai László 173
 Orbán pápa ünnepe 45
 Ország János, váci püspök 43
 Ortway Tivadar 37
 Osimói Kelemen 16
 Oszvald, zágrábi püspök 47
 Özséb (Eusebius) 26–28, 31,
 Özséb (Páter) 106
- Pál, Remete Szent 7, 27, 29, 31, 42–47, 49, 53,
 54, 166, 168, 175
 Pál, veszprémi püspök 13, 15, 16, 19, 25
 Pálffy-Budinszky Endre 159
 Pallavicino, Pietro Sfroza 69
 Palugyai Imre 52
 Pamer Nóra 141, 144, 159
 Papp Szilárd 52
 Parrádi Péter 68
 Paszkál, nyitrai püspök 27
 Patkó Károly 155
 Patton Gábor 21
 Pécsváradi György 47
 Penco Gregorio 21
 Perg, Albert 58–60, 70
 Perr Viktor 117
 Pesserer, Maria 56
 Pfürts Katalin 177
 Pilcs Andor 154
 Pisk, Silvija 21
 Pius pápa, VI. 100
 Pius pápa, XI. 103, 118, 128
 Pogány Géza 110
 Póka Ágnes 76
 Potyondi Ráfáel 71
 Pődör Andrea 23
 Pöschl Gyula 99
 Práknfalvi Endre 136, 144, 153, 160
 Précseyi István 38
 Pretskai család 168
 Promarez Fülöp 58, 60
 Promarez, Andreas 56
- Promarez, Thomas 56
 Przeddziecki, Pius 135
- Rabaries József 84
 Radonay Mátyás, pécsi püspök 81, 93, 165, 166
 Rákóczi Ferenc, II. 175
 Rákóczi György, I. 61
 Rausz György 86
 Repanić-Braun, Mirjana 170
 Rerrich Béla 154
 Rivarola, Paolo Simone 61
 Rómer Flóris 49
 Romhányi Beatrix, F. 9, 18, 20, 23, 33, 37, 77
 Romuald 9
 Rugendas, Christian 178
 Rugendas, Philipp 178
 Rupp Jakab 49, 52
 Rutkowski Józef 109
- Sal ispán 12
 Salamon Ferenc 52
 Sarbak Gábor 8, 9, 20, 21, 28, 36–38, 41, 50,
 51, 52, 57, 77, 78, 170, 173, 179
 Schams, Franz 48, 52
 Schmitt Ádám 58, 60
 Sedenai Pál 86
 Selley János 68
 Senser, Anton Paulus 169, 170, 172
 Serafini, Mauro 97
 Serédi Jusztinián 119, 135
 Serfőző Szabolcs 170, 179
 Sikos Péter 86
 Simon fia András 13
 Simon, zágrábi püspök 43
 Sipőcz Jenő 100
 Sisa József 159
 Sitte, Camillo 155, 159
 Smackers Péter 169
 Sobieski III. János 175
 Solári Jakab 58, 60, 70, 72
 Solymosi László 9, 21, 38
 Somogyi Antal 141, 143, 144, 159
 Soós Mihály 58, 60, 72
 Spehár Hilárion 58, 60
 Spekner Enikő 53
 Spevan András 58, 60
 Stassewsky Miklós, generális perjel 61, 66
 Stehelin Özséb 59, 60
 Sudár Annamária 52, 179
 Sümegi Pál 34
 Svingheimer Kristóf 58, 60
 Swidzinski, Stanislaus 78
 Sylwester, Ludwik 125

- Szalay István 176, 177
Széchényi György 174
Szekér György 36, 50
Szeligovics Jakab 84
Szenczy Jeromos 58, 60, 70
Szente János 85
Szentkereszt 14
Szentkirályi István 89
Szepssy Ignác 168
Szigethy Ferenc 58, 60, 72
Szilágyi Sándor 78
Szilárdfy Zoltán 179
Szily István 83, 86
Szkender Márton 86
Szombathelyi Tamás 46
Szovák Kornél 159
Szőnyi István 155
Szőnyi Ottó 139
Szporni Gyula 120
Szucsics György 176
Szűcs Júlianna, P. 144
- Tábor Gáspár 58, 60
Tahy Ádám 82, 83, 86, 88, 90
Taranói Ágoston 16
Tharispán Albert 46
Thurn Antal Kázmér, pécsi püspök 81
Tolnai Miklós 81
Toma Katalin 78
Tomcsányi Lajos SJ 106, 109, 110—112, 126, 127, 130
Torpis György 177
Torpis Zsuzsanna 177
Tóth Ferenc 107
Tóth János 114
Tóth Maryan 94, 96, 99, 100, 106—110, 112—115, 118, 121—132
Török Gyula 159
Török József 78
Trienpacher Pál 58, 60, 72, 74
Tringli István 22
Tüskés Gábor 89
- Újlaki család 46
Ulászló, II. 19, 45
Unger János 85
- Vanoviczy János 67–69, 71, 73
Várady Géza 107
Varga J. János 78
Vass József 117
Végh András 52, 53
Véghseő Tamás 68, 69, 78, 79
Velencei Pál 42
Veress Endre 79
Vilkovich Justus 59, 60, 70
Vincze Gábor 79
Virág Ferenc 130, 131, 135
Visa János 93
Visy Zoltán 156
Vizsy Pál 117
Voit Pál 179
Vukoszávlyev Zorán 144
- Walisch, Ernestus 56, 58, 60
Weichinger Károly 133, 135–138, 142, 144, 146, 150, 151, 153–155, 157, 159, 160–162, 163
Welch, John 22
Wépy Máté 166, 167
Wildt Gábor 58, 60, 72
Wolff Károly 101
- Zadravecz István püspök 100
Zasicz Zsigmond 58, 60
Závodszky Levente 22
Zbudniewek, Janusz OSPPE 179
Zembrzuski Mihály 132, 136, 137, 141
Zichy Gyula, pécsi püspök 93, 94, 95–98, 101–107, 111, 113, 118–122, 124–129, 131, 132, 135, 136
Zichy János 99, 101
Zichy Lujza 127
Zolnay László 49, 53
Zólyomi Bálint 38
Zumkeller, Adolar OSA 22
- Zsámboky Pál 109
Zsembery István 99, 101
Zsigmond király 42